

LIBERALIZMUS

LUDWIG VON MISES

LIBERALIZMUS

A KLASSZIKUS HAGYOMÁNY

A FORDÍTÁS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ MŰ

Liberalism: The Classical Tradition
(Liberty Fund, Indianapolis, Indiana, [1927] 2005)

Köszönet a LIBERTY FUNDnak
a kiadás engedélyezéséért.

Eger, 2021.

Fordította & a borítót és a kötetet tervezte: Táborszki Bálint

A kötetben használt betűtípusok:

MONTSERRAT & Sorts Mill Goudy

Ez az alkotás a Creative Commons Nevezd meg! 4.0

Nemzetközi licenc alá tartozik.

A licenc megtekintéséhez látogass el a

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> oldalra.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	9
Előszó az angol kiadáshoz	14
Bevezetés.....	18
1. Liberalizmus	18
2. Anyagi jólét.....	22
3. Racionalizmus	24
4. A liberalizmus célja	27
5. Liberalizmus és kapitalizmus	31
6. Az antiliberalizmus pszichológiai gyökerei.....	36
I. A liberális politika alapjai.....	42
1. Tulajdon	42
2. Szabadság	45
3. Béke	49
4. Egyenlőség	55
5. Vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenség.....	59
6. Magántulajdon és etika	62
7. Az állam és a kormány.....	64
8. Demokrácia.....	70
9. Az erőszak tanának kritikája.....	75
10. A fasizmus érve	81
11. Az állami tevékenység határa	88
12. Tolerancia.....	93
13. Az állam és az antiszociális magatartás	96
II. A liberális gazdaságpolitika.....	99
1. A gazdaság szervezése.....	99
2. A magántulajdon és kritikái.....	104
3. A magántulajdon és a kormányzat.....	110
4. A szocializmus kivitelezhetetlensége.....	114
5. Intervencionizmus	121

6. Kapitalizmus:	
Az egyetlen lehetséges társadalomszervezési rendszer	134
7. Kartellek, monopóliumok és a liberalizmus.....	141
8. Bürokratizáció.....	148
III. A liberális külpolitika	160
1. Államhatárok	160
2. Az önrendelkezés joga.....	164
3. A béke politikai alapjai.....	168
4. Nacionalizmus	178
5. Imperializmus	183
6. Gyarmatpolitika	188
7. Szabadkereskedelem	196
8. A mozgás szabadsága	204
9. Az Európai Egyesült Államok.....	212
10. Nemzetek Szövetsége.....	219
11. Oroszország	224
IV. A liberalizmus és a politikai pártok	229
1. A liberálisok „doktrinérizmusa”	229
2. Politikai pártok	233
3. A parlamentarizmus krízise és az érdekcsoportokat képviselő országgyűlés gondolata	250
4. A liberalizmus és az érdekcsoportok pártjai	257
5. Pártpropaganda és pártszervezet	263
6. A liberalizmus mint a tőke pártja?.....	268
V. A liberalizmus jövője	275
Függelék.....	282
1. A liberalizmus irodalmáról	282
2. A „liberalizmus” kifejezésről.....	288

Előszó

A latin „liber,” azaz „szabad” szóból származó „liberalizmus” kifejezés eredetileg a szabadság filozófiáját jelentette. Európában még mindig ezt a jelentést hordozta, amikor megírásra került ez a könyv (1927), így az olvasók a klasszikus liberalizmus szabadság filozófiájának elemzésére számíthattak, amikor felütötték a kötetet. Sajnos azonban az elmúlt évtizedekben a „liberalizmus” valami egészen mást kezdett jelenteni. A szót átvették, főleg az Egyesült Államokban, a filozófiai szocialisták, és az állami beavatkozás és a „jóléti állam” programjának nevéként kezdték el használni azt. A számtalan közül egyetlen példa gyanánt, az egykori amerikai szenátor, Joseph S. Clark, Jr., amikor Philadelphia polgármestere volt, igen őszintén a következő szavakkal írta le a modern „liberális” álláspontot:

Hogy a legelején leszámoljunk egy szellemmel és mellőzzük a szemantikát, a liberálist itt úgy definiáljuk, mint valaki, aki hisz az állam teljes erejének használatában a társadalmi, politikai, és gazdasági igazságosság elősegítése céljából az önkormányzati, állami, nemzeti és nemzetközi szinteken. [...] Egy liberális úgy hiszi, hogy az állam helyes eszköz azon társadalom kialakításához, amely megpróbálja gyakorlatba ültetni a keresztény magatartási elveket. (*Atlantic*, 1953 július, 27. o.)

A „liberalizmus” efféle felfogása olyan népszerű volt 1962-ben, amikor megjelent a könyv angol fordítása, hogy Mises úgy hitte, túlságosan is összezavarná az olvasókat, ha szó szerint lefordítanák az eredeti *Liberalismus* címet. Az angol verzióknak így a *The Free and Prosperous Commonwealth* címet adta. A következő évben azonban Mises úgy döntött, hogy a szabadság és a szabad piac támogatóinak nem szabadna feladniuk a „liberalizmust” a filozófiai szocialistáknak. *Human Action* című magnum opusának második (1963) és harmadik (1966) kiadásának előszavában Mises azt írta, hogy a szabadság filozófiájának támogatóinak vissza kellene szerezniük „a 'liberális' kifejezést [...] mivel egyszerűen nincs más kifejezés, amivel illetni lehet a nagy politikai és intellektuális mozgalmat,” ami elhozta a modern civilizációt a szabadpiaci gazdaság, a korlátozott állam és az egyéni szabadság elősegítésével. Ebben az értelemben jelenik meg a „liberalizmus” kifejezés ebben a könyvben.

Azoknak az olvasóknak, akik nem ismerik Ludwig von Mises (1881-1973) munkásságát, évtizedeken át ő volt az „osztrák” közgazdaságtani iskola vezető szószólója, amit azért neveznek így, mert mind Mises, mind két kimagasló elődje – Carl Menger és Eugen von Böhm-Bawerk – osztrák születésűek voltak. Az „osztrák” iskola alapköve a szubjektív érték határhaszon-elmélete. Ez az elmélet az összes egyszerű és összetett gazdasági jelenséget egyének cselekedeteihez vezeti vissza, amit szubjektív személyes értékek eredményeképpen végeznek. A szubjektív értékelmélet alapján Mises elmagyarázta és kielemezte a módszertant, értéket, cselekvést, árakat, piacokat, pénzt, monopóliumot, állami beavatkozást, gazdasági fellendüléseket és válságokat stb., kiváltképp fontos hozzájárulásokat téve a pénz és a gazdasági kalkuláció területén.

Mises a Bécsi Egyetemen érte el doktorátusát 1906-ban. Tézise, a *The Theory of Money and Credit*, ami németül 1912-ben, angolul pedig 1934-ben jelent meg, volt számos gazdaságelméleti műve közül a legelső. A világháborúk közötti években cikkek és olyan könyvek megírása közben, mint a *Socialism*, Mises teljes munkaidőben az osztrák kereskedelmi kamara alkalmazásában állt az osztrák kormány gazdasági tanácsadójaként és részmunkaidőben előadóként tanított a Bécsi Egyetemen. Továbbá közgazdasági magánszemináriumot tartott tudósok számára, kik közül később sokan világhírűek lettek. 1926-ban megalapította az Osztrák Gazdaságkutató Intézetet, ami mind a mai napig működik.

Miután Adolf Hitler hatalomra jutott Németországban, Mises gondokra számított, így 1934-ben Svájcban vállalt állást a Nemzetközi Tanulmányok Intézetében. Az ott töltött idő alatt megírta *Nationalökonomie* (1940) című művét. Bár kevesen olvasták ezt a monumentális német nyelvű közgazdaságtani értekezést a nemzetiszocialista Európában, a helyes gazdasági elvek misesi magyarázata sokkal nagyobb közönségre tett szert az angol nyelvű kiadásán keresztül, amit Mises teljesen újraírt az amerikai olvasóknak *Human Action* (1949) címen.

Hogy elmeneküljenek a Hitler által dominált Európából, Mises és felesége elhagyták Svájcot 1940-ben és az Egyesült Államokba utaztak. Európában nagy hírneve volt, Amerikában azonban kevesen ismerték. Így szinte teljesen újra kellett kezdenie, hogy olvasókat és diákokat vonzzon magához. Elkezdett kiadni angol nyelvű könyveket – 1944-ben megjelent az *Omnipotent Government* és a *Bureaucracy*, majd 1949-ben meszteri közgazdaságtani értekezése, a *Human Action*. Ezeket aztán a *Planning for Freedom* (1952), a *The Anti-Capitalist Mentality*

(1952), *Theory and History* (1957) és a *The Ultimate Foundation of Economic Science* (1962) követte, mind fontos gazdaságelméleti könyvek.

1947-ben Mises hozzájárult a Mont Pelerin Társaság megalapításához. Széles körben tartott előadásokat az Egyesült Államokban és Latin-Amerikában, és 24 éven keresztül tartott közgazdaságtani szemináriumot a New York-i Egyetemen.

Mises mind a mai napig egyre nagyobb befolyást gyakorol a gondolkodó emberek körében. Legkiemelkedőbb európai tanítványa, a Nobel-díjas F. A. Hayek azt írta: „Mises befolyása immár meghaladja a személyes szférát. [...] A fáklya, amit [Mises] gyújtott lángra, a szabadság új mozgalmának vezércsilaga lett, ami napról napra egyre erősebbé válik.” És az egyik vezető amerikai tanítványa, Israel Kirzner professzor a New York-i Egyetemről így írta le a modern diákokra gyakorolt hatását: „Ahhoz a pezsgéshez és izgalomhoz, ami immár nyilvánvalóan áthatja az osztrák perspektíva iránti érdeklődés feltámadását, kulcsfontosságú és döntő volt Mises hozzájárulása.”

Mises mindig is óvatos és logikus, de nem csak az elefántcsonttoronyba elzárkózott teoretikus volt. Tudományos érvelésének logikája ahhoz a következtetéshez vezette el, hogy a szabadpiaci liberális társadalom az egyetlen út a belföldi és nemzetközi békéhez és harmóniához, majd kötelesek érezte magát az állami politikára is alkalmazni a gazdaságelméletét. A *Liberalizmus*ban Mises nem csupán rövid magyarázatot ad számos fontos gazdasági jelenségre, hanem az összes többi könyvéhez képest sokkal nyíltabban kifejezi az államról alkotott nézetét és annak nagyon korlátozott, de elengedhetetlen szerepét a szabadpiacot működtető társadalmi együttműködés

megőrzésében. Mises nézetei mind a mai napig frissnek és modernnek érződnek, és az olvasók találónak fogják találni az elemzését.

Mises üzenete, miszerint az eszmék uralják a világot, folyamatos refrénként hatja át mindegyik könyvét, de kihangsúlyozottan megjelenik a *Liberalizmus* lapjain. A liberalizmus és a totalitarizmus közötti „küzdelem végeredményét,” írta 1927-ben, „nem a fegyverek, hanem az eszmék fogják eldönteni. Az eszmék azok, amik küzdő frakcióba csoportosítják az embereket, amik fegyvereket nyomnak a kezükbe, és amik meghatározzák, ki ellen és kiért használják őket. Végső soron egyedül az eszmék, nem pedig a fegyverek döntenek el a kérdést.”

Valójában az egyetlen, ami meggátolhatja, hogy ennél is mélyebben belezuhanjon a világ a nemzetközi káoszba és konfliktusba, ha meggyőzzük az embereket arról, hogy hagyjanak fel az állami beavatkozással és vezessék be a liberális elveket.

Bettina Bien Greaves
1985 augusztus

Előszó az angol kiadáshoz

A Felvilágosodás filozófiája által megteremtett társadalmi rend az átlagembert ruházta fel felsőbbrendűséggel. Fogyasztó minőségében őt kérték fel, hogy végső soron eldöntse, mit termeljenek, milyen mennyiségben és milyen minőségben, kicsodák, hogyan és hol; szavazói minőségében szuverénként diktálta a nemzete politikáját. A prekapitalista társadalomban azok álltak legfelül, akik rendelkeztek a szükséges erővel ahhoz, hogy behódolásra kényszerítsék gyengébb embertársaikat. A szabadpiac annyit becsmérelt „mechanizmusa” azonban egyedül egy utat hagy nyitva a vagyonszerzésnek: a fogyasztók szolgálatát a lehető legjobb és legolcsóbb módon. Ennek a piaci „demokráciának” a megfelelője az államügyek intézése szférájában a képviseleti kormányzat rendszere. A Napóleoni háborúk és az Első világháború közötti időszak nagysága pontosan abból a tényből ered, hogy a társadalmi eszmény, aminek megvalósítására a legkimagaslóbb emberek törekedtek, a szabad kereskedelem volt a szabad nemzetek békés világában. Ez az életszínvonal példátlan javulásának korszaka volt egy sebesen növekedő népesség számára. Ez volt a liberalizmus kora.

Ma szinte teljesen feledésbe merült a liberalizmus tizenkilencedik századi filozófiája. Európában csupán néhányan emlékeznek rá. Angliában a „liberális” kifejezést többnyire olyan program leírására használják, ami csak részleteiben különbözik a szocialisták totalitarizmusától. Az Egyesült Államokban

a „liberális” ma egy olyan eszmecsokrot és politikai álláspontot jelent, ami minden tekintetben az ellentéte mindannak, amit a liberalizmus jelentett az előző nemzedékeknek. Az amerikai önjelölt liberális az állami mindenhatóságra törekedik, a szabad kereskedelem megátalkodott ellensége és a hatóságok általi, mindent átfogó tervezést, azaz a szocializmust támogatja. Ezek a „liberálisok” buzgón bizonygatják, hogy nem a szocialista vagy kommunista jellege, hanem kizárólag az imperialista hajlama miatt ellenzik az orosz diktátor politikáját. Liberálisnak és progresszívnek tartanak minden intézkedést, ami az átlagnál gazdagabbak vagyonának elkobzására vagy a magántulajdonosok jogainak korlátozására törekszik. Lényegében korlátlan hatalmat ruháztak az állami ügynökségekre, amiknek a döntéseit nem korlátozza semmilyen bírói felülvizsgálat. Szélsőségesnek, reakciónak, gazdasági royalistának és fasisztának bélyegzik azt a néhány derék polgárt, aki kritizálni meri az adminisztratív despotizmus felé tartó hajlamot. Azt javasolják, hogy egy szabad országnak nem szabadna tolerálnia az efféle „közellenségek” politikai tevékenységét.

Ebben az országban meglepő módon különösen amerikaiak gondolják ezeket az eszméket, mint amelyek a Zarándokatyák, a Függetlenségi Nyilatkozat aláírói, az Alkotmány és a Föderalista értekezések szerzői filozófiájának és elveinek folytatásai. Csak néhányan tudják, hogy ezek a progresszívnek vélt politikák Európából származnak, és hogy legbriliánsabb tizenkilencedik századi szónokunk Bismarck volt, akinek politikáját egyetlen amerikai sem nevezné progresszívnek és liberálisnak. 1881-ben került bevezetésre a Bismarck-féle *Szocialpolitik*, több mint ötven évvel másolata, F. D. Rooseveltnél New Dealje előtt. A Német Birodalom, akkoriban a legsikeresebb

hatalom nyomdokait követve többé-kevésbé minden európai ipari nemzet átvette a rendszert, ami azt színelte, hogy a többséget szolgálja a „dacos individualisták” kisebbségének rovására. A nemzedék, ami az Első világháború után lépte át a szavazati korhatárt, magától értetődőnek vette az államizmust és csakis megvetéssel viszonyult a „burzsoá előítélethez,” a szabadsághoz.

Amikor harmincöt évvel ezelőtt megpróbáltam összefoglalni annak a társadalomfilozófiának az eszméit és elveit, amit egyszerű liberalizmus néven ismertek, nem dédelgettem azt a hiú reményt, hogy a művem megakadályozná a közelgő katasztrófákat, amik felé az európai nemzetek által gyakorlatba ültetett politika nyilvánvalóan vezetett. Csupán azt akartam elérni, hogy a gondolkodó emberek apró kisebbségének biztossítsak egy lehetőséget arra, hogy megismerjék a klasszikus liberalizmus céljait és eredményeit, ezzel előkészítve az utat a szabadság szellemének újjáéledéséhez az eljövendő összeomlás után.

1951 október 28-án a luxemburgi J. P. Hamilius professzor rendelt egy példányt a *Liberalismus*-ból Gustav Fischer jénai kiadójától. A kiadó azt válaszolta 1951 november 14-én, hogy nincs elérhető példány a könyvből, és hozzátette: „Die Vorräte dieser Schrift mussten auf Anordnung behördlicher Stellen restlos makuliert werden.” (A hatóságok parancsára ennek a könyvnek minden példányát meg kellett semmisíteni.) A levél nem említette, hogy a „hatóságok” alatt a náci Németország, vagy Kelet-Németország „demokratikus” köztársaságának hatóságát értik.

A *Liberalismus* kiadása óta eltelt évek során sokkal többet írtam a könyvben taglalt kérdésekről. Foglalkoztam sok olyan

témával, amit nem taglalhattam egy ilyen terjedelmű könyvben, amit korlátok közé kellett szorítani, nehogy elijessze az olvasóközönséget. Ugyanakkor ebben a könyvben olyan témákat is érintettem, amik csekély jelentőséggel bírnak napjainkban, és számos politikai kérdést úgy taglaltam, amit csak akkor lehet megérteni és helyesen megbecsülni, ha az ember figyelmbe veszi azt a politikai és gazdasági helyzetet, amelyben íródott.

Ludwig von Mises
New York, 1962 április

Bevezetés

I.

Liberalizmus

A filozófusok, a szociológusok és a közgazdászok a tizen-nyolcadik században és a tizenkilencedik század elején megalkottak egy politikai programot, ami útmutatóként szolgált a politika számára először Angliában és az Egyesült Államokban, majd az európai kontinensen, végül a lakott világ többi részén is. Ezt a programot sehol sem valósították meg teljesen. A liberális politikai támogatóinak nem sikerült győzelemre vinni minden követelésüket még Angliában sem, amit pedig a liberalizmus szülőföldjének és a modell liberális országnak neveztek. A világ többi táján csupán a liberális program egyes részeit ültették gyakorlatba, míg más elemeit – amik nem voltak kevésbé fontosak – vagy azonnal, vagy rövidesen elutasították. Csak némi túlzással mondhatjuk azt, hogy a világ egyszer átélt egy liberális korszakot. A liberalizmusnak sosem engedték, hogy teljesen kivirágozzon.

Ennek ellenére, bár rövid és túlságosan is limitált volt a liberális eszmék fölénye, elegendő volt ahhoz, hogy megváltoztassa a világot. Csodálatos gazdasági fejlődés történt. Az emberiség produktív erejének felszabadítása megsokszorozta a megélhetési eszközöket. A Világháború előestéjén (ami maga is a liberális szellem ellen vívott hosszú és keserves küzdelem

eredménye volt, és elhozott egy korszakot, amelyben annál is keservesebb támadás alá vették a liberális elveket), a világ összehasonlíthatatlanul népesebb volt, mint előtte bármikor, és minden lakos összehasonlíthatatlanul jobb életet élvezhetett, mint ami lehetséges volt a megelőző évszázadokban. A liberalizmus által megteremtett bőség jelentősen lecsökkentette a csecsemőhalandóságot, ami könnyörtelen csapásként sújtotta az előző korokat, és a javult életkörülményeknek köszönhetően meghosszabbította az átlagéletkort.

Ezt a gazdagságot nem csupán a kiváltságos személyek valamelyik osztálya élvezhette. A Világháború előestéjén egy munkás Európa, az Egyesült Államok és Anglia tengerentúli domíniumainak ipari országaiiban jobban és előkelőbben élt, mint a nemesek nem sokkal azelőtt. Nem csupán kedvére ehetett és ihatott; jobb oktatást adhatott gyermekének; ha úgy kívánta, részt vehetett a nemzete szellemi és kulturális életében; és – ha rendelkezett elegendő tehetséggel és energiával – akadály nélkül javíthatott társadalmi helyzetén. Pontosan a liberális programot legszéleskörűbben megvalósító országokban volt az, hogy a társadalmi piramis csúcsát elsősorban nem azok alkották, akik születésüktől fogva kiváltságos pozíciót élvezhettek szüleik vagyona és magas rangja révén, hanem azok, akik kedvező körülmények között feltornázták magukat a szorult anyagi helyzetből a saját erejükkel. A korlátok, amik az előző korokban elválasztották a lordokat és a jobbágyokat, megsemmisültek. Immár csak egyenlő jogú polgárok voltak. Senkit sem hátráltattak vagy üldöztettek a nemzetisége, a véleménye vagy hite miatt. Megszűnt a belföldi politikai és választási üldöztetés, a nemzetközi háborúk pedig ritkábbak lettek. Az optimisták ekkor már az örök béke korszakát üdvözölték.

Az események azonban máshogy alakultak. A tizenkilencedik században megjelentek a liberalizmus erős és erőszakos ellenségei, akik sikeresen eltörölték a liberálisok győzelmének jelentős részét. A világ napjainkban nem akar többet hallani a liberalizmusról. Anglián kívül a „liberalizmus” őszintén szólva tiltott kifejezés. Angliában valóban vannak még „liberálisok”, de a legtöbbjük csak a nevükben azok. Valójában sokkal inkább minősülnek mérsékelt szocialistának. A politikai hatalom ma mindenhol az antiliberalis erők kezében van. Az antiliberalizmus programja szabadjára engedte azokat az erőket, amik előidéztek a nagy Világháborút, és – beviteli és kiviteli kvótákkal, vámokkal, bevándorlási korlátokkal és hasonló intézkedésekkel – a kölcsönös izoláció pontjára taszították a világ nemzeteit. Minden országon belül szocialista kísérletekhez vezetett, melyek eredménye a munka termelékenységének csökkenése, és a nyomor és a szűkölködés velejáró növekedése volt. Aki nem hagyja szándékosan figyelmen kívül a tényeket, annak látnia kell a közelgő világgazdasági katasztrófa jeleit. Az antiliberalizmus a civilizáció általános összeomlása felé halad.

Ha az ember szeretné tudni, hogy mi a liberalizmus, és mire törekszik, nem fordulhat egyszerűen a történelemhez az információért és vizsgálhatja azt, hogy mit képviseltek és mit tettek a liberális politikusok. A liberalizmusnak ugyanis sehol sem sikerült úgy megvalósítani a programját, ahogy szándékában állt.

A magukat manapság liberálisnak nevező pártok programjai és tettei sem világosíthatnak fel minket az igaz liberalizmus természetéről. Már megjegyeztem, hogy amit ma liberalizmusnak mondanak, még Angliában is közelebb áll a Toryizmushoz

és a szocializmushoz, mint a szabadkereskedők régi programjához. Ha vannak liberálisok, akik úgy találják, hogy összeegyeztethető a liberalizmusukkal a vasutak, bányák és más vállalatok államosításának támogatása, sőt, a védvámok támogatása, könnyen láthatja az ember, hogy napjainkban semmi nem maradt a liberalizmusból, csupán a neve.

Többé az sem elegendő, ha az ember azzal akarja kialakítani a képét a liberalizmusról, ha a nagy alapítóinak írásait tanulmányozza. A liberalizmus nem egy befejezett tan vagy egy rögzített dogma. Épp ellenkezőleg, a liberalizmus a tudomány tanításainak alkalmazása az ember társadalmi életére. És ahogyan a közgazdaságtan, a szociológia és a filozófia nem maradtak változatlanok David Hume, Adam Smith, David Ricardo, Jeremy Bentham és Wilhelm Humboldt óta, úgy a liberalizmus tana is különbözik ma attól, ami az ő korukban volt, bár az alapvető elvei változatlanok maradtak. Sok éve nem próbálkozott meg senki azzal, hogy tömören megfogalmazza a tan lényeges jelentését. Ez talán igazolja jelen próbálkozásunkat arra, hogy megalkossunk egy ilyen művet.

Anyagi jólét

A liberalizmus egy tan, ami teljességgel az ember evilágbeli magatartására vonatkozik. Végső soron semmi mást nem tart a szeme előtt, mint elősegíteni az emberek külső, anyagi jólétét, és nem foglalkozik belső, spirituális vagy metafizikai szükségleteikkel. Nem boldogságot és megalégedést ígér az embereknek, csupán azoknak a vágyaknak a legbőségesebb kielégítését, amelyek kielégíthetőek külvilági dolgokkal.

Gyakran kritizálták a liberalizmust emiatt a tisztán külső és materialista attitűd miatt a földi és átmeneti dolgok iránt. Az ember élete – mondják – nem csupán evésből és ivásból áll. Vannak magasabb és fontosabb szükségletek is, mint az étel és az ital, a ruházat és a lakhatás. Még a legnagyobb földi vagyonok sem tehetik boldoggá az embert; kielégületlen és üres marad tőlük a belső énje, a lelke. A liberalizmus legsúlyosabb hibája az volt, hogy semmit nem tudott nyújtani az ember mélyebb és nemesebb törekvései számára.

De a kritikusok, akik így szólnak, csupán azt mutatják, hogy roppant tökéletlen és materialista szempontból vizsgálják ezeket a magasabb és nemesebb szükségleteket. A politika a számára elérhető eszközökkel gazdaggá vagy szegénnyé teheti az embereket, de sosem teheti őket boldoggá vagy elégtelheti ki a legbelsőbb sóvárgásaikat. Itt minden külső megoldás kudarcot vall. A politika annyit tehet, hogy eltörli a fájdalom és a szenvedés külső okait; elősegíthet egy rendszert, ami élelmezi az éheseket, öltözteti a mezíteleneket és lakhatást nyújt a hajléktalanoknak. A boldogság és a megalégedés nem az ételen, a ruhán és a lakhatáson múlik, hanem mindenekelőtt

azon, amit az ember önmagában dédelget. Nem a spirituális javak megvetéséből fakad az, hogy a liberalizmus kizárólag az ember anyagi jólétével foglalkozik, hanem abból a meggyőződésből, hogy ami a legmagasabb és a legmélyebb az ember számára, azt képtelen érinteni bármilyen külső reguláció. Egyedül a külső jólét megteremtésére törekszik, mert tudja, hogy az ember nem kívülről, hanem csupán a saját szívéből tehet szert a belső, spirituális gazdagságra. Nem törekszik megteremteni bármi mást, csupán a belső élet kifejtésének külső előfeltételeit. És semmi kétség nem férhet ahhoz, hogy a viszonylag gazdag személy a huszadik században sokkal inkább ki tudja elégíteni a spirituális szükségleteit, mint mondjuk egy személy a tizedik században, akit nem hagyott nyugodni a szorongató probléma, hogy kiküszkődjön magának a túléléshez éppen elegendőt, vagy a veszély, ami az ellenségei képében fenyegette őt.

Való igaz, hogy azoknak, akik – mint megannyi ázsiai és középkori keresztény szekta követői – elfogadják a teljes aszkézis tanát, és akik az eszményi emberi életnek az erdei madarak és a tengeri halak szegénységét és vágyaktól való szabadságát tartják, semmilyen válasszal nem szolgálhatunk, amikor a materialista attitűdje miatt kritizálják a liberalizmust. Tőlük csak annyit kérhetünk, hogy hagyjanak minket zavartalanul járni az utunkat, ahogyan mi sem korlátozzuk őket abban, hogy a saját módjukon jussanak a mennyekbe. Hadd zárják be magukat békében a celláikba, távol a világtól és az emberektől.

Kortársaink elsöprő többsége képtelen megérteni ezt az aszkéta eszményt. De amint valaki elutasítja az aszkéta életvitel elvét, nem kritizálhatja a liberalizmust, amiért a külső jólétre törekszik.

Racionalizmus

A liberalizmust emellett gyakran azért kritizálják, mert racionalista. Mindent az észszerűség mentén akar szabályozni, így nem veszi észre, hogy az emberi ügyletekben széles teret foglal el – és bizony kell is, hogy elfoglaljon – az érzelem és általában az irracionalitás – tehát az, ami észszerűtlen.

Nos, a liberalizmus a legkevésbé sem hagyja figyelmen kívül a tényt, hogy az emberek időnként észszerűtlenül cselekednek. Ha az emberek mindig észszerűen cselekednének, felesleges volna arra buzdítani őket, hogy az értelmet kövessék. A liberalizmus nem azt mondja, hogy az emberek mindig intelligensen cselekednek, hanem azt, hogy a saját jól felfogott érdekükben mindig intelligensen kellene cselekedniük. És a liberalizmus lényege pontosan ez: hogy szeretné megadni az értelemnek azt az elfogadást a politika területén, amit vita nélkül megadnak neki az emberi cselekvés összes többi területén.

Ha miután valakinek az orvos észszerű – azaz higiénikus – életmódot javasol, ő azt válaszolja: „Tudom, hogy a javaslat észszerű; az érzéseim azonban meggátolnak abban, hogy kövessem azt. Azt akarom tenni, ami káros az egészségemre, akkor is, ha az észszerűtlen,” aligha tekintené valaki dicséretesnek ezt a magatartást. Vállalkozzunk akármire az életünkben, ahhoz, hogy elérjük a célt, amit kitűztünk magunknak, észszerűen cselekszünk. Az, aki szeretne átkelni a síneken, nem fogja azt a pillanatot választani, amikor elhalad a vonat. Az, aki szeretne felvarrni egy gombot, el fogja kerülni, hogy átszúrja az ujját a tűvel. Az ember a gyakorlati tevékenysége minden szférájában kifejlesztett olyan technikát vagy technológiát, ami

jelzi, hogyan kell tennie, ha nem akar észszerűtlenül viselkedni. Általánosságban kívánatosnak tartják, hogy az ember elsajátítsa a technikákat, amiket felhasználhat az életben, és valakit, aki úgy lép egy területre, hogy nem sajátította el annak technikáit, kontárnak bélyegeznek.

Egyedül a politika szférájában gondolják úgy, hogy más-képp kellene lennie. Itt nem az értelemnek, hanem az érzelmeknek és az impulzusoknak kellene döntenie. Azt a kérdést, hogy hogyan kellene elrendezni a dolgokat, hogy jó világitást kapjunk a sötét órákban, általában csak észszerű érvekkel vitatják meg. Azonban amint a vita arra a pontra ér, hogy magánszemélyek vagy a városi önkormányzat kezelje-e a világitást, az értelmet többé nem tartják érvényesnek. Itt az érzéseknek, a világnézetnek – röviden, az észszerűtlenségnek – kellene eldöntenie az eredményt. Hiába kérdezzük, miért.

Az emberi társadalom szervezésének kérdése a kitűzött célok elérése szempontjából egy igen száraz és tényszerű kérdés, nem különbözik mondjuk egy vasúti sín megépítésének, vagy egy ruhanemű vagy bútor legyártásának kérdésétől. A nemzeti és állami kérdések, való igaz, fontosabbak, mint az emberi magatartás összes többi gyakorlati kérdése, mivel a társadalmi rend biztosítja az alapot minden máshoz, és csak egy olyan társadalomban képesek az egyének sikerrel járni céljaikra való törekvésben, ami kedvező azok eléréséhez. De legyen bármilyen fennkölt a szféra, amibe a politikai és társadalmi kérdéseket helyezik, még mindig olyan ügyekre vonatkoznak, amik emberi irányítás alá esnek, és amiket ennél fogva az emberi értelem törvényei szerint kell megítélni. Az ilyen kérdések esetén – épp úgy, mint az összes e világi ügyletben – a miszticizmus csupán veszedelem. A felfogóképességünk igen korlátozott.

Nem reménykedhetünk abban, hogy valaha felfedezzük az univerzum végső és legmélyebb titkait. De a tény, hogy sosem foghatjuk fel a létezésünk értelmét és célját, nem gátol meg minket abban, hogy elővigyázatosságot gyakoroljunk, nehogy elkapjuk a fertőző betegségeket, vagy hogy a helyes eszközöket használjuk ahhoz, hogy etessük és öltöztessük magunkat; így abban sem kellene meggátolnia minket, hogy úgy szervezzük a társadalmat, hogy a leghatékonyabban elérhetővé váljanak a földi célok, amikre törekszünk. Még az állam és a jogrendszer, a kormányzat és adminisztrációja sem elég fennkölt, elég jó, elég grandiózus ahhoz, hogy ne vessük racionális megfontolás alá. A politikai kérdések társadalomtechnológiai kérdések, és a megoldásukat úgy és olyan eszközökkel kell kutatni, amikkel más technikai kérdések megoldása során rendelkezünk: racionális tünődéssel és az adott körülmények vizsgálatával. Az értelmének köszönheti az ember mindazt, ami, és ami az állatok fölé emeli őt. Miért ne használja hát az értelmét kizárólag a politika területén és bízta azt inkább homályos és zavaros érzésekre és impulzusokra?

A liberalizmus célja

Széles körű népszerűségnek örvend a vélemény, miszerint a liberalizmus abban a tényben különbözik az összes többi politikai mozgalomtól, hogy előbbre helyezi a társadalom egy részének – a tulajdonos osztálynak, a tőkéseknek, a vállalkozóknak – az érdekeit más osztályok érdekeinél. Ez a kijelentés teljességgel téves. A liberalizmus mindig is a teljes egész javát tartotta szem előtt, nem pedig bármelyik speciális csoportét. Ez volt az, amit az angol haszonelvűek ki akartak fejezni – bár igaz, nem túl pontosan – a híres képlettel: „a legnagyobb boldogság a legtöbбекnek”. Történelmileg a liberalizmus volt a legelső politikai mozgalom, ami mindenki, nem pedig speciális csoportok jólétének előmozdítására törekedett. A liberalizmus nem a kitűzött céljában különbözik a szocializmustól – ami úgyszintén azt mondja magáról, hogy mindenki javára törekszik – hanem az eszközökben, amivel el kívánja érni azt a célt.

Ha fenntartják, hogy a liberális politika következménye szükségszerűen a társadalom bizonyos rétegeinek speciális érdekét támogatja, ez még mindig egy kérdés, ami vitatható. Ennek a műnek az egyik feladata bemutatni, hogy ez a bíráló semmiképpen sem igazolt. De az ember nem vádolhatja azonnal tisztességtelenséggel azt, aki így érvel; bár helytelennek tartjuk a véleményét, bizony megvitathatjuk azt jóhiszeműen. Mindenesetre, aki ezzel támadja a liberalizmust, elismeri, hogy a szándékai pártatlanok és nem akar mást, mint amit kijelent.

Igen más a helyzet a liberalizmus azon kritikusai esetén, akik azért bírálják, mert nem az általános jólétet, hanem csu-

pán bizonyos osztályok speciális érdekeit szeretné előmozdítani. Ezek a kritikusok mind tisztességtelenek, mind tudatlanok. Azzal, hogy ezt a módját választják a támadásnak, azt mutatják, hogy belül teljesen tisztában vannak saját érvük gyengeségével. Mérgezett fegyverekhez folyamodnak, mert tudják, hogy máskülönben reménytelen a sikerük.

Ha egy orvos bemutatja páciensének, aki egészségére káros ételek után epekedik, vágya romlottságát, senki nem lesz olyan ostoba, hogy azt mondja: „Az orvost nem érdekli a páciens jóléte; aki jót akar a páciensnek, annak nem szabad megtagadnia tőle az efféle ínycsiklandó ételek élvezetét.” Mindenki meg fogja érteni, hogy az orvos kizárólag azért javasolja a páciensnek, hogy mondjon le a káros étel nyújtotta élvezetről, hogy elkerülje saját egészségének károsítását. De amint a politikáról esik szó, az ember hajlamos igen másképp tekinteni a dolgokra. Amikor a liberális óva int bizonyos népszerű intézkedések ellen, mert káros következményekre számít belőlük, a nép ellenségének bélyegzik és dicséretet zengenek a demagógoknak, akik ügyet sem vetve a káros következményekre, azt javasolják, ami az adott pillanatban célszerűnek tűnik.

Az észszerű cselekvést az különbözteti meg az észszerűtlen cselekvéstől, hogy az előbbi átmeneti áldozatokkal jár. Ezek csupán látszólagos áldozatok, hiszen ellensúlyozzák őket a későbbi kedvező következmények. Az, aki elkerüli az ízletes, de egészségtelen ételeket, pusztán átmeneti, látszólagos áldozatot hoz. Az eredmény – egészségkárosodásának meg nem történte – azt mutatja, hogy nem veszített, hanem nyert. Így cselekedni azonban megköveteli azt, hogy az ember belássa cselekedeteinek következményeit. A demagóg ebből a tényből húz hasz-

not. Ellenzi a liberálist, aki átmeneti és csupán látszólagos áldozatokra szólít, és a nép szívtelen ellenségének bélyegzi, miközben önmagát az emberiség barátjaként tünteti fel. Az általa hirdetett intézkedések támogatása során nagyon jól tudja, hogyan érintse meg hallgatósága szívét és hassa meg őket könynyekig a szűkölködésre és nyomorra való hivatkozásokkal.

Az antiliberális politika a tőkefelélés politikája. Azt javasolja, hogy lássuk el bőségesebben a jelent a jövő rovására. Pontosan ugyanaz az eset, mint a páciens esete, akiről beszélünk. Mindkét esetben egy viszonylag keserves jövőbeli hátrány áll szemben egy viszonylag bőséges pillanatnyi kielégüléssel. Ilyen esetben úgy beszélni, mintha a kérdés a szívtelenség versus a filantrópia kérdése volna, egyenesen becstelen és hazug. Nem csupán az átlagos politikusokat és az antiliberális pártok sajtóját illeti ez a bírálólat. A Szocialpolitik iskolájának szinte minden szerzője felhasználta ezt az övön aluli harcmódot.

Az, hogy létezik szűkölködés és nyomor a világon, nem – ahogy azt az átlagos újságolvasó hiszi ostobaságában – a liberalizmus elleni érv. Pontosan a szűkölködés és a nyomor az, amit a liberalizmus szeretne eltörölni, és az általa javasolt eszközöket tartja az egyetlen alkalmas módnak a cél eléréséhez. Bizonyítson az, aki úgy gondolja, hogy tud egy jobb, vagy akár más eszközt erre a célra. A kijelentés, hogy a liberálisok nem a társadalom minden tagjának, hanem csupán speciális csoportok javára törekednek, semmilyen módon nem helyettesíti a bizonyítást.

A tény, hogy létezik szűkölködés és nyomor a világon, akkor sem minősülne érvnek a liberalizmus ellen, ha a világ ma a liberális politikát követné. Mindig kérdés volna, hogy nem-e

lett volna több szűkölködés és nyomor, ha más politikát követnek. Tekintve mindazt a módot, ahogyan az antiliberális politika ma minden téren gátolja és korlátozza a magántulajdon intézményének működését, nyilvánvalóan igen abszurd megpróbálni levonni bármit a liberális politika helyességével kapcsolatban abból a tényből, hogy a gazdasági körülmények jelenleg nem a legjobbak, amit csak kívánhatnánk. Ahhoz, hogy az ember méltányolja azt, amit a liberalizmus és a kapitalizmus elértek, a jelenlegi körülményeket a középkorhoz vagy a modern kor első századaihoz kellene viszonyítania. Hogy mit érhetett volna el a liberalizmus és a kapitalizmus, ha szabad utat kap, azt csak elméleti megfontolásokból következtethetjük ki.

Liberalizmus és kapitalizmus

A társadalmat, amiben gyakorlatba ültették a liberális elveket, rendszerint kapitalista társadalomnak nevezik, annak állapotát pedig kapitalizmusnak. Mivel a liberalizmus gazdaságpolitikáját a gyakorlatban csupán többé-kevésbé közelítették meg, az uralkodó állapotok a világon napjainkban csupán tökéletlen képet nyújtanak a teljesen kivirágzott kapitalizmus jelentéséről és lehetséges eredményeiről. Ennek ellenére az ember teljesen jogosan hívhatja korunkat a kapitalizmus korának, mivel mindaz, ami megteremtette korunk vagyont, visszavezethető a kapitalista intézményekhez. A társadalmunkban még mindig életben maradt liberális eszméknek köszönhető mindaz, ami még megmaradt benne a kapitalista rendszerből, hogy kortársaink hatalmas tömege sokkal magasabb életszínvonalat élvezhet annál, ami csupán néhány nemeszedéssel ezelőtt kizárólag a gazdagoknak és a leginkább kiváltságosoknak volt lehetséges.

Való igaz, a demagógok megszokott retorikája egészen máshogyan jellemzi ezeket a tényeket. Ha őket hallgatja az ember, azt gondolná, hogy a termelési technikák minden fejlődését csak egy szerencsés kisebbség élvezheti, míg a tömegek egyre nagyobb nyomorba süllyednek. Azonban csupán egy pillanatnyi gondolkodás kell annak belátásához, hogy a technológiai és ipari innovációk gyümölcse a fejlődés a nagy tömegek igényeinek kielégítésben. Minden fogyasztói javakat termelő iparág közvetlenül a tömegek érdekében dolgozik; minden iparág, ami a gépeket és a félkész termékeket gyártja, köz-

vetetten dolgozik nekik. Az elmúlt évtizedek nagy ipari fejlődései – mint a tizennyolcadik század fejlődései, amiket a nem egészen ügyesen kiválasztott „Ipari Forradalom” névvel illetnek – mindenekelőtt a tömegek szükségleteinek jobb kielégítését eredményezték. A ruhaipar kifejlődése, a cipőgyártás gépesítése, az ételek feldolgozásának és elosztásának fejlődése a természetüknél fogva a legszélesebb nyilvánosság javára voltak. Ezeknek az iparágaknak köszönhető, hogy sokkal jobban öltözködnek és táplálkoznak a tömegek, mint valaha ezelőtt. Azonban a tömegtermelés nem csupán élelmet, lakhatást és ruházatot biztosít, hanem a sokaság más követeléseit is ellátja. A sajtó épp úgy szolgálja a fogyasztókat, mint a mozgóképipar, de még a színház és a művészetek hasonló erődítményei is napról napra egyre inkább a tömegszórakoztatás színhelyeivé lesznek.

Ennek ellenére, az antiliberális pártok fanatikus propagandája eredményeképpen, ami megfordítja a tényeket, az emberek mára megtanulták a liberalizmus és a kapitalizmus eszméit az egyre nagyobb nyomorba és szegénységbe süllyedő világ képeivel asszociálni. Való igaz, semmennyi becsmérlő propaganda sem lenne képes – ahogy a demagógok remélték – teljesen pejoratív jelzővé alakítani a „liberális” és „liberalizmus” kifejezéseket. Végső soron nem lehetséges félresöpörni aényt, hogy az antiliberális propaganda összes erőfeszítése ellenére van valami ezekben a kifejezésekben, amik azt takarják, amit minden normális ember érez, amikor a „szabadság” szót hallja. Az antiliberális propaganda tehát elkerüli, hogy túl sokat említse a „liberalizmus” kifejezést, és jobban szeretné, ha a becstelenségek, amiket a liberális rendszernek tulajdonít, a „kapitalizmus” kifejezéshez kapcsolódnának. Az a szó egy kőszívű tőkés

képét idézi fel, aki semmi másra nem gondol, csak saját gazdagodására, még akkor is, ha az csak embertársai kizsákmányolásával lehetséges.

Aligha fordul meg bárki fejében, amikor kialakítja a tőkésről alkotott véleményét, hogy a valódi liberális elvek mentén szervezett társadalmi rend kizárólag egyetlen utat biztosít a vállalkozónak és a tőkésnek a gazdagodáshoz: ha jobban látja el embertársait azzal, amire szerintük szükségük van. Ahelyett, hogy a tömegek életszínvonalának bámulatos emelkedése kapcsán beszélnének a kapitalizmusról, az antiliberális propaganda csak azon jelenségek kapcsán említi a kapitalizmust, amelyek megjelenése kizárólag a liberalizmusra rótt korlátok miatt volt lehetséges. Nem hivatoznak a tényre, hogy a kapitalizmus kellemes luxuscikkeket és – cukor formájában – ételeket bocsátott a nagy tömegek rendelkezésére. A kapitalizmust csak akkor említik a cukorral kapcsolatban, amikor valamilyik országban egy kartell a világpiaci ár fölé emeli az árát. Mintha ez valaha lehetséges volna egy társadalmi rendszerben, amiben a gyakorlatba ültették a liberális elveket! Egy liberális rezsim alatt, ahol nincsenek vámok, igen elképzelhetetlenek volnának a kartellek, amik képesek a világpiaci ár fölé emelni egy termék árát.

A láncszemek az érvelési láncolatban, amivel sikerül az antiliberális demagógiának a liberalizmust és a kapitalizmust hibáztatnia az antiliberális politika minden szertelensége és veszedelmes következménye miatt, a következő: Az ember abból a feltételezésből indul ki, hogy a liberális elvek a tőkés és vállalkozók érdekeit szolgálják a többiek érdekének rovására, és hogy a liberalizmus egy olyan politika, ami a gazdagokat preferálja a szegényekkel szemben. Aztán az ember megfigyeli,

hogy bizonyos körülmények között számos vállalkozó és tőkés támogatja a védővámokat, míg mások – a hadifelszerelés gyártói – a „nemzeti felkészültség” politikáját támogatják; és azonnal arra a következtetésre ugrik, hogy ezek biztosan „kapitalista” politikák.

Valójában azonban egészen más a helyzet. A liberalizmus nem egy olyan politika, amelyik bármelyik különleges csoport érdekét szolgálja, hanem egy politika, ami a teljes emberiség érdekét szolgálja. Így helytelen kijelenteni azt, hogy a vállalkozóknak és a tőkéseknek bármilyen különleges érdekében áll támogatni a liberalizmust. Nekik pontosan ugyanannyira áll az érdekükben síkra szállni a liberális program mellett, mint bárki másnak. Lehetnek egyéni esetek, amikor bizonyos vállalkozók vagy tőkések a liberalizmus köpönyegébe bújtatják a speciális érdekeiket; de ezekkel mindig szemben áll más vállalkozók és tőkések speciális érdeke. A helyzet nem olyan egyszerű, mint azok képzelik, akik mindenhol „érdekeket” és „érdekelt feleket” szimatolnak. Az, hogy egy nemzet például vámot vet ki a vasra, nem magyarázható egyszerűen azzal, hogy ez a vasmágnások érdekét szolgálja. Vannak olyanok az országban – még a vállalkozók között is – akiknek ellentétes az érdekük; és a vám haszonélvezői mindenesetre csak egy fokozatosan csökkenő kisebbséget alkotnak. A kenőpénzzel sem lehet magyarázni, hiszen a lefizetett emberek úgyszintén csak egy kisebbséget alkothatnak; és melleleg miért csak az egyik csoport, a protekcionista használna kenőpénzt, nem pedig ellenségeik, a szabadkereskedők?

Az igazság az, hogy az ideológiát, ami lehetővé teszi a védővámokat, nem az „érdekelt felek” alkotják, és nem is azok, akiket lefizetnek, hanem az ideológusok, akik megfogalmazzák a

világ számára az eszméket, amik irányítják minden emberi ügylet útját. Korunkban, amikor az antiliberális eszmék diadalmaskodnak, szinte mindenki annak megfelelően gondolkodik, míg száz évvel ezelőtt a legtöbben az akkor diadalmaskodó liberális ideológiának megfelelően gondolkodtak. Ha ma megannyi vállalkozó támogatja a védővámokat, az csupán az alak, amit az antiliberalizmus az ő esetükben ölt. Semmi köze a liberalizmushoz.

6.

Az antiliberalizmus pszichológiai gyökerei

Nem lehet ennek a könyvnek a feladata más módon megvitatni a társadalmi együttműködés kérdését, mint racionális érvekkel. De a liberalizmus ellenzésének gyökerét nem lehet elérni azzal, ha az értelem módszereihez folyamodunk. Ez az ellenzés nem az értelemből fakad, hanem egy patológikus mentális attitűdből – neheztelésből és egy neuraszténias állapotból, amit – a francia szocialista után – Fourier-komplexusnak nevezhetnénk.

A nehezteléssel és a rosszindulatú irigységgel kapcsolatban aligha kell sokat mondanunk. A neheztelés működését látjuk, amikor egy ember annyira gyűlöl valakit annak kedvezőbb életkörülményei miatt, hogy kész súlyos veszteségeket elszenvedni, ha a gyűlölt személy is károkat szenved. A kapitalizmus támadói közül sokan nagyon jól tudják, hogy kevésbé kedvező körülményeket fognak élvezni bármi más gazdasági rendszerben. Ennek ellenére, a tény teljes tudatában a reformot, azaz a szocializmust követelik, mert azt remélik, hogy az általuk irigyelt gazdagok úgyszintén szenvedni fognak abban a rendszerben. Az ember újra meg újra azt hallja a szocialistáktól, hogy még az anyagi nélkülözést is könnyebb lesz elviselni egy szocialista társadalomban, mert az emberek rá fognak ébredni arra, hogy senki sem él jobban, mint a szomszédja.

Mindenesetre a nehezteléssel még mindig el lehet bánni racionális érvek használatával. Végére is nem túl nehéz felvilágosítani egy nehezteléssel teli személyt arról, hogy nem lehet az a fontos számára, hogy rontson jobb helyzetben levő társai pozícióján, hanem javítsa inkább sajátját.

A Fourier-komplexussal sokkal nehezebb megküzdni. Ami ebben az esetben jelentkezik, az egy komoly idegrendszeri betegség, egy neurózis, ami sokkal inkább egy pszichológus feladata, mint egy törvényhozóé. De nem lehet figyelmen kívül hagyni, amikor a modern társadalom problémáit taglaljuk. Az orvosok sajnos eddig alig foglalkoztak a Fourier-komplexus által képviselt problémákkal. Bizony még Freud, a pszichológia nagymestere vagy követői is alig figyeltek fel rájuk a neuróziselméletükben, bár hálásak lehetünk a pszichoanalízisnek, hogy megnyitotta az egyetlen utat, ami elvezet az efféle mentális zavarok koherens és szisztematikus megértéséhez.

Millióból alig egy ember valósítja meg élete ambícióit. Az ember munkájának eredményei, ha mellé is áll a szerencse, sokkal alsóbbrendűek annál, amit a fiatalság sóvárgó álmódzásai remélni engedtek. A tervek és a vágyak darabokra törnek ezer akadályon, az ember ereje pedig túl gyengének bizonyul, hogy elérje a célt, amit kitűzött a szíve. Reményei kudarcra, tervei bukása, saját elégtelensége azokkal a feladatokkal szemben, amiket kitűzött magának – ezek alkotják az ember legmélyebben fájdalmas élményeit. Ez bizony az emberek jellemző sorsa.

Kétféleképp reagálhat az ember erre a tapasztalatra. Az egyiket Goethe gyakorlati bölcsessége tárja elénk:

Vagy azt gondoltad, hogy
Megutálom az életet, és
Pusztába futok, mert
Nem bomlott virágba
Valamennyi álmom?

Mondja Prométheusza. És Faust ráébred a „legmagasabb pillanatban,” hogy „a végső bölcsesség” az, hogy:

szabadság, élet nem jár, csak azoknak,
kiknek naponta kell kivívniuk.

Ezt az akaratot és ezt a szellemet nem képes legyőzni semmiféle földi sorscsapás. Annak, aki elfogadja az életet olyan-
nak, ami, és sosem engedi, hogy az eltiporja őt, nincs szüksége
egy „kegyes hazugság” vigaszában keresni menedéket össze-
tört önbizalma számára. Ha a vágyott siker nem érkezik el, ha
a sors viszontagságai egy szempillantás alatt elpusztítják azt,
amit esztendőik fáradságos munkájával kellett felépíteni, ak-
kor csupán megsokszorozza erőfeszítéseit. A katasztrófa sze-
mébe tud nézni anélkül, hogy kétségbe esne.

A neurotikus képtelen kibírni az életet annak valódi for-
májában. Túlságosan nyers, túl durva, túl hitvány a számára.
Az egészséges emberrel ellentétben neki nincs meg az, ami el-
viselhetővé tenné: a szíve ahhoz, hogy „kitartson minden elle-
nére.” Az nem férne össze gyengeségével. Ehelyett egy tévesz-
mében talál menedéket. Egy téveszme Freud szerint „önmagá-
ban is valami, amire vágnak, egyfajta vigasz”; jellemzője,
hogy „ellenáll a logika és a valóság általi támadásnak.” Tehát
semmiféleképpen nem elegendő, ha azzal próbálják kigyógyí-
tani az embert a téveszméjéből, hogy végérvényesen bemutat-
ják annak abszurditását. Ahhoz, hogy felépüljön, magának a
páciensnek kell felülkerekednie rajta. Meg kell tanulnia meg-
érteni, miért nem akar szembenézni a valósággal, és miért me-
nekül téveszmékbe.

Egyedül a neurózis elmélete képes megmagyarázni a sikert, amit elért a Fourierizmus, egy háborodott elme örült alkotása. Itt nem hozhatunk bizonyítékokat Fourier pszichózisára azzal, hogy részleteket idézünk az írásaiból. Az efféle leírások csak a pszichiáterek számára érdekesek, valamint talán olyanoknak, akik élvezetüket lelik egy feslett képzelet alkotásainak olvasásában. De az igazság az, hogy a Marxizmus, amikor köteles elhagyni a fellengzős dialektikus retorikát, valamint ellenfelei megvetését és becsmérést, hogy néhány csekély megjegyzést tegyen a kérdésre vonatkozóan, soha nem állít bármi más, mint amit Fourier, az „utópista” is állított. A Marxizmus úgyszintén képtelen megalkotni egy szocialista társadalom képét anélkül, hogy tenne két feltételezést, amit már Fourier is tett, ami ellentmond minden észérvnek és minden tapasztalatnak. Az egyik feltételezi, hogy a termelés „anyagilag szubsztrátuma,” ami „már jelen van a természetben az ember általi produktív erőfeszítés nélkül”, olyan bőségben áll a rendelkezésünkre, hogy nem kell gazdálkodni vele; ezért hisz a Marxizmus a „termelés gyakorlatilag korlátlan növekedésében”. A másik pedig feltételezi, hogy egy szocialista társadalomban a munka „teherből élvezetté” fog változni – hogy bizony a munka lesz „az élet legfőbb szükséglete.” Ahol minden jószág hatalmas bősége uralkodik és a munka élvezet, kétségtelen, könnyebb megvalósítani Cockaigne földjét.

A Marxizmus úgy hiszi, hogy a „tudományos szocializmus” magaslatáról jogosult megvetéssel lenézni a romantizmust és a romantikusokat. De valójában saját eljárása nem különbözik az övéknél. Ahelyett, hogy eltörölné az akadályokat, amik vágyai megvalósításának útjában állnak, a Marxizmus is csupán elrejtí őrket a fantázia ködében.

A neurotikus életében kettős szerepet tölt be a „kegyes hazugság.” Nem csupán vigaszt nyújt számára a múlt kudarcaival szemben, hanem fenntartja a jövőbeli siker kilátását. A társadalmi kudarc esetén – ami az egyetlen, ami itt érint bennünket – a vigaszt az a hit nyújtja, hogy nem az ember saját elégtelenségének, hanem a társadalmi rend hiányosságának tudható be, hogy képtelen volt elérni a fennkölt célokat, amiket kitűzött magának. Az elégedetlenkedő azt a sikert várja a társadalmi rend megdöntésétől, amit a fennálló rendszer visszatartott tőle. Ennek megfelelően teljességgel hiábavaló megpróbálni felvilágosítani őt arról, hogy az utópia, amiről álmodik, nem lehetséges, és hogy a munkamegosztás elvére alapuló társadalom egyetlen lehetséges alapja a termelési eszközök magántulajdonlása. A neurotikus ragaszkodik a „kegyes hazugsághoz,” és amikor választania kell, hogy vagy azt, vagy a logikát tagadja meg, inkább a logikát áldozza fel. Hiszen az élet számára kibírhatatlan volna a vigasz nélkül, amit a szocializmus eszméjében talál. A szocializmus azt mondja neki, hogy nem ő, hanem a világ a hibás, amiért a kudarcát okozta; ez a meggyőződés pedig felemeli a levert önbizalmát és felszabadítja az alsóbbrendűség kínzó érzésétől.

Ahogy a hithű keresztény is képes volt könnyebben eltűnni a földi balsorsot, mert a személyes létezés folytatásában reménykedett egy másik, jobb világban, ahol azok, akik a földön az utolsók voltak, az elsők lesznek, és akik az elsők voltak, az utolsók lesznek; úgy a modern ember számára a szocializmus lett az elixír a földi balsors ellen. De míg a hit a halhatatlanságban, a túlvilági jutalomban és a feltámadásban arra ösztönözte az embert, hogy erényesen viselkedjen ebben a világban, a szocialista ígéret egészen más. Semmi más kötelességet nem szab,

mint azt, hogy az ember politikai támogatását nyújtsa a szocializmus pártjának; ugyanakkor megemeli az elvárásokat és a követeléseket.

Mivel ez a szocialista álom jellege, érthető, hogy a szocializmus összes partizánja pontosan azt várja a megvalósulásától, amit megtagadtak tőle. A szocialista szerzők nem csupán vagyont ígérnek mindenkinek, hanem boldog szerelmet, minden egyén teljes fizikai és spirituális kifejlődését, a nagy művészi és tudományos képességek kibontakozását minden emberben, és így tovább. A közelmúltban Trockij kijelentette az egyik írásában, hogy a szocialista társadalomban „az átlagember Arisztotelész, Goethe és Marx szintjére fog emelkedni. Ezen a hegyvonulaton emelkednek majd az új csúcsok.” A szocialista paradicsom a tökéletesség világa lesz, amit teljességgel boldog emberfeletti emberek fognak benépesíteni. Az összes szocialista irodalom efféle nonszenszszel van tele. De pontosan ez a nonszensz az, ami elnyeri számára a legtöbb támogatót.

Az ember nem küldhet orvoshoz pszichoanalitikus kezelésre mindenkit, aki Fourier-komplexusban szenved; túlságosan hatalmas az érintettek száma. Ebben az esetben semmilyen más orvosság nem lehetséges, mint a betegség kezelése maga a páciens által. Az önismeret segítségével meg kell tanulnia elviselni sorsát anélkül, hogy bűnbakot keresne, amit mindeért hibáztathat, és törekednie kell megérteni a társadalmi együttműködés alapvető törvényeit.

I.

A liberális politika alapjai

I.

Tulajdon

Az emberi társadalom a személyek társulása együttműködő cselekvés céljából. Az egyének elszigetelt cselekvéséhez viszonyítva a munkamegosztás elvére épülő együttműködő cselekvés a magasabb produktivitás előnyével jár. Ha valamennyi ember együttműködésben dolgozik a munkamegosztás elve mentén, (minden más tényező egyezése esetén) nem csak annyit fognak megtermelni, mint amit elszigetelt önellátásban tehettek volna, hanem annál jelentősen többet. Erre a tényre épül minden civilizáció. A munkamegosztásnak köszönhető, hogy az ember különbözik az állatoktól. A munkamegosztás tette a törékeny embert, aki fizikai erő tekintetében sokkal alsóbbrendű a legtöbb állatnál, a föld urává és a technológia csodáinak megteremtőjévé. Munkamegosztás nélkül semmilyen tekintetben nem volnánk fejlettebbek ma, mint az őseink ezer vagy tízezer évvel ezelőtt.

Az emberi munka önmagában képtelen növelni a jólétünket. Ahhoz, hogy eredményes legyen, a munkát a természet által rendelkezésünkre bocsátott földi anyagokra és erőforrásokra kell alkalmazni. A föld, az összes benne rejlő anyaggal és

erővel, valamint az emberi munka alkotja a két termelési tényezőt, amelyek célzatos együttműködése előállítja a külső szükségleteket kielégítő összes árucikket. A termeléshez az embernek munkát és anyagi termelési tényezőket kell alkalmaznia, beleértve nem csupán a természet által rendelkezésünkre bocsátott, többnyire a földből kinyert nyersanyagokat és erőforrásokat, hanem azokat a közbülső termékeket is, amiket előzetesen elvégzett emberi munkával már előállítottak ezekből az elsődleges természeti termelési tényezőkből. A közgazdaságtan nyelvénél ennek megfelelően három termelési tényezőt különböztetünk meg: ezek a munka, a föld és a tőke. A *föld* alatt értjük mindazt, amit a természet a rendelkezésünkre bocsát anyagok és erők formájában a föld felszínén, a felszín alatt és felett, a vízben és a levegőben; a *tőkejavak* alatt mindazt a közbülső jószágot értjük, amit a föld felhasználásával alkotnak emberi munka segítségével, hogy a további termelést szolgálják, mint a gépek, eszközök, mindenféle félkész árucikkek stb.

Képzeljünk most el két különböző együttműködési rendszert a munkamegosztás elve alatt – az egyik a termelési tényezők magántulajdonlására, a másik a termelési tényezők köztulajdonlására alapszik. Az utóbbit szocializmusnak vagy kommunizmusnak nevezik; az előbbit liberalizmusnak vagy (amióta a tizenkilencedik században megteremtette az egész világot átölelő munkamegosztást) kapitalizmusnak nevezik. A liberálisok azt állítják, hogy az emberi együttműködés egyetlen működőképes rendszere egy munkamegosztásra alapuló társadalomban a termelési tényezők magántulajdonlása. Úgy tartják, hogy a szocializmus, mint egy mindent átfogó rendszer, ami magába foglal minden termelési tényezőt, működésképtelen,

és a szocialista elv alkalmazása a termelési tényezők egy részére, bár persze nem lehetetlen, de a munka termelékenysége csökkenéséhez vezet, így ahelyett, hogy vagyongeremtő hatása volna, épp ellenkezőleg, csökkenti azt.

A liberalizmus programja tehát, ha egyetlen szóba kellene belesűriteni, úgy szólna: *tulajdon*, azaz a termelési tényezők magántulajdonlása (mivel a fogyasztásra kész árucikkek esetén a magántulajdonlás magától értetődő, és még a szocialisták és kommunisták sem vitatják). A liberalizmus összes többi követelése ebből az alapvető követelésből fakad.

A liberalizmus programjában joggal odahelyezhetnénk a „tulajdon” szó mellé a „szabadság” és „béke” szavakat, de nem azért, mert a liberalizmus régebbi programja rendszerint odahelyezte őket. Fentebb már megjegyeztük, hogy napjaink liberalizmusának programja kinőtte a régebbi liberalizmusét, hogy az az összefüggések mélyebb és jobb megértésén alapszik, mivel meríthet a tudományok elmúlt évtizedekben tett előrelépéseinek előnyéből. A szabadság és a béke nem azért került a liberalizmus programjának előterébe, mert a régi liberálisok közül sokan úgy találták, hogy az összhangban áll magának a liberalizmusnak az alapelvével, ahelyett, hogy pusztán úgy látták volna, hogy azok szükségszerű következmények, amik a termelési eszközök magántulajdonlásának egyetlen alapelvéből származnak; hanem kizárólag azért, mert a szabadság és a béke a liberalizmus ellenségeinek kiemelten erőszakos támadásának keresztüzébe került, és a liberálisok nem akarták annak látszatát kelteni ezeknek az elveknek a kihagyásával, hogy bármekkora mértékben is elismernék az ellenük felhozott érvek igazát.

2.

Szabadság

A szabadság eszméje olyan mélyen gyökeret vert mindannyiunkban, hogy sokáig senki nem merte megkérdőjelezni. Az emberek hozzászótkak ahhoz, hogy kizárólag a legnagyobb tisztelettel beszéljenek a szabadságról; Leninre maradt, hogy „burzsoá előítéletnek” nevezze azt. Mindez a liberalizmus eredménye, bár ezt aényt gyakran elfelejtik. Maga a neve a liberalizmusnak a szabadságból fakad, és a liberálisokkal ellenzékben álló párt neve (mindkét kifejezés a tizenkilencedik század első évtizedeiben lezajlott spanyol alkotmányos küzdelmek során emelkedett ki) eredetileg a „szervilis” volt.

A liberalizmus felemelkedése előtt az emelkedett szellemű filozófusok, vallásalapítók és papok, akiket a legjobb szándékok vezéreltek, valamint államférfiak, akik őszintén szerették a népüket, az emberi faj egy részének szolgásgát igazságos, általánosságban hasznos és egyenesen jótékony intézménynek tartották. Egyes emberek és népek – gondolták – a természet által szabadságra, mások szolgaságra rendeltettek. És nem csak az uraik gondolták így, hanem a szolgák jelentős része is. Nem csak azért viselték el a szolgaságukat, mert meg kellett adniuk magukat az uraik felsőbbrendű erejével szemben, hanem azért is, mert találtak benne némi jót: a szolgát felmentették mindennapi kenyeré megkeresésének gondja alól, mert az ura köteles gondoskodni az életszükségleteiről. Amikor a liberalizmus a tizennyolcadik században és a tizenkilencedik század első felében hozzáfogott, hogy eltörölje a jobbságságot és az európai parasztnépesség alávetettségét, valamint a négerek rabszolgaságát a tengerentúli gyarmatokon, számos őszinte

humanitárius a tiltakozásának adott hangot. A szabadságtól megfosztott munkások hozzászótkak a láncaikhoz és nem tartják gonosz dolognak őket. Nem állnak készen a szabadságra és nem tudnák, miként éljenek vele. Az uruk gondoskodásának megszüntetése roppant káros lenne a számukra. Képtelenek volnának úgy intézni a saját ügyeiket, hogy az alapvető élet-szükségleteken túl többet biztosítsanak saját maguknak és egyhamar nyomorba és szenvedésbe zuhannának. Az emancipáció tehát nem csupán nem adna nekik semmi valódi értéket, hanem komolyan károsítani az anyagi jólétüket.

A megdöbbenő az volt, hogy ezeket az álláspontokat gyakran maguktól a megkérdezett szolgálktól is hallhatta az ember. Ahhoz, hogy ellenszegüljenek ezeknek az érveknek, sok liberális szükségesnek tartotta általánosként, és időnként eltúlzott formában bemutatni azokat a kivételes eseteket, amikor kegyetlenül bántalmazták a jobbágyokat és a rabszolgákat. De ezek a túlkapások a legkevésbé sem voltak általánosak. Természetesen voltak a bántalmazásnak elszigetelt esetei, és a tény, hogy megestek, egy újabb érv volt a rendszer eltörlése mellett. Azonban ahogyan az urak bántak a szolgálkkkal, az rendszerint humánus és szelíd volt.

Amikor közölték azokkal, akik általános humanitárius okokból javasolták az önkéntelen szolgaság eltörlését, hogy a rendszer fenntartása úgyszintén a szolgálk érdeke, semmit nem tudtak válaszolni. Ezt a rabszolgaságpárti ellenérvet ugyanis *egyetlen* érv tudja és volt képes megcáfolni – nevezetesen, hogy a szabad munka összehasonlíthatatlanul produktívabb, mint a rabszolgamunka. A szolgának nem áll érdekében teljes erejével dolgozni. Csak annyit és olyan buzgalommal dolgozik, ami ahhoz szükséges, hogy elkerülje a minimális teljesítmény el

nem éreséből fakadó büntetést. A szabad munkás azonban tudja, hogy minél többet ér el a munkája, annál többet fizetnek neki. Teljes erejével dolgozik, hogy növelje saját jövedelmét. Az embernek csak össze kell hasonlítania azt, hogy mit is követel meg a munkástól egy modern traktor üzemeltetése, azal a viszonylag kisebb intelligenciával, erővel és szorgalommal, amit elegendőnek tartottak Oroszország szolgálatában élő szántóvetőinek mindössze két nemzedékkal ezelőtt. Kizárólag a szabad munka érheti el mindazt, amit megkövetelnek a modern ipari munkástól.

A tökkelütött gagyogók tehát a végtelenségig vitakozhatnak arról, hogy szabadságra rendeltetett-e minden ember és készen állnak-e arra. Bizonygathatják, hogy vannak fajok és népek, akiknek a Természet szolgálatot rendelt, az uralkodó fajoknak pedig kötelességük szolgálatban tartani az emberiség többi részét. A liberális sehogyan nem fog ellenkezni az érveikkel, mert a kivétel nélküli szabadság melletti érve teljesen más területet érint. Mi, liberálisok nem azt állítjuk, hogy Isten vagy a Természet szabadnak tervezett minden embert, mert minket nem avattak be Isten és a Természet terveibe, és elvi szinten elkerüljük, hogy belevonjuk Istent és a Természetet az e világi kérdések feletti vitába. Amit mi állítunk, az kizárólag az, hogy az a rendszer biztosítja az emberi munka legnagyobb produktivitását, ami minden munkás szabadságára alapul, így az áll a föld minden lakójának érdekében. Nem annak ellenére támadjuk az önkéntelen szolgálatot, hogy az előnyös az „uraknak,” hanem mert meg vagyunk győződve arról, hogy végső soron az emberi társadalom mindegyik tagjának érdekét károsítja, az „urakat” is beleértve. Ha az emberiség tartotta volna

magát ahhoz, hogy szolgasorban tartja a munkaerő teljes egészét, vagy akár csak egy részét, nem lettek volna lehetségesek az elmúlt százötven év csodálatos gazdasági fejleményei. Nem lennének vasutak, gépkocsik, repülők, gőzhajók, elektromos fény és áram, vegyipar, ahogyan az ősi görögök és rómaiak – az összes zsenialitásukkal – ezek nélkül voltak. Elegendő mindössze ennyit megemlíteni ahhoz, hogy mindenki észrevegye, hogy a jobbágyok és rabszolgák egykori urainak is minden okuk megvan arra, hogy elégedettek legyenek az önkéntelen szolgaság eltörlése után lezajlott eseményekkel. Az európai munkás ma sokkal kedvezőbb és elfogadhatóbb külső körülmények között él, mint egykor az egyiptomi fáraó tette, annak ellenére, hogy a fáraó szolgák ezreinek parancsolt, míg a munkás semmi másra nem támaszkodhat, mint kezeinek erejére és ügyességére. Ha egy régi nábob abban a helyzetben találná magát, amelyben ma egy átlagember él, habozás nélkül kijelentené, hogy az élete koldusélet volt ahhoz képest, amit napjainkban egy szerény vagyonú ember élvezhet.

Ez a szabad munka gyümölcse. Hatalmában áll több vagyont teremteni mindenki számára, mint amit a szolgamunka biztosított egyszer az uraknak.

3. *Béke*

Vannak emelkedett szellemű emberek, akik megvetik a háborút, mert halált és szenvedést hoz. Bármennyire is tisztelje az ember a humanitarizmusukat, a háború elleni érvük, mivel filantropikus talajon áll, jelentősen veszít az erejéből, amikor megfontoljuk a háború támogatóinak és javaslóinak kijelentéseit. Az utóbbiak a legkevésbé sem tagadják, hogy a háború fájdalommal és bánattal jár. Ennek ellenére úgy gondolják, hogy háborúval, és csakis háborúval haladhat előre az ember. A háború minden dolgok atyja, mondta egy görög filozófus, és ezek ismételték meg utána. Az ember elkorcsosul békeidőben. Egyedül a háború ébreszti fel a benne szunnyadó képességeket és erőket, egyedül az tölti meg őt fenséges eszmékkal. Ha eltörölnénk a háborút, az emberiség tunyaságba és stagnálásba hanyatlana.

Nehéz, talán lehetetlen megcáfolni ezt a háborúpárti érvelést, ha az egyetlen ellenvetés a háború ellen az, hogy áldozatokat követel. A háború pártolói ugyanis úgy vélik, hogy ezeket az áldozatokat nem hozzák hiába, és megéri meghozni őket: ha valóban igaz volna, hogy a háború minden dolgok atyja, akkor az emberáldozat, amit megkövetel, elengedhetetlen az emberiség általános jólétéhez és haladásához. Lehet gyászolni az áldozatokat, talán a számuk csökkentésére is lehet törekedni, de indokolatlan volna eltörölni a háborút és örök békét teremteni.

A háború melletti érv liberális kritikája alapján véve különbözik a humanitáriusok érvétől. Abból a premisszából indul ki, hogy nem a háború, hanem a béke minden dolgok

atyja. Az egyetlen, ami lehetővé teszi az embernek a fejlődést és megkülönbözteti őt az állatoktól, a társadalmi együttműködés. Egyedül a munka produktív: vagyont teremt és azzal megteremti az ember belső virágzásának külső alapjait. A háború csupán pusztít; képtelen a teremtésre. A háború, a mészárlás, a rombolás és pusztítás ugyanúgy jellemző az erdők ragadozóira; a konstruktív munka az egyetlen jellegzetesen emberi vonásunk. A liberális a humanitáriussal ellentétben nem annak ellenére veti meg a háborút, mert előnyös következményei vannak, hanem azért, mert kizárólag káros következményekkel jár.

A békeszerető humanitárius megkönyékezi a hatalmas nagyurat és így szól hozzá: „Ne vívj háborút, bár előtted áll saját jóléted növelésének kilátása a győzelem esetén. Légy nemes lelkű és önzetlen, tagadd meg a csábító győzelmet még akkor is, ha ez áldozattal és egy előny elhalasztásával jár a számodra.” A liberális másképpen gondolkodik. Meg van győződve arról, hogy a győzedelmes háború még a győztesnek is szörnyűség, hogy a béke mindig jobb, mint a háború. Nem követel áldozatot az erőstől, hanem mindössze azt, hogy vegye észre, mik a valódi érdekei és értse meg, hogy a béke számára, az erősebb számára épp olyan előnyös, mint a gyengébbnek.

Amikor egy békeszerető nemzetet megtámad egy harcias ellenség, ellenállást kell tanúsítania és mindent meg kell tennie, hogy visszaverje a rohamot. Egy ilyen háborúban elkövetett hősi tettek azok részéről, akik a szabadságukért és az életükért küzdenek, teljességgel dicsérendőek, és az ember joggal magasztalja ezeknek a harcosoknak a férfiasságát és bátorságát. Itt a merészség, a rettenthetetlenség és a halál megvetése dicsérendőek, mivel jó célt szolgálnak. Az emberek azonban

elkövették azt a hibát, hogy abszolút erényekként tüntették föl ezeket a katonai erényeket, amik önmagukban vett jók, tekintet nélkül az általuk szolgált célra. Aki ezen a véleményen van, annak – hogy következetes legyen – ugyanúgy el kell ismernie nemes erényként egy rabló merészségét, rettenthetlenségét és halálmegvetését. De valójában semmi jó vagy rossz nincs bennük önmagukban véve. Az emberi cselekedetek csupán a szolgált céljuk és a következményeik fényében válnak jóvá vagy rosszá. Még Leónidasz sem volna méltó a tiszteletünkre, ha nem hazája védelmezőjeként esett volna el, hanem egy megszálló hadsereg vezetőjeként, ami békés embereket akart megfosztani szabadságuktól és javaiktól.

Hogy mennyire káros a háború az emberi civilizáció fejlődésére, az világossá válik, amint az ember megérti a munkamegosztásból fakadó előnyöket. A munkamegosztás „zoon politikon”-ná változtatja az önellátó egyént, aki embertársaitól függ, a társas lényé, amiről Arisztotelész beszélt. Az el-lenségesség az egyik állat és egy másik, vagy az egyik vadember és a másik között semmilyen módon nem változtatja meg létük gazdasági alapját. Egészen más azonban a helyzet, amikor azok között tör ki nézeteltérés, amit fegyverrel kell rendezni, akik egy munkamegosztásra alapuló közösség tagjai. Egy ilyen társadalomban minden egyénnek szakosodott szerepe van; többé senki sincs abban a helyzetben, hogy függetlenül éljen, mivel mindenkinek szüksége van egymás segítségére és támogatására. Az önellátó gazdák, akik a saját földjükön termelnek meg mindent, amire nekik és a családjuknak szüksége van, háborúzhatnak egymással. De amikor egy falu frakciókra bomlik, és a kovács az egyik oldalon áll, a suszter pedig a másikon, az egyik frakció a cipőhiánytól fog szenvedni, a másik pedig az

eszközök és a fegyverek hiányától. A polgárháború elpusztítja a munkamegosztást és arra kényszerít minden csoportot, hogy érje be saját tagjainak munkájával.

Ha a kezdetektől fogva valószínűnek tartották volna ezeket az ellenségeskedéseket, a munkamegosztás sosem fejlődhetett volna ki addig a pontig, ahol – amennyiben valóban küzdelem kerekedik – az embernek szűkölködni kell. A munkamegosztás intenzitásának fokozatos növekedése csak abban a társadalomban lehetséges, ahol garantált a maradandó béke. Csak ennek a biztonságnak a védelme alatt fejlődhet ki a munkamegosztás. Ennek az előfeltételnek a hiányában a munkamegosztás nem terjed túl egy falu, vagy akár csak egy háztartás határain túl. A város és a vidék közötti munkamegosztás – ahol a környező falvak parasztjai biztosítják a gabonát, a marhát, a tejet és a vaját a városnak a gyártott termékekért cserébe – előfeltételezi, hogy biztos a béke, legalábbis a szóban forgó régióban. Ha a munkamegosztás egy egész országra kiterjed, a polgárháború nem szerepelhet a lehetséges események listáján; ha az egész világot magába foglalja, ahhoz elengedhetetlen a nemzetek közötti tartós béke biztosítása.

Ma mindenki teljességgel értelmetlennek találná, ha egy modern metropolisz, mint London vagy Berlin háborúra készülne a környező vidék lakosai ellen. Európa városai azonban évszázadokon át észben tartották ennek lehetőségét és gazdasági előkészületeket tettek ellene. Voltak városok, melyek erődtímenyeit a kezdetektől fogva úgy építették, hogy szükség esetén kitarthasson a lakosság egy ideig azzal, hogy a város falain belül tartják az állatokat és termesztik a gabonát.

A tizenkilencedik század kezdetén a lakott világ legnagyobb része még mindig megannyi gazdasági területre oszlott,

amelyek többé-kevésbé önellátóak voltak. Még Európa legfejlettebb területein is magának a régiónak a termelése gondoskodott annak legtöbb szükségletéről. Viszonylag jelentéktelen terjedelmű volt a kereskedelem, ami meghaladta a közvetlen környék szűk korlátait, és csak olyan árucikkeket foglalt magába, amiket az éghajlati viszonyok miatt nem lehetett megtermelni a területen. De a világ legnagyobb részén maga a falu gondoskodott lakói szinte minden szükségletéről. Ha egy háború megzavarta a kereskedelmi kapcsolatokat, az rendszerint nem hozott romlást gazdasági jólétükben ezeknek a falusiaknak. De még Európa fejlettebb országainak lakosai sem szenvedtek súlyosan háború idején. Ha a történetnél is szigorúbban kikényszerítették volna a kontinentális zárlatot, amit I. Napóleon Európára kényszerített, hogy kizárja a kontinensről az angol javakat, valamint azokat, amik kizárólag Anglián keresztül érkeztek az óceánon túlról, azzal még mindig szinte semmi érezhető szűkölködés nem sújtotta volna a kontinens lakosait. Természetesen kávé és cukor, pamut és pamutjavak, fűszerek és megannyi ritka fa nélkül maradtak volna; de mindezek pusztán mellékes szerepet tölthettek be a nagy tömegek háztartásában.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok összetett hálózatának kialakulása a tizenkilencedik századi liberalizmus és kapitalizmus eredménye. Egyedül ők tették lehetővé a modern termelés széles körű szakosodását, valamint a technológiai fejlődést, mint annak folyományát. Mind az öt kontinens összes országa együttműködik abban, hogy biztosítsák egy angol munkás családjának mindazt, amit fogyaszt és amit megkíván. A reggelihez a teát Japán vagy Ceylon biztosítja, a kávé Brazília vagy

Indonézia, a cukrot Nyugat-India, a húst Ausztrália vagy Argentína, a pamutot Amerika vagy Egyiptom, az irhát India vagy Oroszország, és így tovább. Ezekért cserébe pedig angol javak utaznak a világ minden tájára, a legtávolabbi és a legkevesbé útba eső falvakra és tanyákra. Mindez csak azért volt elképzelhető és megvalósítható, mert a liberális elvek diadalmával az emberek többé nem vették komolyan a gondolatot, hogy újra kitörhetne egy nagy háború. A liberalizmus aranykorában a háborút letűnt dolognak tartották a fehér faj sorában.

Az események azonban egészen máshogy alakultak. A liberalizmus eszméjét és programját leváltotta a szocializmus, a nacionalizmus, a protekcionizmus, az imperializmus, az etatizmus és a militarizmus. Míg Kant és Von Humboldt, Bentham és Cobden az örök béke dicsőségét zengték, a későbbi kor szónokai fáradhatatlanul dicsőítették mind a polgárháborút, mind a nemzetközi háborút. Sikerük pedig egyhamar el is érkezett. Az eredmény az első világháború volt, ami megtanította korunknak, hogy a háború és a munkamegosztás összeférhetetlenek.

4.

Egyenlőség

Sehol sem világosabb és mutatható be könnyebben a különbség a régi és az új liberalizmus okfejtése között, mint az egyenlőség kérdésében. A tizennyolcadik század liberálisai – a természetjog és a Felvilágosodás eszméi nyomán – egyenlő politikai és polgári jogokat követeltek mindenkinek, mert azt feltételezték, hogy minden ember egyenlő. Isten egyenlőnek teremtett minden embert, lényegében egyazon képességekkel és tehetségekkel megáldva őket, mindegyikbe belelehelve a szellemét. Minden emberek közötti különbség mesterséges, a társadalmi, emberi – azaz átmeneti – intézmények eredménye. Ami elpusztíthatatlan az emberben – a lelke – kétségtelenül egyforma a szegény és a gazdag, a nemes és a közember, a fehér és a színes bőrű ember esetén.

Semmi sem lehetne megalapozatlanabb, mint az emberi faj minden tagjának állítólagos egyenlőségének kijelentése. Az emberek teljességgel egyenlőtlenek. Még testvérek között is roppant kiemelkedő különbségek jelentkeznek fizikai és szellemi adottságaikban. A természet sosem ismétli meg magát a teremtményeiben; semmit sem teremt tucatszámra és alkotásai nem követnek szabványt. Minden ember, aki elhagyja a munkaasztalát, az egyéni, az egyedüli, a sosem ismétlődő jegyét viseli magán. Az emberek nem egyenlőek és a törvény előtti egyenlőség követelése semmiféleképpen nem alapulhat azon a véleményen, hogy az egyenlőeknek egyenlő bánásmód jár.

Két eltérő oka van annak, hogy miért kellene minden embert a törvény előtt egyenlő bánásmódban részesíteni. Az

egyik már említésre került, amikor elemeztük az önkéntelen szolgaság elleni érveket. Ahhoz, hogy az emberi munka elérje a lehető legmagasabb termelékenységet, a munkásnak szabadnak kell lennie, mivel csak a szabad munkás – aki a bérek formájában élvezheti saját szorgalmának gyümölcsét – fog teljes erejével dolgozni. A második megfontolás minden ember törvény előtti egyenlősége mellett a társadalmi béke fenntartása. Már kifejtésre került, hogy elkerülendő minden, ami megzavarná a munkamegosztás békés fejlődését. Azonban szinte lehetetlen fenntartani a maradandó békét egy olyan társadalomban, ahol más-más jogokkal és kötelességekkel bírnak a különböző osztályok. Aki megtagadja a jogokat a népesség egy részétől, annak mindig készen kell állnia a jogfosztottak támadására a kiváltságosok ellen. El kell tűnniük az osztálykiváltságoknak, hogy megszűnhessen a belőlük fakadó konfliktus.

Tehát igen alaptalan arra hivatkozva kifogásolni azt, ahogyan a liberalizmus megvalósította az egyenlőség posztulátumát, hogy amit teremtett, az *kizárólag* a törvény előtti egyenlőség, nem pedig valódi egyenlőség. Minden emberi hatalom elégtelennek bizonyulna ahhoz, hogy valóban egyenlővé tegye az embereket. Az emberek egyenlőtlenek és mindig azok is maradnak. A hasznosság józan megfontolása alkotja az érvet minden ember törvény előtti egyenlősége mellett. A liberalizmus sosem törekedett ennél többre, és nem is kérhetne többet ennél. Meghaladja az ember hatalmát, hogy fehérre változtasson egy négert. De megadhatók ugyanazok a jogok egy négernek, mint egy fehér embernek, így felajánlható neki a lehetőség, hogy ugyanannyit keressen, ha ugyanannyit termel.

De a szocialisták azt mondják, nem elég a törvény előtti egyenlőség. Az emberek valódi egyenlőségéhez ugyanakkora

jövedelmet kell nekik adni. Nem elég eltörölni a születés és a rang kiváltságait. Be kell fejezni a munkát és el kell törölni a leghatalmasabb és a legfontosabb kiváltságot, nevezetesen azt, amit a magántulajdon biztosít. Csak ekkor kerül teljes megvalósításra a liberális program, így a következetes liberalizmus végül a szocializmushoz, a termelési eszközök magántulajdonlásának eltörléséhez vezet.

A kiváltság egy intézményes berendezkedés, ami előnyben részesít bizonyos egyéneket vagy egy adott csoportot a többiek kárára. A kiváltság fennáll, annak ellenére, hogy károsít másokat – talán a többséget – és senki másnak nem nyújt hasznot, csak azoknak, akik előnyére megteremtették. A középkori feudális rendben bizonyos lordoknak öröklődő jogában állt bírói hivatalt betölteni. Azért voltak bírók, mert megörökölték a pozíciót, függetlenül attól, hogy valóban rendelkeztek-e a jellemvonásokkal, amik megköveteltek egy bírótól. Szemükben nem volt több ez a hivatal, mint egy bőséges jövedelemforrás. Itt a bírói szerep egy nemesi születésű osztály kiváltsága volt.

Ha azonban, mint a modern államokban, mindig azok köreiből választják a bírókat, akik rendelkeznek a jogi tudással és tapasztalattal, ez nem kiváltság, ami a jogászoknak kedvez. Nem saját érdekükben, hanem a közjó érdekében részesítik előnyben a jogászokat, mivel az emberek általában azon a véleményen vannak, hogy a jogbölcselet ismerete elengedhetetlen előfeltétel a bírói hivatal betöltéséhez. A kérdés, hogy egy bizonyos csoportnak, osztálynak vagy személynek adott kiváltság-e egy adott intézményes berendezkedés, nem annak alapján dönthető el, hogy az előnyös-e arra a csoportra, osztályra vagy személyre nézve, hanem annak alapján, hogy

mennyire tartják előnyösnek a közösségre nézve. A tény, hogy egy hajón egyvalaki a kapitány, mindenki más pedig a legénységét alkotja, akik a parancsa alatt állnak, kétségtelenül előny a kapitány részére. Ennek ellenére ez nem a kapitány kiváltsága, amennyiben képes elvezetni a hajót a zátonyok között egy viharban, szolgálatot nyújtva ezzel nem csak magának, hanem a teljes legénységnek.

Annak meghatározásához, hogy egy osztály vagy egy egyén kiváltságának kell-e tekinteni egy intézményes berendezkedést, a kérdés, amit fel kell tenni, nem az, hogy előnyös-e arra az osztályra vagy egyénre nézve, hanem az, hogy előnyös-e a közösségre nézve. Ha arra a következtetésre jutunk, hogy kizárólag a termelési eszközök magántulajdonlása teszi lehetővé az emberi társadalom virágzó fejlődését, akkor világos, hogy ez egyenértékű azzal, hogy a magántulajdon nem a tulajdonos kiváltsága, hanem egy társadalmi intézmény mindenki javára és előnyére, még úgy is, ha ugyanekkor kiemelten kellemes és előnyös néhányaknak.

Nem a tulajdonosok érdekében támogatja a liberalizmus a magántulajdon intézményének megőrzését. Nem azért szeretnék megőrizni a liberálisok, mert annak eltörlése sértené a tulajdonjogokat. Ha a magántulajdon intézményének eltörlését tartanák közérdeknek, támogatnák annak eltörlését, legyen az bármennyire hátrányos a tulajdonosok érdekeire. Azonban a magántulajdon intézményének megőrzésére a társadalom mindegyik rétegének érdekében áll. Még a szegény ember is, aki semmit sem nevezhet sajátjának, összehasonlíthatatlanul jobb életet él a társadalmunkban, mint amit abban élne, ami képtelennek bizonyulna akár csak egy töredékét megtermelni annak, amit a miénk megtermel.

Vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenség

Társadalmi rendünk leginkább kritizált eleme a vagyonok és jövedelmek eloszlásának egyenlőtlensége. Vannak gazdagok és szegények; vannak nagyon gazdagok és roppant szegények. Nem nehéz megtalálni a megoldást: minden vagyon egyenlő elosztása.

Erre a javaslatra az első ellenvetés, hogy ez nem fog sokat segíteni a helyzeten, hiszen a szerény vagyonú emberek száma messze felülmúlja a gazdagokat, így életszínvonalának mindenki csupán igen jelentéktelen mértékű növekedésére számíthat egy ilyen elosztástól. Ez kétségtelenül igaz, de az érv hiányos. Azok, akik a jövedelemeloszlás egyenlőségét követelik, figyelmen kívül hagyják a legfontosabb tény, nevezetesen, hogy a teljes elosztható mennyiség, a társadalmi munka éves terméke *nem* független az eloszlásának módjától. A tény, hogy ez az összvagyon ma annyira nagy, amennyire, nem a társadalmi körülményektől független, természetes vagy technológiai jelenség, hanem teljességgel a társadalmi intézményeink eredménye. Kizárólag azért áll az emberiség rendelkezésére a jelenleg fogyasztásra elérhető éves összvagyon, mert lehetséges a vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenség a társadalmi rendünkben, ami mindenkit arra ösztönöz, hogy a lehető legtöbbet termelje a lehető legkisebb költségekkel. Ha elpusztítanák ezt az ösztönzőt, azzal olyan hatalmas mértékben csökkentenék a termelékenységét, hogy a porció, amit az egyenlő elosztás juttatna mindenkinek, sokkal kisebb volna, mint ami ma a legszegényebbeknek jut.

A jövedelemeloszlás egyenlőtlensége azonban egy második szerepet is betölt, ami ugyanannyira fontos, mint az imént említett: lehetővé teszi a gazdagok luxusát.

Sok ostobaságot mondat és írtak a luxusról. Felvetették a luxusfogyasztás ellen, hogy igazságtalan az, amikor néhányan hatalmas bőséget élvezhetnek, miközben mások szűkölködnek. Ez megalapozott érvnek tűnik. De csak tűnik. Ugyanis amennyiben bemutatható, hogy a luxusfogyasztás hasznos szerepet tölt be a társadalmi együttműködés rendszerében, akkor érvénytelennek bizonyul. Mi pedig épp ezt kívánjuk demonstrálni.

A luxusfogyasztás védelmében szóló érvünk természetesen nem az az érv, amit időnként hall az ember, miszerint az elosztja a pénzt az emberek között. Ha a gazdagok nem kényeztetnék magukat luxuscikkkel – állítják – a szegényeknek nem volna jövedelmük. Ez egyszerűen nonszensz. Hiszen ha nem volna luxusfogyasztás, a tőkét és a munkát, amit máskülönben luxusjavak előállítására alkalmaztak volna, más javak termelésére fogják felhasználni: tömeges fogyasztási cikkekre, szükségcikkekre a „feleslegesek” helyett.

Ahhoz, hogy helyes képet alkossunk a luxusfogyasztás társadalmi jelentőségéről, először látnunk kell, hogy a luxus fogalma teljességgel relatív. A luxus az életmód, ami szöges elentétben áll az ember kortársai nagy tömegének életmódjával. A luxus fogalma tehát lényegében történelmi. Szükségcikknek tűnik számunkra megannyi dolog, amit egykor luxuscikknek tartottak. Amikor a középkorban egy arisztokratikus bizánci úrnő, aki hozzáment egy velencei dózsához, az ebédjéhez az ujjai helyett egy aranyeszközt használt, amit a ma ismert

villa előfutárának nevezhetünk, a velenceiek ezt istentelen luxusnak tartották és teljesen igazságosnak vélték, amikor az úrnőre rettenetes betegség csapott le; úgy gondolták, minden bizonnyal ez a természetellenes fényűzés megérdemelt isteni büntetése. Két vagy három nemzedékkal ezelőtt még Angliában is luxusnak tartották a beltéri fürdőszobát; ma minden angol munkás házában megtalálható. Harmincöt évvel ezelőtt nem voltak gépjárművek; húsz évvel ezelőtt egy ilyen jármű birtoklása a kimagaslóan fényűző életmód jele volt; ma az Egyesült Államokban még a munkásnak is megvan a maga Fordja. Ezt az utat járja be a gazdaságtörténelem. Ami ma luxuscikk, holnapra szükségcikké válik. Minden fejlődés először néhány gazdag ember luxusaként jön létre, hogy aztán idővel mindenki által adotttnak vett, elengedhetetlen szükségcikké váljon. A luxusfogyasztás biztosítja az iparnak az ösztönzöt arra, hogy új dolgokat fedezzen fel és vezessen be. Ez a gazdaságunk egyik dinamikus tényezője. Ennek köszönhetjük a fokozatos innovációkat, amelyek révén a népesség mindegyik rétegének megemelkedett az életszínvonala.

A legtöbbünk nem érez szimpátiát a tétlen gazdag ember iránt, aki örömök között éli az életét anélkül, hogy valaha dolgozna. De még ő is betölt egy szerepet a társadalmi organizmus életében. Felállítja a luxus példáját, ami új vágyakat ébreszt a sokaságban és megadja az iparnak az ösztönzöt arra, hogy kielégítse azokat. Egykor csak a gazdagok engedhették meg idegen országok meglátogatásának luxusát. Schiller sosem látta a svájci hegyeket, amiket a *Tell Vilmos*ban magasztalt, pedig svábföldi otthonának határa mentén húzódtak. Goethe sosem látta sem Párizst, sem Bécset, sem Londont. Ma azonban százazrek utaznak, hamarosan pedig milliók fognak.

6.

Magántulajdon és etika

Amikor bemutatjuk a termelési eszközök magántulajdonlásának, valamint a vagyoni és jövedelmi eloszlás abból fakadó egyenlőtlenségének társadalmi szerepét és szükségét, azzal egyszerre bizonyítékot szolgáltatunk a magántulajdon és az arra alapuló kapitalista társadalmi rend erkölcsi igazolására.

Az erkölcs a társadalom minden egyes tagjától megkövetelendő, a társadalmi léthez szükséges követelmények tiszteltetéséből áll. Egy elszigetelve élő embernek nincsenek követendő erkölcsi szabályai. Nem bántja lelkiismeret-furdalás, amikor olyat tesz, ami az előnyére válik, hiszen nem kell megfontolnia, hogy károsít-e azzal másokat. De egy társadalom tagjaként az embernek figyelembe kell vennie minden cselekvése során nem csak saját azonnali előnyét, hanem a társadalom mint olyan megerősítésének szükségét is. Az egyén élete a társadalomban ugyanis kizárólag a társadalmi együttműködés révén lehetséges, és mindenkit a legkomolyabban megkárosítana, ha összeomlana az élet és a termelés társadalmi szervezete. Amikor azt követelik az egyéntől, hogy minden cselekvése során vegye figyelembe a társadalmat, hogy mondjon le egy cselekvésről, ami bár előnyös lenne számára, káros volna a társadalmi életre, azzal a társadalom nem követeli, hogy áldozza fel önmagát mások érdekében. A kirótt áldozat ugyanis mindössze ideiglenes: egy azonnali és viszonylag csekély előny feladása egy sokkal nagyobb végső haszonért cserébe. Minden egyén érdeke, hogy fennmaradjon a társadalom, mint együttműködésben dolgozó és közös életmódot élő emberek társu-

lata. Aki lemond egy átmeneti előnyről, hogy elkerülje a társadalom folytatólagos létezésének veszélyeztetését, egy kisebb haszonról mond le egy nagyobbért cserébe.

Gyakran félreértették a társadalmi érdek figyelembevételének jelentését. Úgy hitték, az erkölcsi értéke magában az áldozatban rejlik, egy azonnali kielégülés feladásában. Nem voltak hajlandóak látni, hogy ami erkölcsileg értékes, az nem az áldozat, hanem a cél, amit az áldozat szolgál, és ragaszkodtak ahhoz, hogy magának az áldozatnak, önmagában és egyedül a lemondásnak tulajdonítsanak erkölcsi értéket. De az áldozat csak akkor erkölcsös, ha erkölcsös célt szolgál. Egy világ választja el az embert, aki egy jó ügyért kockáztatja az életét és tulajdonát, és az embert, aki anélkül áldozza fel azokat, hogy bármennyire is a társadalom előnyére volna.

Erkölcsös minden, ami a társadalmi rend fenntartását szolgálja; erkölcstelen minden, ami káros arra. Ennek megfelelően, amikor arra a következtetésre jutunk, hogy egy intézmény előnyös a társadalom számára, az ember többé nem érvelhet amellett, hogy az erkölcstelen. Felmerülhet a véleménykülönbség annak kapcsán, hogy társadalmilag előnyös-e vagy káros egy adott intézmény. De miután előnyösnek ítélték, többé nem mondható, hogy valami megmagyarázhatatlan oknál fogva erkölcstelennek kell tartani.

7.

Az állam és a kormány

Az erkölcsi törvény betartása végső soron minden egyén érdeke, mivel mindenki nyer a társadalmi együttműködés fenntartásából; ez azonban mindenkitől áldozatot követel, bár csupán ideigleneset, amit sokszorosan megtérít a nagyobb nyereség. Ennek meglátása azonban megköveteli a dolgok közötti kapcsolatok megértését, és akaraterőt követel, hogy az ember hozzáigazítsa a cselekvéseit ehhez a megértéshez. Azok, akikből hiányzik ez a megértés, vagy a megértés mellé nem párosul a kellő akaraterő, hogy a gyakorlatba ültessék, képtelenek önként igazodni az erkölcsi törvényhez. Az alaphelyzet nem különb az ember saját jóléte érdekében követendő higiéniai szabályok betartásánál. Valaki hódolhat az egészségtelen kicsapongásoknak, mint a narkotikumok élvezetének, vagy azért, mert nincs tisztában a következményekkel, vagy azért, mert kevésbé tartja hátrányosnak azokat, mint az azonnali élvezetről való lemondást, vagy mert nincs meg benne a kellő akaraterő ahhoz, hogy az ismereteihez igazítsa a cselekedeteit. Vannak, akik úgy gondolják, hogy a társadalom jogosan alkalmazhat kényszerítő intézkedéseket, hogy a helyes útra tereljen egy ilyen embert és korrigáljon bárkit, akinek hanyag tettei veszélyeztetik saját életét és egészségét. Támogatják, hogy erőszakkal eltérítsék az alkoholistákat és a drogfüggőket a bűnös élvezeteiktől és egészségük megőrzésére kényszerítsék őket.

Annak a kérdése, hogy valóban elősegíti-e a kényszer a szándékot ezekben az esetekben, későbbi tárgyalásra marad. Itt egy egészen más dolog foglalkoztat bennünket, nevezete-

sen a kérdés, hogy meg kell-e akadályozni a kényszer eszközeivel azokat, akiknek a cselekedetei veszélyeztetik a társadalom folytatólagos fennmaradását. Az alkoholista és a drogfüggő csak önmagát károsítja a viselkedésével; az, aki megszegi a társadalmi életet kormányzó erkölcsi szabályokat, nem csak önmagát károsítja, hanem mindenkit. Teljesen lehetetlen volna az élet a társadalomban, ha azoknak, akik vágnak annak folytatólagos fennmaradására és ennek megfelelően viselkednek, le kellene mondaniuk az erőszak és kényszer használatáról azokkal szemben, akik készek aláásni a társadalmat a viselkedésükkel. Néhány antiszociális egyén, azaz akik nem hajlandóak meghozni a társadalom által megkövetelt ideiglenes áldozatokat, ellehetetlenítené a teljes társadalmat. Semmiféle társadalmi élet nem lehetséges az erőszak és kényszer alkalmazása nélkül a társadalom ellenségeivel szemben.

Államnak nevezzük az erőszak és kényszer társadalmi apparátusát, ami a társadalmi élet szabályainak betartására bírja az embereket; törvénynek nevezzük a szabályokat, amelyek mentén eljár az állam; és kormánynak nevezzük a szervezetet, akiket megbíztak a kényszer apparátusa irányításának felelőségével.

Való igaz, létezik egy szekta, ami úgy hiszi, hogy egész nyugodtan megszabadulhatunk mindennemű kényszertől és teljes mértékben az erkölcsi kódex önkéntes betartására is alapíthatjuk a társadalmat. Az anarchisták felesleges intézményeknek tartják az államot, a törvényt és a kormányt egy társadalmi rendhez, ami valóban mindenki javát szolgálná, nem pedig csupán a kiváltságos néhányak érdekeit. Csak azért szükséges erőszakhoz és kényszerhez folyamodni a társadalmi rend védelmében, mivel az a termelési eszközök magántulajdonlására

alapul. Ha eltörölnék a magántulajdont, kivétel nélkül mindenki spontán betartaná a társadalmi együttműködéshez megkövetelt szabályokat.

Már rámutattunk arra, hogy ez a tan hibás, amennyiben a termelési eszközök magántulajdonlását érinti. De ezen kívül is teljességgel tarthatatlan. Az anarchista nem tagadja – helyesen – hogy a munkamegosztásra alapuló társadalomban bármiféle emberi együttműködés megköveteli bizonyos viselkedési szabályok betartását, amik nem mindig kellemesek az egyénnek, mivel áldozatot követelnek tőle, igaz, csak ideigleneset, de arra az időre ugyanúgy fájdalmasat. Az anarchista azonban téved, amikor azt feltételezi, hogy kivétel nélkül mindenki hajlandó lesz *önként* betartani ezeket a szabályokat. Vannak gyomorbetegségek, akik bár nagyon jól tudják, hogy egy bizonyos étel élvezete rövid időn belül súlyos, akár kibíráhatatlan fájdalmakat fog okozni nekik, mégis képtelenek lemondani az ízletes fogás élvezetéről. Na most, a társadalmi élet összefüggéseit nem olyan könnyű nyomon követni, mint egy étel fiziológiai hatásait, ahogyan a következmények sem jelentkeznek olyan gyorsan és – ami igazán fontos – annyira érezhetően az elkövető számára. Feltételezhetjük-e tehát anélkül, hogy ne súroljuk a teljes abszurditás határát, hogy mindennek ellenére egy anarchista társadalomban mindenki nagyobb előrelátással és akaratereővel fog bírni, mint egy falánk gyomorbeteg? Teljesen kizárt volna egy anarchista társadalomban annak lehetősége, hogy valaki hanyagul eldob egy égő gyufát és tüzet indít, vagy haragból, féltékenységből vagy bosszúból megsebesíti embertársát? Az anarchizmus félreérti az ember valódi természetét. Csak angyalok és szentek világában volna lehetséges.

A liberalizmus nem anarchizmus, és egyáltalán nincs is semmi köze az anarchizmushoz. A liberális teljesen megérti, hogy a kényszerhez való folyamodás nélkül veszélyeztetve volna a társadalom léte, és az erőszak fenyegetésének kell állnia azok mögött a viselkedési szabályok mögött, amelyek betartása elengedhetetlen a békés emberi együttműködés biztosításához, ha nem akarjuk, hogy a társadalom teljes szerkezete folyamatosan ki legyen szolgáltatva tagjai kényének. Rendelkezni kell a társadalmi élet szabályaira való kényszerítés lehetőségével azokkal szemben, akik nem tisztelik mások életét, egészségét, személyes szabadságát vagy magántulajdonát. Ez a szerep, amit a liberális tan kijelöl az államnak: a tulajdon, a szabadság és a béke védelme.

A német szocialista, Ferdinand Lassalle megpróbálta neveltség tárgyává tenni a kizárólag erre a szférára korlátozott állam gondolatát azzal, hogy a liberális elvek mentén felállított államot „éjjeliőr államnak” nevezte. De nehéz látni, miért volna neveltségesebb vagy rosszabb az éjjeliőr állam, mint az állam, ami savanyú káposzta elkészítésével, nadrággombok gyártásával vagy újságkiadással foglalkozik. Ahhoz, hogy megértsük a benyomást, amit Lassalle kelteni akart ezzel a szellemeskedéssel, észben kell tartanunk, hogy a németek akkorig még nem felejtették el a monarchikus despoták államát, annak roppant szerteágazó közigazgatási és szabályozói szerepével, és még mindig jelentős mértékben Hegel filozófiájának hatása alatt álltak, aki egy isteni entitás szintjére emelte az államot. Ha az ember úgy tekint az államra, ahogy Hegel, mint „az öntudatos erkölcsi szubsztancia,” mint a „magán- és magáértvalósága szerint az erkölcsi egész, az akarat észszerűsége,”

akkor természetesen istenkáromlásnak tekint minden próbálkozást, ami az államot az éjjeliőr szerepre akarja korlátozni.

Csak így érthető meg, hogyan voltak képesek elmenni az emberek addig, hogy a liberalizmust az állammal szembeni „ellenségessége” miatt korholják. Ha azon a véleményen vagyok, hogy célszerűtlen a kormányra bízni a vasutak, hotelek vagy bányák üzemeltetésének feladatát, épp annyira nem vagyok „az állam ellensége,” ahogyan a kénsav ellensége sem vagyok, ha úgy vélem, hogy – legyen bármennyire hasznos megannyi célra – nem alkalmas szomjoltásra vagy kézmosásra.

Pontatlan úgy ábrázolni az államra vonatkozó liberális álláspontot, hogy az korlátozni szeretné annak lehetséges cselekvési területét vagy elvi szinten megvet minden tevékenységet az állam részéről a gazdasági élettel kapcsolatban. Erről szó sincs. Az álláspont, amit a liberalizmus foglal az állam szerepének kérdésében, a termelési eszközök magántulajdonlásának szükséges következménye. Ha az ember az utóbbi pártján áll, természetesen nem támogathatja egyszerre a termelési eszközök köztulajdonlását, azaz hogy az állam rendelkezésére bocsássák őket az egyéni tulajdonosok helyett. Így a termelési eszközök magántulajdonlása magába foglalja az állam szerepkörének roppant szigorú körülhatárolását.

A szocialisták gyakran következetlenséggel vádolják a liberalizmust. Illogikus – állítják – kizárólag a tulajdon védelmére korlátozni az állam tevékenységét a gazdasági szférában. Nehéz megérteni, hogy ha az államnak nem kell teljesen semlegesnek maradnia, akkor miért a tulajdonosok jogainak védelmére kell korlátozni a beavatkozását. Ez a vád csak akkor volna igazolt, ha az állam bárminemű tevékenységével szembeni elvi

ellenállásból ellenezne a liberalizmus minden állami tevékenységet a gazdasági szférában a tulajdonvédelmen kívül. De egyáltalán nem így áll a dolog. Az oka annak, amiért a liberalizmus ellenzi az állami tevékenység szférájának további kiterjesztését, pontosan a tény, hogy azzal lényegében eltörölné a termelési tényezők magántulajdonlását. És a liberális a magántulajdont tartja a legalkalmasabb elvnek az ember életének szervezéséhez egy társadalomban.

8.

Demokrácia

Távol áll tehát a liberalizmustól, hogy vitassa az állam masinériájának, egy jogrendszernek és egy kormánynak a szükségét. Súlyos félreértés bármennyire is összekapcsolni az anarchizmus eszméjével. A liberalizmus számára abszolút szükséges az állam, hiszen arra hárulnak a legfontosabb feladatok: nem csupán a magántulajdonnak, hanem a békének a védelme is, hiszen az utóbbi nélkül nem élvezhető teljes mértékben a magántulajdon előnye.

Ezek a megfontolások önmagukban elegendőek azoknak a követelményeknek a meghatározásához, amelyeket teljesítenie kell egy államnak ahhoz, hogy megfeleljen a liberális eszménynek. Nem csupán a magántulajdon védelmére kell képesnek lennie; úgy kell megalkotni, hogy sohase szakítsák félbe polgárháborúk, forradalmak vagy felkelések haladásának zökkenőmentes és békés menetét.

Sokakat még mindig kísért az eszme, ami visszanyúlik a preliberális korba, miszerint az állami feladatok gyakorlása egyfajta nemes és méltóságos szerep. A német hivatalnokok egészen a közelmúltig, és bizony mind a mai napig olyan presztízzsel bírtak, ami a legnagyobb tiszteletnek örvendő szakmává tette a közszolgálatot. A társadalmi megbecsülés, amiben egy fiatal „adóbecslő” vagy hadnagy részesül, messze felülmúlja egy becsületes munkával megöregedett üzletember vagy ügyvéd presztízsét. Az írók, a tudósok és a művészek, kiknek hírneve és dicsősége széles körben elterjedt Németországon kívül, saját hazájukban csupán annak a gyakran szerény rangnak

megfelelő tiszteletet élvezik, amit betöltenek a bürokratikus hierarchiában.

Semmi racionális alapja nincsen a közigazgatási hatóságok hivatalaiban elvégzett tevékenységek eme túlbecslésének. Ez mindössze egyfajta atavizmus, egy maradvány abból a korból, amikor a polgárnak tartania kellett a fejedelemtől és lovagjaitól, mert bármelyik pillanatban kifoszthatták őt. Önmagában semmivel sem remekebb, nemesebb vagy becsületesebb, ha valaki egy kormányhivatalban, dokumentumok kitöltésével tölti a napjait, mint az, ha például egy gépgyár tervezőirodájában dolgozik. Az adószedő foglalkozása semmivel sem kiválóbb, mint azoké, akik közvetlenül a vagyonteremtéssel foglalkoznak, amelynek egy részét lefölozik adók formájában az államapparátus költségeinek finanszírozása végett.

A gondolat, miszerint speciális megkülönböztetésben és méltóságban részesítendő a kormányzat minden funkciójának gyakorlása, az áldemokratikus államelmélet alapját alkotja. Eszerint a tan szerint szégyenletes, ha bárki is engedi, hogy mások uralkodjanak fölötte. Ezményképe egy alkotmány, amelyben a teljes nép uralkodik és kormányoz. Ez természetesen soha nem volt, soha nem lesz és soha nem is lehet lehetséges, még egy apró államban sem. Egykor úgy gondolták, hogy ezt az eszmét megvalósították az ókori görög városállamokban, valamint a svájci hegyek kis kantonjaiban. Ez is tévedés volt. Görögországban a népességnek mindössze egy része, a szabad polgárok vehettek bármi részt a kormányzatban; a metoikosok és a szolgák semennyire. A svájci kantonokban csak bizonyos, szintisztán helyi jellegű ügyeket intéznek a közvetlen demokrácia alkotmányos elve mentén; minden ügyet, ami meghaladja ezeket a szűk területi kereteket, a Föderáció intéz,

melynek kormányzata aligha felel meg a közvetlen demokrácia eszményének.

Egyáltalán nem szégyenletes, ha valaki hagyja, hogy mások uralkodjanak fölötte. A kormányzat és a közigazgatás, a rendőri szabályok és hasonló rendeletek végrehajtása úgyszintén szakembereket igényel: hivatásos közszolgákat és politikusokat. Az ember nem lehet egyszerre mérnök és rendőr. Semmilyen módon nem csorbítja a méltóságomat, a jólétemet vagy a szabadságomat, ha én magam nem vagyok rendőr. Épp annyira nem demokráciaellenes, ha néhány ember felelős a védelem biztosításáért mindenki más részére, mint az, ha néhány ember vállalkozik a cipők előállítására mindenki más részére. A legkevesebb okunk sincsen ellenkezni a hivatásos politikusok és a hivatásos közszolgák ellen, amennyiben az állam intézményei demokratikusak. De a demokrácia valami egészen más annál, amit a közvetlen demokráciáról csacsogó romantikus képzelgők gondolnak.

Egy maroknyi ember általi kormányzat – és az uralkodók mindig épp annyira kisebbséget alkotnak az uraltakkal szemben, mint a cipőgyártók a cipővásárlókkal szemben – a kormányzottak beleegyezésétől, azaz a fennálló közigazgatás elfogadásától függ. Talán úgy látják, hogy ez a kisebbik rossz vagy egy szükséges gonosz, de azon a véleményen kell lenniük, hogy céltalan volna a fennálló helyzet megváltozása. De amint a kormányzottak többsége arra a véleményre jut, hogy szükséges és lehetséges a kormányforma megváltoztatása, a régi rezsim és a régi személyzet helyettesítése egy új rezsimmal és egy új személyzettel, az előbbi napjai meg vannak számlálva. A többségnek hatalmában fog állni erőszakkal megvalósítani a követeléseit, a régi rezsim akarata ellenére is. Hosszútávon

egyetlen kormányzat sem képes hatalomban tartani magát, ha nem áll mögötte a közvélemény, azaz ha a kormányzottak nincsenek meggyőződve arról, hogy a kormány jó. Az erőszak, amihez a kormány folyamodik a makacs szellemek engedelmességre kényszerítésével, csak addig alkalmazható sikeresen, ameddig a többség nem áll sziklaszilárdan ellene.

Tehát minden alkotmányforma alatt létezik egy eszköz, amivel végül a kormányzottak akaratától függővé tehető a kormányzat, nevezetesen a polgárháború, a forradalom, a felkelés. De a liberalizmus pontosan ezt a megoldást akarja elérni. Nem létezhet maradandó gazdasági fejlődés, ha a békés ügyleteket folyamatosan félbeszakítják a belső harcok. Egy olyan politikai helyzet, mint ami Angliában uralkodott a Rózsák háborúja idején, néhány esztendő alatt a legmélyebb és legrettenetesebb nyomorba taszítaná a modern Angliát. Sosem lehetett volna elérni a gazdasági fejlődés jelen szintjét, ha nem találtak volna megoldást a polgárháborúk folyamatos kitörésének problémájára. Egy véres küzdelem, mint az 1789-es Francia forradalom hatalmas vagyon- és véráldozatokba került. A mi gazdaságunk képtelen volna többé kibírni ekkora megrázkódtatásokat. Egy modern világváros népességét annyira rettegésben tartaná egy forradalmi felkelés, ami meggátolhatja az étel és a szén behozatalát, elzárhatja előlük az áramot, a gázt és a vizet, hogy még a forradalmi zavaroktól való félelem is megbénítaná a városi életet.

Itt talál alkalmazási pontjára a demokrácia által betöltött társadalmi szerep. A demokrácia az a politikai alkotmányforma, ami erőszakos harcok nélkül lehetővé teszi a kormányzat hozzáigazítását a kormányzottak beleegyezéséhez. Ha egy demokratikus államban a kormányzatot nem úgy irányítják,

ahogyan a népesség többsége akarja, nem szükséges a polgárháború azok hivatalba juttatásához, akik hajlandóak a többséghez igazodva dolgozni. A választások és a parlamentáris berendezkedés eszközével simán és súrlódásmentesen, erőszak és vérontás nélkül megváltoztatható a kormányzat.

9.

Az erőszak tanának kritikája

A demokrácia bajnokai a tizennyolcadik században úgy érveltek, hogy csak a királyok és miniszterei az erkölcsileg hitványak, a tudatlanok és a gonoszak. A nép azonban teljességgel jó, tiszta és nemes, valamint rendelkezik az ahhoz szükséges szellemi képességgel, hogy mindig tudja, mi a helyes, és mindig azt cselekedje. Ez természetesen mind nonszensz, épp mint az udvaroncok hízelgése, akik jó és nemes vonásokat tulajdonítottak fejedelmüknek. A nép minden egyéni polgár összessége; ha bizonyos egyének nem intelligensek és nemesek, akkor együtt sem az mindannyiuk.

Mivel az emberiség ilyen magasröptű elvárásokkal lépett a demokrácia korába, nem meglepő, hogy egyhamar jött is a kiábrándulás. Gyorsan fel is fedezték, hogy a demokráciák legalább ugyanannyi hibát elkövetnek, mint a monarchiák és arisztokráciák tettek. Egyáltalán nem a hatalom új birtokosai jöttek ki előnyösen abból az összehasonlításból, amit az emberek vontak azok között, akiket a demokráciák helyeztek a kormányzat élére, és azok között, akiket a császárok és királyok emeltek abszolút hatalmuknál fogva arra a pozícióra. A franciák azt mondják, „a neveltségesség öl.” És bizony a demokrácia képviselői egyhamar mindenhol a neveltség tárgyává lettek. A régi rezsim államférfijai egyfajta arisztokratikus méltóságot tanúsítottak, legalábbis külső megjelenésükben. Semmi sem tett nagyobb károkat a demokráciában Németországban és Ausztriában, mint az üres arrogancia és az ostoba hiúság, amit a birodalom összeomlása után hatalomra került szociáldemokrata vezetők tanúsítottak.

Így akárhol győzedelmeskedett a demokrácia, egyhamar megjelent egy vele szöges ellentétben álló antidemokratikus tan. Semmi értelme – mondták – engedni a többséget uralkodni. A legjobbaknak kellene kormányoznia, még akkor is, ha kisebbségben vannak. Ez annyira nyilvánvalónak tűnik, hogy az antidemokratikus mozgalmak támogatóinak létszáma egyre csak növekedett. Minél megvetendőbbnek bizonyulnak azok, akiket a demokrácia a legtetejére emelt, annál nagyobbra nőtt a demokrácia ellenségeinek száma.

Azonban súlyos hibák vannak az antidemokratikus tanban. Mit is jelent végső soron az, amikor a „legjobb emberről” vagy a „legjobb emberekről” beszélünk? A Lengyel Köztársaság egy zongoraművészt¹helyezett a miniszterelnöki székbe, mert őt tartották a kor legjobb lengyelének. De egy állami vezetőnek egészen más adottságokkal kell rendelkeznie, mint egy zenésznek. A demokrácia ellenségei, amikor a „legjobb” kifejezést használják, semmi másra nem gondolhatnak, mint az vagy azok, akik a legalkalmasabbak a kormányzati ügyek igazgatásához, még akkor is, ha a legkevésbé sem értenek a zenéhez. De ez ugyanahhoz a politikai kérdéshez vezet vissza minket: Ki a legalkalmasabb? Disraeli volt vagy Gladstone? A toryk az előbbit tartották a legjobb embernek, a whigek az utóbbit. Kinek kellene döntenie, ha nem a többségnek?

Ezzel elérkeztünk az összes antidemokratikus tan döntő pontjához, akár a régi arisztokrácia leszármazottai és az örökletes monarchia támogatói, akár a szindikalisták, a bolsevikok

¹ Ignacy Jan Paderewski (1860-1941), lengyel államférfi, patrióta és zeneszerző.

és a szocialisták fogalmazzák meg azt: az erőszak tanához. A demokrácia ellenségei támogatják egy kisebbség jogát ahhoz, hogy erőszakkal megragadják az államirányítást és uralkodjanak a többség felett. Ennek a folyamatnak az erkölcsi igazolása – úgy gondolják – pontosan abban rejlik, hogy hatalmukban áll megragadni a kormányzat kantárját. Arról ismerhetők fel a legjobbak, az egyetlenek, akik rátermettek a kormányzásra és a parancsolásra, hogy demonstrálták a képességüket arra, hogy rákényszerítsék az uralmukat a többségre annak akarata ellenére. Itt a *l'Action Française* tanítása megegyezik a szindikalistákéval, és Ludendorff és Hitler tana Leninével és Trockijével.

Sok érvt fel lehet sorakoztatni ezen tanok mellett és ellenük, az ember vallásos és filozófiai meggyőződésétől függően, amik kapcsán aligha számíthatunk az egyetértésre. Ez nem az a hely, ahol bemutatathatnánk és megvitathatnánk az érveket mellette és ellene, mivel azok nem perdöntők. Az egyetlen megfontolás, ami perdöntő lehet, az, ami a demokrácia melletti fundamentális érve alapul.

Ha minden csoport, ami úgy hiszi, képes rákényszeríteni uralmát a többire, jogosult vállalkozni arra, akkor készen kell állnunk a polgárháborúk szakadatlan sorozatára. De ez az állapot inkompatibilis a munkamegosztás azon stádiumával, amit elértünk napjainkban. A munkamegosztásra alapuló modern társadalom kizárólag a tartós béke állapotában őrizhető meg. Ha készülnünk kellene a folyamatos polgárháborúk és beharcok eshetőségére, akkor a munkamegosztás olyan primitív stádiumába kellene visszazuhannunk, ahol minden tartomány, vagy talán minden falu lényegében autarktikus, azaz képes élelmezni és fenntartani önmagát egy ideig önellátó gazdasági

entitásként anélkül, hogy külföldről importálna bármit. Ez a munka termelékenységének olyan hatalmas zuhanását jelentené, hogy a föld mindössze a ma eltartott népességnek pusztán csak a töredékét volna képes élelmezni. Az antidemokratikus eszmény ahhoz a gazdasági rendhez vezet, amit a középkor és az ókor ismert. Minden várost, minden falut, és bizony minden egyes lakhelyet megerősítettek és felkészítettek a védelemre, és ami az árucikkek biztosítását illeti, minden tartomány annyira független volt a világ többi részétől, amennyire lehetett.

A demokrata is azon a véleményen van, hogy a legjobbaknak kellene uralkodniuk. De úgy hiszi, hogy jobban demonstrálja egy ember vagy egy csoport kormányzásra való rátermettségét, ha képesek meggyőzni polgártársaikat arról, hogy rendelkeznek a pozícióhoz szükséges tulajdonságokkal, hogy azok önként bízzák rájuk a közügyek lebonyolítását, mint az, ha erőszakhoz folyamodnak, hogy rábírák a többieket a követelésük elfogadására. Akinek nem sikerül az érvei erejével és az általa keltett bizalommal elérni egy vezetői pozíciót, annak semmi oka amiatt panaszkodni, hogy polgártársai valaki más mellett döntöttek.

Való igaz, nem szabad és nem kell tagadni, hogy van egy olyan helyzet, ahol bizony roppant hatalmas a liberalizmus demokratikus elveitől való eltérés csábítása. Ha a bölcs emberek azt látják, hogy a nemzetük, vagy a világ összes nemzete a pusztuláshoz vezető úton jár, és lehetetlennek találják rábírní polgártársaikat arra, hogy hallgassanak tanácsukra, hajlamosak lehetnek úgy gondolni, hogy jogos és igazságos bármilyen esz- közhöz folyamodni, amennyiben működőképes és elvezet a

vágyott célhoz, hogy megmentsenek mindenkit a katasztrófától. Ekkor felmerülhet és támogatókra lelhet az elit általi diktatúra gondolata, egy olyan kormány ötlete, amit a kisebbség alkot, erőszak tart hatalmon és mindenki érdekében uralkodik. De az erőszak sosem a helyes eszköz ezeknek a nehézségeknek a leküzdésére. Egy kisebbség zsarnoksága sosem maradhat fenn, hacsak nem sikerül neki meggyőzni a többséget uralmának szükségességéről, vagy legalábbis hasznosságáról. De akkor a kisebbségnek többé nincs szüksége az erőszakra ahhoz, hogy hatalmon tartsa magát.

A történelem kirívó példák sokaságával mutatja be nekünk, hogy hosszútávon még a legkegyetlenebb elnyomás sem elegendő ahhoz, hogy hatalmon tartson egy kormányt. Hogy egyetlenre hivatkozzunk, ami a legújabb és a legismertebb: amikor a bolsevikok megragadták Oroszország irányítását, apró kisebbséget alkottak és a programjuk alig talált támogatásra honfitársaik nagy tömegénél. A parasztság, ami az orosz nép többségét alkotja, hallani sem akart a mezőgazdasági kollektivizálás bolsevik politikájáról. Amit akartak, az a földelosztás volt a „földes szegények” között, ahogy a bolsevikok nevezték a népesség ezen részét. És a parasztság ezen programja, nem pedig a marxista vezetőké volt az, amit végül gyakorlatba ültettek. Ahhoz, hogy hatalmon maradjanak, Lenin és Trockij nem csupán elfogadták a mezőgazdasági reformot, hanem saját programjuk részévé tették, amire azért vállalkoztak, hogy védekezzenek minden belső és külső támadással szemben. Csak így voltak képesek a bolsevikok elnyerni az orosz nép nagy többségének bizalmát. Amióta bevezették a földelosztás politikáját, a bolsevikok többé nem az emberek nagy többség-

ének akarata ellenére, hanem azok beleegyezésével és támogatásával uralkodnak. Kizárólag két út állt előttük: vagy a programjukat, vagy az állam irányítását kellett feláldozniuk. Az előbbit választották és hatalmon maradtak. A harmadik lehetőség, hogy erőszakkal véghezvigyék a programjukat az emberek nagy többségének akarata ellenére, egyáltalán nem létezett. Mint minden eltökélt és jól irányított kisebbség, a bolsevikok is képesek voltak erőszakkal megragadni az irányítást és megtartani egy kis ideig. Hosszútávon azonban nem lettek volna képesek jobban megtartani, mint bármely más kisebbség. A Fehérek különböző próbálkozásai arra, hogy elmozdítsák a bolsevikokat, mind kudarcot vallottak, mert az orosz nép tömege ellenezte őket. De ha sikerrel is jártak volna, a győzteseknek is tisztelniük kellett volna a népesség elsöprő többségének akarátát. Lehetetlennek bizonyult volna számukra, hogy utólag bárhogy megváltoztassák a földelosztás megvalósított tényét és visszahelyezzék a tulajdonosok kezébe azt, amit elloptak tőlük.

Kizárólag egy olyan csoport képes felállítani egy tartós rezsimet, ami a kormányzottak beleegyezésével bír. Aki szeretné, hogy a saját eszméi mentén kormányozzák a világot, annak az emberek elméje feletti uralomra kell törekednie. Lehetetlen hosszútávon akaratok ellenére olyan rezsim alá kényszeríteni az embereket, amit elutasítanak. Ha valaki erőszakkal megpróbálja, az végső soron balul fog végződni, és a próbálkozása által kiprovokált harcok több kárt fognak tenni, mint a legrosszabb kormányzat tehetne, ami a kormányzottak beleegyezésén alapul. Az embereket nem lehet akaratok ellenére boldoggá tenni.

A fasizmus érve²

Ha a liberalizmus sosem talált sehol teljes elfogadásra, a sikere a tizenkilencedik században elérte legalább azt, hogy néhány legfontosabb elvét vitán felülínek tartsák. 1914 előtt még a liberalizmus legmakacsabb és legkeservesebb ellenségeinek is bele kellett törődniük abba, hogy vita nélkül elengedjenek számos liberális elvet. Még Oroszországban is, ahová a liberalizmusnak mindössze néhány halvány fénysugara volt képes

² Mises ebben a szakaszban megkülönbözteti (1) az *antiliberalisokat*, akik a kommunisták, a bolsevikok és a marxisták voltak, valamint (2) az *antiliberalisokat*, akiket „fasisztának” nevezett. Mises egyetlen jó tulajdonságot sem talált a kommunizmusban. A kommunisták „intellektuális és erkölcsi örökségének” eredete azok a „barbár népek, ... akiknek sosem volt több közülük a civilizációhoz, mint az erdők és a sivatagok fosztogatóinak,” és akik „értelmetlen és féktelen pusztítása ... a civilizáció főellenségévé tette a kommunizmust.” Másrészt az antikommunista és antimarxista fasiszták, ami magába foglalta a nacionalistákat, a szocialistákat, a kollektivistákat és az intervencionistákat, olyan országokban tevékenykedtek – mint Olaszországban és Németországban – „ahol évezredek civilizációjának intellektuális és erkölcsi öröksége” uralkodott. Ez a „liberális és erkölcsi örökség” ideiglenesen meggátolta a kormányukat abban, hogy gátlástalan módszereket használjon és rövidtávon megmentette a civilizációt. Mises azonban figyelmeztetett (1927), hogy a nyers erőre való támaszkodásuk az *antiliberalis* szocialista programjaik kikényszerítése céljából idővel a diktatúra megjelenéséhez fog vezetni, és „a háborúk végtelen sorozatához, amelyek el fogják pusztítani a modern civilizációt.” És éppen ezek az antikommunisták és antimarxisták voltak azok, akik később a nemzetiszocialisták vagy nácik lettek.

behatolni, figyelembe kellett venniük a cári despotizmus támogatóinak Európa liberális véleményét az ellenfelek üldözése során; és a Világháború alatt a hadviselő országok háborús pártjainak az összes hévük ellenére egyfajta mértékletességet kellett tanúsítaniuk a belső ellenállással szembeni küzdelmük során.

Csak akkor tűntek el az utolsó engedmények, amiről még mindig azt gondolták, hogy meg kell tenni a liberális ideológiának, amikor a marxista szociáldemokraták győzedelmeskedtek és hatalomra jutottak azzal a hittel, hogy a liberalizmus és a kapitalizmus kora mindörökre véget ért. A Harmadik Internacionálé pártjai minden eszközt elfogadhatónak véltek, ha az segítségükre lehet a céljaik megvalósításában. Aki nem fogadja el feltétel nélkül minden tanukat, mint az egyetlen helyes tan, és nem áll ki mellettük jóban-rosszban, a véleményük szerint halálbüntetést érdemel; és nem hezitálnak kiirtani őt és teljes családját, a csecsemőket beleértve, ahol és amikor csak fizikailag lehetséges.

Az ellenfelek megsemmisítésének nyílt támogatása és az elkövetett gyilkosságok felkeltettek egy ellenmozgalmat. Azon nyomban leestek a pikkelyek a liberalizmus nem kommunista ellenségeinek szeméiről. Ez idáig úgy hiték, hogy még egy gyűlöletes ellenséggel szembeni küzdelemben is tisztelni kell bizonyos liberális elveket. Vonakodva bár, de kizárták az emberölést és az orgyilkosságot a politikai küzdelmekben használható eszközök listájáról. Bele kellett törődniük megannyi korlátozásba az ellenzéki sajtó üldözése és a kimondott szó elfojtása során. Most hirtelen látták, hogy megjelentek olyan ellenségek, akik nem törődtek ilyen megfontolásokkal, és akik

minden eszközzel ki voltak békülve, hogy legyőzzenek egy ellenfelet. A Harmadik Internacionálé militarista és nacionalista ellenségei úgy érezték, hogy rászedte őket a liberalizmus. A liberalizmus, gondolták, megfékezte a kezüket, amikor lehetőségük nyílt arra, hogy lecsapjanak a forradalmi pártokra. Úgy hiszik, ha a liberalizmus nem gátolta volna meg őket, vérbe fojtották volna a forradalmi mozgalmakat. A forradalmi eszmék kizárólag az ellenségeik toleranciája miatt voltak képesek gyökeret verni és virágozni, akiknek meggyengítette az akarateréjét a liberális elvek iránti aggodalom, ami – ahogy a későbbi események bizonyítják – túlzottan lelkiismeretesnek bizonyult. Ha évekkel ezelőtt felmerült volna bennük az ötlet, hogy megengedett kegyetlenül felszámolni minden forradalmi mozgalmat, sosem lettek volna lehetségesek a győzelmek, amiket a Harmadik Internacionálé aratott 1917 óta. Hiszen a militaristák és a nacionalisták úgy hiszik, hogy amikor lövöldözésre és harcra kerül a sor, ők a legpontosabb lövészek és a legügyesebb harcosok.

Ezeknek a mozgalmaknak – amelyeket a leggrandiózusabb és a legszigorúbban fegyelmezett: az itáliai változatuk után általánosságban fasisztának nevezhetünk – az alapvető ötlete az a javaslat, hogy használjuk ugyanazokat a gátlástalan módszereket a Harmadik Internacionálé elleni küzdelemben, amit ők használnak az ellenségekkel szemben. A Harmadik Internacionálé ki akarja irtani az ellenségeit és azok eszméit ugyanúgy, ahogy egy higiénikus is ki akar irtani egy kórokozó bacilust; a legkevésbé sem tartja magát kötelelesnek arra, hogy betartson az ellenséggel kötött bármi megállapodást és megengedettnek vél bármilyen büntettet, bármilyen hazugságot, bármilyen rá-

galmat a küzdelme folytatásához. A fasiszta – legalábbis elviekben – ugyanezt gondolja. Az, hogy még nem sikerült nekik annyira teljesen megszabadulni bizonyos liberális elképzelésektől és eszméktől, valamint a tradicionális etikai előírásoktól, mint az orosz bolsevikoknak, az kizárólag annak a ténynek tudható be, hogy a fasiszták olyan nemzetekben munkálkodnak, amelyekben nem lehet egy csapásra elpusztítani évezredek civilizációjának intellektuális és erkölcsi örökségét, nem pedig az Urál mindkét oldalának barbár népei között, akiknek sosem volt több közük a civilizációhoz, mint az erdők és a sivatagok fosztogatóinak, akik hozzászoktak ahhoz, hogy időről időre zsákmányszerző hadjáratokat indítsanak a civilizált földeken. Emiatt a különbség miatt a faszizmusnak sosem fog az orosz bolsevizmushoz hasonló teljességgel sikerülni az, hogy megszabadítsa magát a liberális eszméktől. Kizárólag a szovjetek támogatói által elkövetett gyilkosságok és rémtettek friss benyomása alatt voltak képesek a németek és az olaszok elfelejteni az igazságosság és az erkölcs által kirótt hagyományos korlátokat és rálelni a véres ellentámadás impulzusára. A fasiszták és a többi hasonló párt a bolsevikok és a kommunisták tetteivel szembeni megbotráncozás által előhívott érzelmi reflexválaszok voltak. Amint elmúlt a harag első hulláma, a politikájuk mérsékeltebb irányt vett és valószínűleg egyre mérsékeltebb lesz az idő múlásával.

Ez a mértékletesség annak a ténynek az eredménye, hogy a hagyományos liberális nézetek még mindig tudattalan befolyást gyakorolnak a fasisztákra. De legyen ez bármekkora, észre kell venni, hogy a jobboldali pártok megtérése a faszizmus taktikáira azt mutatja, hogy a liberalizmus elleni küzdelem olyan sikereket ért el, amiket nem is olyan régen teljességgel

elképzелhetetlenek gondoltak. Sokan helyeslik a fasizmus módszereit, annak ellenére, hogy gazdasági programja teljességgel antiliberális és politikája teljesen intervencionista, mert távol áll tőle annak az értelmetlen és zabolátlan pusztításnak a gyakorlása, ami a civilizáció főellenségeivé tette a kommunisztákat. Mások a fasiszta gazdaságpolitika szörnyű következményeinek teljes tudatában a kisebbik gonosznak tartják a fasizmust a bolsevizmussal és a szovjetizmussal szemben. De nyilvános és titkos támogatóinak többsége éppen erőszakos módszerei miatt találja vonzónak.

Na most, az tagadhatatlan, hogy az erőszakkal szembeni ellenállás egyetlen hatásos módja az erőszak. A bolsevikok fegyverei ellen fegyvereket kell használni megtorlás gyanánt, és hiba volna gyengeséget tanúsítani gyilkosokkal szemben. Ezt soha egyetlen liberális sem tagadta. Ami megkülönbözteti a liberális politikai taktikát a fasisztától, az nem a véleménykülönbség a fegyveres erőszak használatának szükségességéről fegyveres támadókkal szembeni ellenállás végett, hanem az erőszak szerepével kapcsolatos alapvető vélemény a hatalmi harcokban. A belpolitikát fenyegető nagy veszély a fasizmus részéről az erőszak döntő erejébe vetett teljes hitében rejlik. A sikerhez át kell hatnia az embert a győzelem akarásának és mindig késznek kell lennie erőszakkal eljárni. Ez a legfőbb elv. De mi történik akkor, amikor az ember ellenfelét ugyanúgy áthatja a győzelem akarása és ugyanolyan erőszakos? Összecsapás és polgárháború. Ezekben a konfliktusokban a legszámosabb frakció fog végül diadalmaskodni. Egy kisebbség hosszútávon – ha a legrátermettebbek és a legenergetikusabbak is alkotják – sosem képes ellenállni a többségnek. A döntő kérdés tehát mindig az marad: hogyan állíthatja az ember a többséget

a pártja oldalára? Ez azonban egy szintisztán intellektuális ügy. Ez egy olyan győzelem, amit kizárólag az elme fegyvereivel lehet megnyerni, sohasem erőszakkal. Minden ellenzék nyers erővel való elfojtása a legalkalmatlanabb módja annak, hogy az ember támogatókat szerezzen szerezzen maga mellé. A leplezetlen – azaz a közvélemény által elfogadott intellektuális érvek igazolása nélküli – erőszakhoz való folyamodás csak új szövetségeseket teremt azoknak, aki ellen az ember küzdeni próbál. Az erőszak és egy eszme küzdelme között mindig az utóbbi diadalmaskodik.

A fasizmus azért győzedelmeskedhet napjainkban, mert a szocialisták és a kommunisták által elkövetett szörnytetek iránti egyetemes megvetés széles körű szimpátiát teremtett neki. De amikor elmúlik a bolsevikok büntetteinek friss benyomása, a szocialista program újra hatalmas vonzerővel fog bírni a tömegek szemében. A fasizmus semmit nem tesz, hogy küzdjön ellene, csupán elfojtja a szocialista eszméket és üldözi azokat, akik terjesztik őket. Ha valóban küzdeni akarna a szocializmus ellen, eszmékkal kellene szembeszállnia vele. Azonban csak *egyetlen* eszme van, ami képes hatékonyan szembeszállni a szocializmussal, nevezetesen a liberalizmus.

Gyakori megállapítás, hogy semmi sem segít elő jobban egy ügyet, mint az, ha mártírokat teremtenek neki. Ez csak megközelítőleg igaz. Ami megerősíti az üldözött frakció ügyét, az nem követőinek mártírsága, hanem a tény, hogy kizárólag erőszakkal, nem pedig intellektuális fegyverekkel támadják őket. A nyers erővel való elnyomás mindig annak az elismerése, hogy az ember képtelen az elme jobb fegyvereit használni – jobbak, mert egyedül tőlük remélhető a végső siker. Ez a fundamentális hiba, amiben a fasizmus szenved, és ami végül el

fogja hozni a bukását. A fasizmus diadalma számos országban csupán egyetlen epizód a tulajdon kérdése fölötti küzdelmek hosszú sorozatában. A következő epizód a kommunizmus diadalma lesz. A küzdelem végeredményét azonban nem a fegyverek, hanem az eszmék fogják eldönteni. Az eszmék azok, amik küzdő frakcióba csoportosítják az embereket, amik fegyvereket nyomnak a kezükbe, és amik meghatározzák, ki ellen és kiért használják őket. Végző soron egyedül az eszmék, nem pedig a fegyverek döntenek el a kérdést.

Ennyit a fasizmus belpolitikájáról. Az, hogy külpolitikája, ami a nemzetközi kapcsolatokban alkalmazandó nyílt erőszak elvére alapszik, elkerülhetetlenül a háborúk végtelen sorozatát hozza el, ami elpusztítja a teljes modern civilizációt, nem igényel további kifejtést. Gazdasági fejlődésünk jelenlegi szintjének fenntartásához és további emeléséhez biztosítani kell a békét a nemzetek között. De nem élhetnek békében egymás mellett, ha az alapvető tétele az ideológiának, ami vezeti őket, a hit, miszerint az ember nemzete kizárólag erőszakkal biztosíthatja a helyét a nemzetek közösségében.

Tagadhatatlan, hogy a fasizmus és a diktatúra bevezetésére törekvő hasonló mozgalmakat a legjobb szándékok vezérlik, és hogy beavatkozásuk egy időre megmentette az európai civilizációt. Az érdem, amit a fasizmus ezzel elnyert magának, örökké élni fog a történelemben. De míg politikája ideiglenes megváltást hozott, nem remélhető tőle folytatólagos siker. A fasizmus egy vészhelyzet-megoldás volt. Végzetes hiba volna bármi többnek tartani.

II.

Az állami tevékenység határa

A liberális úgy látja, hogy az állam feladata csak és kizárólag az élet, az egészség, a szabadság és a magántulajdon biztosítása az erőszakos támadásokkal szemben. Minden, ami ezt meghaladja, gonosz. Egy állam, ami feladata elvégzése helyett olyan messzire merészkedik, hogy azzal valójában megsérti az élet és az egészség, a szabadság és a tulajdon személyes biztonságát, természetesen teljességgel rossz volna.

Mégis, ahogy Jacob Burckhardt mondja, a hatalom egy önmagában vett gonosz, bárki is gyakorolja. Hajlamos megrontani azokat, akik viselik, és visszaélésekhez vezet. Nem csak az abszolút uralkodók és arisztokraták esnek könnyen túlzásokba, hanem a tömegek is, akikre a demokrácia rábízta a legfőbb kormányzati hatalmat.

Az Egyesült Államokban tilos az alkoholos italok előállítása és értékesítése. Más országok nem mennek ilyen messzire, de szinte mindenhol korlátozzák az ópium, a kokain és hasonló narkotikumok eladását. Még azok is egészen helyénvaló dolognak tartják az egyéni szabadság efféle csorbítását, akik máskülönben általában aggódnak az állam tevékenységi körének kiterjedése miatt, és szerintük csak tudatlan doktrinérizmusból ellenzik ezeket a tilalmakat. Bizony, annyira általánosan elfogadott a hatóságok ezen beavatkozása az egyén életébe, hogy azok, akik elvi szinten ellenzik a liberalizmust, gyakran e tilalmak szükségességének látszólag vitán felül álló elismerésére alapozzák az érveiket, és azt a következtetést vonják le, hogy a teljes szabadság egy gonosz és az állami hatóságoknak – jóléte őrzőinek minőségében – bizonyos korlátok közé kell

szorítaniuk az egyén szabadságát. A kérdés nem az, hogy korlátozzák-e a hatóságok az egyén szabadságát, hanem az, hogy milyen messzire menjenek el e tekintetben.

Nem kell szavakat fecsérelnünk arra a tényre, hogy ezek a narkotikumok mind károsak. Itt lényegtelen a kérdés, hogy vajon káros-e akár csak egy csekély mennyiségű alkohol is, vagy csak az alkoholos italokkal való visszaélés az. Köztudott tény, hogy az alkoholizmus, a kokainizmus és a morfinizmus az élet, az egészség, valamint a munkavégzés és a szórakozás halálos ellenségei; és egy utilitáriusnak ennél fogva bűnnek kell tekintenie őket. De ez közel sem demonstrálja azt, hogy a hatóságoknak közbe kell lépniük, hogy elfojtsák ezeket a bűnököt kereskedelmi tilalmakkal, ahogyan az is aligha nyilvánvaló, hogy ez az állami beavatkozás valóban képes elfojtani őket, vagy hogy – ha sikerülne is elérni ezt a célt – nem nyitja meg ezzel más veszélyek Pandóra szelencéjét, amik nem kevésbé kártékonyak, mint az alkoholizmus és a morfinizmus.

Aki meg van győződve arról, hogy ezeknek a mérgeknek az élvezete vagy túlzott élvezete káros, azt semmi sem gátolja, hogy tartózkodó vagy mértékletes életet éljen. Ezt a kérdést nem lehet úgy megvitatni, ha kizárólag az alkoholizmusra, morfinizmusra, kokainizmusra stb. hivatkozunk, amiket minden észszerű ember rossz dolognak tart. Hiszen ha a polgárok többsége elviekben elfogadja a jogot ahhoz, hogy rákényszerítse az életmódját egy kisebbségre, lehetetlen megállni az alkohol, a morfium, a kokain és hasonló mérgek élvezetének betiltásánál. Miért ne legyen érvényes a nikotinra, a koffeinre és a hasonlókra az, ami ezekre a mérgekre érvényes? Miért ne írja elő általánosan az állam, milyen ételek élvezhetők és miket kö-

telesek kerülni, mert ártalmasak? A sportokat is sokan hajlamosak tovább élvezni, mint amit erejük engedne. Itt miért ne avatkozzon be az állam? Kevés férfi tudja, hogyan tanúsítson mértékletességet a szexuális életben, és kiváltképp nehéznek tűnik az idősebbek számára megérteni, hogy teljesen fel kellene hagyniuk az efféle örömökkal, vagy legalábbis mértékkel kellene gyakorolniuk. Itt nem kellene beavatkoznia az államnak? Ezeknél az örömöknél sokkal károsabb – mondanák sokan – a gonosz művek olvasása. Miért kellene hagyni, hogy az ember legalantasabb ösztöneire apelláló sajtó megronthassa a lelket? Nem kellene talán betiltani a pornográf képek, az obszcén színdarabok, röviden, minden immoralitásra csábítás betiltását? És talán nem ugyanolyan káros az emberre és a nemzetre a hamis szociológiai tanok terjesztése? Hagyni kellene, hogy az emberek polgárháborúra és más országok elleni háborúra buzdítsanak másokat? És kell-e engedni, hogy a sértő gúnyiratok és az istenkáromló kirohanások aláássák Isten és az Egyház tiszteletét?

Láthatjuk, hogy amint feladjuk az érvet, miszerint az államnak nem szabad beleavatkoznia bármi kérdésbe, ami az egyén életmódját érinti, annak a legkisebb részletekbe menő szabályozásához és korlátázásához jutunk. Az egyén személyes szabadsága hatálytalanításra kerül. A közössége szolgájjává válik, aki köteles engedelmeskedni a többség parancsainak. Aligha szükséges részletezni a módokat, ahogyan a hatalomra jutott gonosz emberek visszaélhetnek ezzel az erővel. Az efféle hatalom gyakorlása, ha a legjobb szándékoktól vezérelt ember kezébe is kerül, szükségszerűen szellemi sivársággá változtatja a világot. Az emberiség minden haladását egy apró kisebbség

kezdeményezése eredményezte, akik elkezdtek eltérni a többség eszméitől és szokásaitól, míg példamutatásuk végül másokat is rávett arra, hogy maguk is elfogadják az innovációt. Ha felruházzuk a többséget a joggal ahhoz, hogy megparancsolja a kisebbségnek, mit gondoljon, mit olvasson és mit tegyen, azal egyszer s mindenkorra véget vetünk a haladásnak.

Hiábavaló azzal tiltakozni, hogy a morfinizmus elleni küzdelem és a „gonosz” irodalmi művek elleni küzdelem két egészen más dolog. Az egyetlen különbség közöttük az, hogy néhányan, akik támogatják az előbbi tilalmát, nem fogadnák el az utóbbi tilalmát. Az Egyesült Államokban a methodisták és a fundamentalisták az alkoholos italok előállítását és értékesítését tiltó törvény beiktatása után azonnal elkezdtek küzdeni az evolúció-elmélet elfojtásáért, és máris sikerült számos tagállam iskoláiból száműzniük a darwinizmust. A szovjet Oroszországban minden szabad véleménynyilvánítást elfojtanak. Az, hogy engedélyezik-e egy könyv kiadását, néhány tanulatlan és műveletlen fanatikus belátásán múlik, akiket az a kormányzat jelölt ki, amit felhatalmaztak azzal, hogy ilyen ügyekkel foglalkozzon.

Kortársaink hajlama arra, hogy autoritárius tilalmat követeljenek, amint valami nem tetszik nekik, és készségük arra, hogy megadják magukat az efféle tilalmaknak, még akkor is, amikor a betiltott dolog egészen elfogadható számukra, azt mutatja, hogy mennyire mélyen gyökerezik bennük a szolgaság szelleme mind a mai napig. Hosszú éveken át tartó önképzés kell ahhoz, hogy a szolga polgárrá változtathassa magát. Egy szabad embernek képesnek kell lennie elviselni, amikor embertársa máshogyan él és cselekszik, mint amit ő helyesnek

talál. Meg kell szabadítania magát a szokástól, hogy rendőrt hív, amint valami nem tetszik neki.

Tolerancia

A liberalizmus teljességgel és kizárólag a földi életre és a földi dolgokra korlátozza magát. A vallás birodalma azonban nem e világi. Így a liberalizmus és a vallás egymás mellett élhetnének anélkül, hogy érintkezne a szférájuk. Nem a liberalizmus hibája volt, hogy ütközőpontra jutottak. Nem lépte át helyénvaló szféráját, nem tört be a vallásos hit vagy a metafizikai tan birodalmába. Ennek ellenére a vallással mint politikai hatalommal találkozott, ami magának követelte a jogot ahhoz, hogy ítélete szerint szabályozza nem csak az ember kapcsolatát a túlvilággal, hanem az evilági ügyeket is.

Annyira elsöprő győzelmet aratott a liberalizmus ebben a konfliktusban, hogy az egyháznak egyszer s mindenkorra fel kellett adnia a követeléseket, amikhez évezredek át nyomatékosan ragaszkodott. Az eretnekek megégetése, az inkvizíciós üldöztetések, a vallásháborúk – mára mindez történelem. Többé senki sem tudja megérteni, hogyan lehetett bíróságok elé rángatni, bebörtönözni, meggyilkolni és megégetni békés embereket, akik saját otthonuk négy fala között gyakorolták hitüket úgy, ahogy jónak hitték. De ha többé nem is gyűjtanak máglyákat *ad majorem Dei gloriam* [Isten nagyobb dicsőségére], még mindig nagy fokú intolerancia uralkodik.

A liberalizmusnak azonban intoleránsnak kell lennie bármiféle intoleranciával szemben. Ha minden ember békés együttműködését tartjuk a társadalmi evolúció céljának, nem engedhetjük, hogy a papok és a fanatikusok megzavarják ezt a békét. A liberalizmus toleranciát hirdet minden vallásos és

metafizikai hitnek, nem a „magasabb” dolgok iránti közönyéből, hanem a meggyőződésből, miszerint elsőbbséget kell élveznie a társadalmi béke biztosításának mindennel és mindenkivel szemben. És mivel minden vélemény, minden egyház és szekta tolerálását követeli, azokat vissza kell tesseklnie helyénvaló kereteik közé, amikor intoleránsan átlépik azt. A békes együttműködésre alapuló társadalmi rendben nincs helye annak, hogy az egyházak monopolizálják a fiatalok tanítását és oktatását. Biztosítható és biztosítandó is az egyháznak minden, amit támogatói szabad akaratukból adnak nekik; semmi nem engedhető meg nekik olyan személyekre vonatkozóan, akik nem akarnak érintkezni az egyházzal.

Nehéz megérteni, hogyan lelhetnek ellenségekre a liberalizmus ezen elvei a különböző felekezetek hívői körében. Ha ellehetetlenítik egy egyház számára a saját vagy állami erőszakkal való hittérítést, azzal másrésztől védelmeszik is azt az egyházat a más egyházak vagy felekezetek általi erőszakos hittérítéstől. Amit a liberalizmus az egyik kézzel elvesz az egyháztól, azt visszaadja a másikkal. Még a vallásos fanatikuskoknak is be kell ismerniük, hogy a liberalizmus semmit sem vesz el a hittől, ami annak helyénvaló szférájába tartozik.

Való igaz, hogy az egyházak és felekezetek, akik minden erejükkel üldözik a máshitűeket akkor, amikor ők vannak főlényben, úgyszintén követelik a toleranciát, amikor a kisebbségben találják magukat, legalábbis saját részükre. Azonban semmi közös nincsen ebben és a liberalizmus tolerancia iránti követelésében. A liberalizmus elvi, nem opportunista alapon követeli a toleranciát. Még a nyilvánvalóan nonszensz tanítasoknak, a heterodoxia abszurd formáinak és a gyermekien ostoba babonáknak is toleranciát követel. Toleranciát követel

azoknak a tanoknak és véleményeknek, amikről úgy véli, káros és pusztító hatást gyakorolnak a társadalomra, és még azoknak a mozgalmaknak is, akik ellen fáradhatatlanul küzd. Ugyanis ami a tolerancia követelésére és gyakorlására készíteti a liberalizmust, az nem a tolerálandó tan tartalma, hanem annak tudása, hogy egyedül a tolerancia teremtheti és őrizheti meg a társadalmi béke állapotát, ami nélkül az emberiség az évszázadokkal ezelőtti múlt barbarizmusába és nyomorúságába zuhan.

Az ostobaság, a nonszensz, a tévedés és a gonoszság ellen az elme fegyvereivel küzd a liberalizmus, nem pedig nyers erővel és elnyomással.

Az állam és az antiszociális magatartás

Az állam az erőszak és a kényszer apparátusa. Ez nem csak az „éjjeliőr” államra igaz, hanem úgyszintén érvényes az összes többi, és kiváltképpen a szocialista államra. Az állam erőszak és kényszer alkalmazásával tesz mindent, amire képes. A társadalmi rend létrehozására veszélyes magatartás elfojtása az állami tevékenység összessége; ehhez járul egy szocialista közösségben a termelési eszközök irányítása.

A rómaiak józan logikája szimbolikusan fejezte ki ezt a tényt azzal, hogy a bárdot és a vesszőnyalábot választotta az állam emblémájaként. A magát filozófiának nevező homályos miszticizmus megtette a tőle telhető legtöbbet a modern korban azért, hogy elrejtse az igazságot ebben a témában. Schelling szemében az állam az abszolút élet közvetlen és látható képe, az Abszolút vagy a Világlélek kinyilatkoztatásának egy fázisa. Öncélból létezik és tevékenysége kizárólag léte szubsztanciájának és formájának fenntartására törekszik. Hegel szerint az Abszolút értelem fedi fel magát az államban, és az objektív szellem valósítja meg magát benne. Az állam a szerves valósággá fejlődött erkölcsi eszme – az erkölcsi szellem mint a nyilvánvaló, önmagának világos, szubsztanciális akarat. Az idealista filozófia epigonjai mestereiket is felülmúlták az állam istenítésében. Az is biztos, hogy nem jutunk közelebb az igazsághoz, ha ezekre és hasonló tanokra válaszként Nietzsche-vel együtt minden hideg szörnyeteg közül a leghidegebb szörnyetegnek nevezzük az államot. Az állam nem meleg és nem hideg, mivel az egy absztrakt fogalom, amelynek nevében élő embe-

rek – az állam szervei, a kormányzat – cselekednek. Minden állami tevékenység emberi cselekvés, emberek általi gonoszság emberekkel szemben. A cél – a társadalom megőrzése – igazolja az állami szervek cselekedeteit, de az elkövetett gonoszságokat mindazonáltal gonosznak tartják azok, akik szenvednek tőlük.

A gonoszság, amit egy ember elkövet embertársa ellen, mindkettőnek árt – nemcsak azoknak, akiket sújt, hanem azoknak is, akik megteszik. Semmi sem rontja meg az embert jobban, mint a törvény karjának lenni és szenvedést okozni az embereknek. Az alattvalók jussa a szorongás, a szolgáltság szelleme és a hódoló hízelgés; de az uralkodó önelégültsége, önelteltsége és arroganciája semmivel sem jobb.

A liberalizmus szeretné kiszedni a tüskét az állami tisztviselő és a polgár közötti kapcsolatból. Ennek során persze nem lép azoknak a romantikusoknak a nyomdokaiba, akik védelmükbe veszik a törvénszegő antiszociális viselkedését és elítélik nem csupán a bírót és a rendőrt, hanem magát a társadalmi rendet is. A liberalizmus nem kívánja tagadni és nem is tagadhatja, hogy az állam kényszerítő ereje és a bűnözők jogszerű büntetése olyan intézmények, melyek nélkül egyetlen társadalom sem boldogulhat soha semmilyen körülmények között. Azonban a liberális úgy hiszi, hogy a büntetés célja kizárólag a lehető legnagyobb mértékben kizárni a társadalomra veszélyes viselkedést. Nem lehet a büntetés része a bosszú és a megtorlás. A bűnöző szenvedje el a törvény büntetését, de ne a bíró, a rendőr és a mindig lincseshees csöcselék gyűlöletét.

A legkártékonyabb az önmagát az „állam” nevében igazoló kényszerítő hatalomban az, hogy mivel végső soron mindig szükségszerűen a többség beleegyezése tartja fenn, a bimbózó

innovációk ellen indítja támadásait. Az emberi társadalom nem boldogulhat az állam apparátusa nélkül, de az emberiség haladásának teljes egészét az állam ellenállásával és kényszerítő hatalmával szemben kellett elérni. Nem csoda, hogy mindazoknak, akik valami újat adományoztak az emberiségnek, egyetlen jó szavuk sem volt az államról vagy annak törvényeiről! Ezt a javíthatatlan etatisták és államimádók talán rossz néven veszik; a liberálisok megértik az álláspontjukat, ha nem is támogatják azt. De minden liberálisnak elleneznie kell ezt az érthető irtózást mindennel szemben, ami börtönőrökre és rendőrökre vonatkozik, amikor olyan gögös magabiztosságig fajul, hogy kijelenti az egyén jogát ahhoz, hogy fellázadjon az állam ellen. Az állam hatalmával szembeni erőszakos ellenállás a kisebbség végső megoldása arra, hogy kiszabaduljon a többség elnyomása alól. A kisebbségnek, ami az eszméi győzelmét szeretné látni, intellektuális eszközökkel kell törekednie arra, hogy a többséggé váljon. Az államot úgy kell felépíteni, hogy törvényeinek hatásköre engedjen az egyénnek egy bizonyos teret, amin belül szabadon mozoghat. Nem szabad olyan szigorúan körülhatárolni a polgár tevékenységeit, hogy ha másképpen gondolkodik a hatalmon levőktől, vagy ő maga pusztul, vagy ő pusztítja el az állam masinériáját.

II.

A liberális gazdaságpolitika

I.

A gazdaság szervezése

A munkamegosztáson alapuló társadalomban öt különböző rendszerbe szervezhető az egyének együttműködése: a termelési eszközök magántulajdonlásának rendszere, amelyet – kifejlett formájában – kapitalizmusnak nevezünk; a termelési eszközök magántulajdonlásának rendszere minden vagyon időről időre ismétlődő elkobzásával és újraelosztásával; a szindikalizmus rendszere; a termelési eszközök köztulajdonlásának rendszere, amit szocializmusnak vagy kommunizmusnak neveznek; végül pedig az intervencionizmus rendszere.

A magántulajdonban álló termelési eszközök rendszerének történelme egybeesett az emberiség fejlődésének történelmével az állatias állapotból a modern civilizáció legmagasabb fokáig. A magántulajdon ellenségei nagy erővel próbálták demonstrálni, hogy az emberi társadalom ősi kezdetén még mindig nem létezett teljes formájában a magántulajdon intézménye, mivel a megművelt föld ismétlődő újraelosztásnak volt alávetve. Ebből a megfigyelésből, ami bemutatja, hogy a magántulajdon csupán egy „történelmi kategória,” megpróbálták levonni azt a következtetést, hogy ismét egész nyugodtan meg-

szabadulhatunk tőle. Az érvelésben rejlő logikai hiba túlságosan égbekiáltó ahhoz, hogy további kifejtést igényeljen. Az, hogy a magántulajdon teljesen megvalósított rendszere nélkül is volt társadalmi együttműködés a messzi ókorban, a legkevesebb bizonyítékát sem nyújthatja annak, hogy az ember a civilizáció magasabb fokain is ugyanolyan könnyen el tud boldogulni magántulajdon nélkül. Ha a történelem bizonyíthatna bármit is ezt a kérdést illetően, az csak az lehetne, hogy soha és sehol nem volt olyan nép, ami magántulajdon nélkül feljebb emelkedett annál az állapotnál, amit az állati létől alig megkülönböztethető, legfojtogatóbb nyomor és vadság jellemez.

A termelőeszközök magántulajdonlásának korábbi ellenségei nem a magántulajdon mint olyan intézményét támadták, hanem csak az egyenlőtlen vagyoneeloszlást. A vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenség eltörlésére a javak – vagy legalábbis a föld, mivel akkoriban lényegében az volt az egyetlen figyelembe vett termelési tényező – időnkénti újraelosztásának rendszerét javasolták. A technológiailag visszamaradott országokban, ahol a primitív mezőgazdasági termelés dominál, még mindig népszerű a tulajdon egyenlő elosztásának gondolata. Ezt agrárszocializmusnak szokták nevezni, bár az elnevezés egyáltalán nem találó, mivel ennek a rendszernek semmi köze a szocializmushoz. A bolsevik forradalom Oroszországban, ami szocialistaként kezdte, nem a szocializmust – azaz a föld köztulajdonlását – hanem helyette az agrárszocializmust vezette be a mezőgazdaságba. Kelet-Európa jelentős részén befolyásos politikai pártok terjesztik a nagy földbirtokok elosztását a kis gazdák számára az agrárreform jelszava alatt.

Szükségtelen tovább részletezni ezt a rendszert. Aligha vitatják, hogy szükségszerűen az emberi munka hozamának csökkenéséhez vezet. Csak ott képtelenek meglátni a felosztást és elosztást követő termelékenység-csökkenést, ahol még mindig a legprimitívebb módon művelik a földet. Mindenki elismeri, hogy teljességgel értelmetlen volna feldarabolni egy, a modern technológia minden eszközével felszerelt tejüzemet. Ami a felosztás és elosztás elvének az iparra vagy a kereskedelmi vállalatokra való alkalmazását illeti, arra gondolni sem lehet. Egy vasutat, egy hengerműt vagy egy gépgyárat nem lehet felosztani. Az ember csak akkor vállalkozhat a tulajdon periodikus újraelosztásának véghezvitelére, ha először teljesen felbontotta a munkamegosztásra alapuló gazdaságot és az akadályozatlan piacot, és visszatért az egymás mellett létező, cserébe nem elegendő, önellátó tanyák gazdaságához.

A szindikalizmus eszméje azt a próbálkozást képviseli, ami a tulajdon egyenlő elosztását akarja alkalmazni a modern nagyiparra. A szindikalizmus nem az egyénekre, és nem is a társadalomra bízna a termelőeszközök tulajdonlását, hanem a munkásokra, akiket minden iparágban vagy termelési ágban alkalmaznak.³

³ Nem szabad összekeverni a szindikalizmust, mint cél és társadalmi eszme, és a szindikalizmust, mint szakszervezeti taktika (a francia szindikalisták „direkt akciója”). Természetesen az utóbbi szolgálhat eszközként a szindikalista eszmény megvalósításának küzdelmében, de más, azzal inkompatibilis célokat is szolgálhat. Az ember törekedhet például – és néhány francia szindikalista pontosan ezt reméli – a szocializmus megvalósítására a szindikalista taktikák alkalmazásával.

Mivel az anyagi és az emberi termelési tényezők kombinációjának aránya eltér a különböző termelési ágakban, ezen a módon egyáltalán nem lehet elérni az egyenlő tulajdonelosztást. Néhány munkás már a kezdetektől több tulajdonhoz jut bizonyos iparágakban, mint a többiben. Csak bele kell gondolnunk a nehézségekbe, amik felmerülnének annak a – bármiféle gazdaságban folyamatosan fennálló – szükségességéből, hogy az egyik termelési ágazatból a másikba irányítsák a tőkét és a munkát. Lehetséges lesz kivonni a tőkét az egyik iparágból, hogy bőkezűbben felruházhassanak egy másikat? Lehetséges lesz elmozdítani a munkásokat az egyik termelési ágazatból, hogy egy másikba kerülhessenek, ahol kisebb az egy főre eső tőke aránya? Az efféle áttételek lehetetlensége teljesen abszurdá és megvalósíthatatlanná teszi a szindikalista közösséget, mint társadalomszervezési formát. Ha azonban azt feltételezzük, hogy az egyes csoportok fölött létezik egy központi hatalom, ami elvégezheti ezeket az áttételeket, akkor többé nem a szindikalizmussal, hanem a szocializmussal van dolgunk. Valójában a szindikalizmus mint társadalmi eszmény annyira abszurd, hogy csak tőkkelütöttek, akik nem gondolták át kellően a kérdést, merészkedtek elvi alapon támogatni azt.

A szocializmus vagy a kommunizmus az a társadalomszerveződés, amelyben a tulajdon – a hatalom ahhoz, hogy felhasználják az összes termelési tényezőt – a társadalom, azaz az állam, mint a kényszer és erőszak társadalmi apparátusa kezében rejlik. Ahhoz, hogy egy társadalom szocialistának minősüljön, nem számít, hogy a társadalmi osztalék egyenlően vagy valami más elv szerint kerül elosztásra. Az sem döntő jelentőségű, hogy úgy került-e megvalósításra, hogy formálisan átkerült

minden termelőeszköz az állam, az erőszak és kényszer társadalmi apparátusának kezébe, vagy megtartották-e a magántulajdonosok névlegesen a tulajdonukat, a társadalmisítás pedig abban a tényben rejlik, hogy minden „tulajdonos” csak és kizárólag az állami parancsok szerint használhatja a kezében maradt termelőeszközöket. Amennyiben az állam dönti el, mit termeljenek és hogyan, kinek és milyen „áron” adják el, akkor a magántulajdon még mindig csak névlegesen létezik; valójában minden tulajdont kollektivizáltak, mivel a gazdasági tevékenység mozgatórugója többé nem a nyereségre törekvés a vállalkozók és a tőkésék részéről, hanem egy kiszabott kötelesség teljesítése és a parancsoknak való engedelmesség.

Végül beszélnünk kell az intervencionizmusról. Egy népszerű vélemény szerint a szocializmus és a kapitalizmus között félúton van egy harmadik társadalomszervezési lehetőség: a magántulajdon rendszere, amelyet elszigetelt autoritárius parancsok (intervenciók) szabályoznak, irányítanak és vezetnek.

A tulajdon időnkénti újraelosztásának rendszere, valamint a szindikalizmus rendszere a következőkben nem kerül tárgyalásra. Rendszerint nem ez a két rendszer a vita tárgya. Egyiket sem támogatja senki, akit bármennyire is komolyan lehet venni. Egyedül a szocializmussal, az intervencionizmussal és a kapitalizmussal kell foglalkoznunk.

A magántulajdon és kritikusai

Az ember élete nem a vegytiszta öröm állapota. A föld nem egy édenkert. Bár ez nem a társadalmi intézményeink hibája, az emberek azokat szokták felelőssé tenni érte. Bármelyik és mindegyik civilizáció alapja – beleértve a miénket – a termelő-eszközök magántulajdonlása. Aki kritizálni akarja a modern civilizációt, az tehát a magántulajdonnal kezdi. Azt hibáztatják mindenért, aminek nem örül a kritikus, főleg azokért a bajokért, amelyek abból a tényből erednek, hogy a magántulajdont különböző módokon korlátozták és akadályozták, így nem valószínű, hogy teljes társadalmi potenciáljai.

A kritikus által rendszerint alkalmazott eljárás elképzelni, milyen csodás lenne minden, ha rajta múlna. Álmaiban eltöröl minden vele szemben álló akaratot azzal, hogy magát – vagy valakit, akinek az akarata pontosan megegyezik sajátjával – a világ abszolút urának pozíciójába emeli. Az erőjog minden prédikátora erősebbnek gondolja magát. Aki a rabszolgaság intézményét támogatja, sosem gondol bele abba, hogy ő maga is rabszolga lehet. Aki a lelkiismereti szabadság csorbítását követeli, mindig másoknak követeli, nem pedig magának. Az oligarchikus kormányforma támogatója mindig az oligarchiába képzeleli magát, és aki eksztázisba kerül a felvilágosult despotizmus vagy diktatúra gondolatától, elég szerénytelen ahhoz, hogy vágyálmaiban önmagát helyezze a felvilágosult despota vagy diktátor szerepébe, vagy legalábbis, hogy arra számítsa, hogy ő maga lesz a despota a despota fölött vagy a diktátor a diktátor fölött. Ahogyan senki sem szeretné magát a gyen-

gébb, az elnyomott, a leigázott, a negatív kiváltságos, a jogfosztott alattvaló szerepében látni; úgy a szocializmusban sem kívánja magát senki más szerepbe, mint a vezérigazgatónak vagy a vezérigazgató mentorának szerepébe. A szocializmus vágyálmaiban és képzelgéseiben nincs másik élet, amit érdemes volna élni.

Az antikapitalista irodalom megteremtette az álmodozók képzelgéseinek szabályos mintázatát a nyereségesség és a termelékenység közötti szokásos különbségtétellel. Azt, ami megtörténik a kapitalista társadalmi rendben, gondolatban hozzáviszonyítják ahhoz, ami – a kritikus vágyainak megfelelően – megtörténne az eszményi szocialista társadalomban. Haszontalannak állítanak be mindent, ami eltér ettől az eszményképtől. Azt, hogy az egyén legnagyobb nyeresége nem mindig egyezik azzal, ami a legproduktívabb a közösség számára, sokáig a kapitalista rendszer legsúlyosabb vétkének tartották. Csak az utóbbi években kezdett elterjedni annak megértése, hogy ezen esetek többségében egy szocialista közösség sem járhatna el másképp, mint ahogyan egy kapitalista közösség tagjai teszik. De ahol valóban létezik is az állítólagos ellentét, akkor sem lehet feltételezni, hogy egy szocialista társadalom szükségszerűen azt tenné, ami a helyes, és hogy a kapitalista társadalmi rend mindig elítélendő, ha bármi mást tesz. A produktivitás fogalma teljességgel szubjektív; sosem szolgálhat kezdőpontként egy objektív kritikának.

Tehát nem érdemes az ábrándozó diktátorunk képzelgésével foglalkoznunk. Vágyálmaiban mindenki készséges és engedelmes, kész azonnal és pontosan teljesíteni parancsait. Az viszont egészen más kérdés, hogyan néznek ki a dolgok a va-

lódi, nem pedig a pusztán képzeletbeli szocialista társadalomban. Az a feltételezés, miszerint a kapitalista gazdaság teljes évi kibocsátásának egyenlő elosztása elegendő megélhetést biztosítana mindenkinek, ahogy az egyszerű statisztikai számítások bemutatják, teljességgel hamis. Tehát egy szocialista társadalom aligha érhetné el a tömegek életszínvonalának érezhető emelését ezzel a módszerrel. Ha jólétet, sőt, gazdagságot ígér mindenkinek, azt csak azzal a feltételezéssel teheti, hogy a munka egy szocialista társadalomban termelékenyebb lesz, mint a kapitalizmusban, és hogy egy szocialista rendszer képes lesz megszabadulni számos felesleges – és ennél fogva improduktív – kiadástól.

Ez utóbbival kapcsolatban olyanokra gondolhatunk például, mint a termékek értékesítésével, a versengéssel és a hirdetéssel járó költségek. De nem szabad megfeledkezni arról, hogy az elosztás szocialista apparátusa is jelentős költségekkel fog járni, talán nagyobbakkal, mint a kapitalista gazdaságé. De nem ez a döntő szempont e kiadások jelentőségének megítélésében. A szocialista kérdés nélkül, magától értetődően feltételezi, hogy a szocialista rendszerben a munka termelékenysége legalább ugyanaz lesz, mint a kapitalista társadalomban, és azt próbálja bebizonyítani, hogy még annál is nagyobb lesz. De ez az első feltételezés egyáltalán nem annyira nyilvánvaló, amennyire a szocializmus támogatói gondolják. A megtermelt dolgok mennyisége a kapitalista társadalomban nem független annak módjától, ahogyan végzik a termelést. A döntő jelentőségű az, hogy minden termelési ágazat minden egyes szakaszán a résztvevők személyes érdeke a legszorosabb kapcsolatban áll a személyenként elvégzett munka termelékenységé-

vel. Minden munkásnak a legnagyobb erőfeszítést kell nyújtania, mert munkájának hozama határozza meg saját bérét, és minden vállalkozónak a legolcsóbb termelésre kell törekednie – azaz versenytársainál kisebb tőke- és munkaköltségekre.

Kizárólag ezeknek az ösztönzőknek köszönhetően volt képes megteremteni a kapitalista gazdaság a vagyont, aminek parancsol. Kifogásolni a kapitalista értékesítési apparátus állítólag szertelen költségeit bizony egy igen rövidlátó nézőpontra vall. Aki azt veti szemére a kapitalizmusnak, hogy elpocsékolja az erőforrásokat, mert túl sok versengő rövidárusra, és annál is több dohányárusra lelhetünk a nyüzsgő üzleti utcákon, képtelen meglátni, hogy ez az értékesítési szerveződés csupán a végeredménye annak a termelési apparátusnak, ami a munka legnagyobb termelékenységét biztosítja. Csak azért érhettek el minden előrelépést a termelésben, mert ennek az apparátusnak a természete, hogy folyamatosan előrelépéseket tegyen. Kizárólag azért javítanak és finomítanak folyamatosan a termelési módokon, mert minden vállalkozó folyamatos versenyben van és kegyetlenül kigyomlálják őket, ha nem termelnek a legnyereségesebb módon. Ha eltűnne ez az ösztönző, nem volna több fejlődés a termelésben és törekvés a gazdálkodásra a hagyományos módszerek alkalmazása során. Ennek megfelelően teljességgel abszurd feltenni a kérdést, hogy mennyit lehetne megtakarítani, ha eltörölnék a hirdetések költségeit. Inkább azt kellene kérdezni, hogy mennyit lehetne termelni, ha eltörölnék a versenyt a termelők között. Nem lehet kétség a választ illetően.

Az emberek csak akkor fogyaszthatnak, ha dolgoznak, és csak annyit, amennyit munkájuk megtermelt. Na most, a ka-

pitalista rendszer karakterisztikus jellemzője, hogy a társadalom minden tagjának biztosítja ezt az ösztönzőt arra, hogy a leghatékonyabban végezze a munkáját és ezzel elérje a legmagasabb hozamot. Egy szocialista társadalomban hiányozna ez a közvetlen kapcsolat az egyén munkája és a rendelkezésére álló javak és szolgáltatások között. A munka ösztönzője nem annak lehetősége volna, hogy az ember élvezhesse saját munkája gyümölcsét, hanem a hatóságok munkaparancsa és az ember saját kötelességérzete. Annak pontos bemutatását, hogy ez a munkaszervezet megvalósíthatatlan, egy későbbi fejezetre hagyjuk.

Amit mindig kritizálnak a kapitalista rendszerben, az a tény, hogy a termelési eszközök tulajdonosai előnyös pozíciót élveznek. Munkavégzés nélkül élhetnek. Ha az ember egy individualisztikus nézőpontból tekint a társadalmi rendre, ebben a kapitalizmus súlyos hiányosságára lel. Miért kellene az egyik embernek jobban élnie, mint a másoknak? De az, aki nem az egyének, hanem a teljes társadalmi rend szempontjából veszi szemügyre a dolgokat, úgy fogja találni, hogy a tulajdonosok csak azzal a feltétellel tarthatják meg kellemes pozíciójukat, hogy elengedhetetlen szolgálatot nyújtanak a társadalomnak. A tőkés csak úgy képes megtartani előnyös pozícióját, ha a termelési eszközöket a társadalom számára legfontosabb módon alkalmazza. Ha nem így tesz – ha oktalanul fekteti be vagy onát – veszteségeket szenved, és ha nem korrigálja időben a hibáját, egyhamar kegyetlenül kiteszítják előnyös pozíciójából. Nem lesz többé tőkés, és nála alkalmasabbak fogják átvenni a helyét. Egy kapitalista társadalomban mindig azok döntenek a termelési eszközök felhasználásáról, akik a legalkalmasabbak arra; és akár szeretnék, akár nem, folyamatosan

ügyelniük kell arra, hogy úgy alkalmazzák a termelési eszközöket, hogy a legnagyobb hozamot nyújtsák.

A magántulajdon és a kormányzat

Mindazok, akik politikai hatalomra tettek szert, minden kormányzat, minden király és minden köztársasági hatóság gyanakodva nézett a magántulajdonra. Minden államhatalom természetes hajlama, hogy ne fogadja el tevékenysége bármilyenmű korlátozását és a lehető legnagyobb mértékben kiterjessze uralmi körét. Mindent irányítani, semmi helyet nem hagyni, hogy bármi történhessen önszántából, a hatóságok beavatkozása nélkül – erre a célra törekszik titkon minden uralkodó. Ha csak a magántulajdon ne állná útjukat! A magántulajdon megteremt az egyénnek egy szférát, amiben szabad az államtól. Korlátokat szab az autoritárius akarat működésére. Megengedi, hogy más erők is felemelkedjenek a politikai hatalom mellé és azzal szemben. Így mindazon tevékenységek alapjává válik, amelyek szabadok az erőszakos állami beavatkozástól. A magántulajdon a termőtalaj, ami táplálja a szabadság magvait, és amiben az egyén autonómiája és végső soron minden szellemi és anyagi haladás gyökerezik. Ebből a szempontból még az egyéni fejlődés alapvető előfeltételének is nevezték. De csak sok fenntartással tekinthető elfogadhatónak ez utóbbi megfogalmazás, mivel a megszokott ellentét az egyén és a közösség, az egyéni és kollektív eszmék és célok, vagy akár az individualista és az univerzalista tudomány között egy üres jelszó.

Ennélfogva sosem létezett politikai hatalom, amely önként tartózkodott volna attól, hogy akadályozza a termelési eszközök magántulajdonlásának szabad fejlődését és működését.

Az államok eltűrik a magántulajdont, amikor arra kényszerülnek, de sosem fogadják el önként, szükségességének megértéséből. Még a liberális politikusok is többé-kevésbé a háttérbe száműzték a liberális elveiket, amikor hatalomra jutottak. A hajlam arra, hogy elnyomó korlátokat rójanak a magántulajdonra, hogy visszaéljenek a politikai hatalommal és ne legyenek hajlandók tisztelni vagy elismerni bármiféle szabad szférát, ami az állam uralmán kívül esik, túlságosan mélyen beleivódott az erőszak és kényszer államapparátusát irányító mentalitásába ahhoz, hogy önként feladják. A liberális kormányzat egy *contradictio in adjecto*. A kormányokat kényszeríteni kell a liberalizmus elfogadására a nép egyhangú véleményének erejével; nem várható el, hogy önként szabadelvűvé váljanak.

Könnyű megérteni, mi bírná rá az uralkodókat arra, hogy elismerjék alattvalóik tulajdonjogát egy társadalomban, amit kizárólag egyenlően vagyonos gazdák alkotnak. Egy ilyen társadalmi rendben a magántulajdon megsértésének minden próbálkozása azonnal az állammal szemben álló alattvalók egyesült frontjának ellenállásával találja szembe magát, ami elhozza kudarcát. Azonban alapjában véve más a helyzet egy társadalomban, ahol nem csak mezőgazdasági, hanem ipari termelés is folyik, és kiváltképpen ott, ahol vannak nagyvállalatok, amik nagyszabású ipari, bányászati és kereskedelmi befektetéseket eszközölnek. Egy ilyen társadalomban könnyen lehetőségük nyílik a kormányzati vezetőknek, hogy fellépjenek a magántulajdon ellen. Ami azt illeti, politikailag semmi sem előnyösebb egy kormány számára, mint a tulajdonjogok elleni támadás, hiszen mindig könnyű dolog felhergelni a tömegeket a földbirtokosok és a tőkésék ellen. Tehát időtlen idők óta

ügyelt arra minden abszolút király, minden despota és zsarnok, hogy szövetségre lépjen a „néppel” a tulajdonos osztályok ellen. Nem III. Napóleon Második Császársága volt az egyetlen rezsim, amit a cézárizmus elvére alapítottak. A Hohenzollern-ház autoritárius porosz állama úgyszintén azt a gondolatot követte – amit Lassalle ismertetett meg a német politikával a porosz alkotmányos küzdelmek során – hogy a saját oldalára állítsa a munkástömegeket a liberális burzsoázia elleni küzdelemben az etatizmus és az intervencionizmus politikájának eszközével. Ez volt a „szociális monarchia” alapelve, amit olyannyira magasztalt Schmoller és az iskolája.

A magántulajdon azonban minden üldöztetést túlélte. Sem az összes kormány ellenségessége, sem az írók és moralisták, valamint az egyházak és vallások által folytatott ellenséges kampány, sem a tömegek neheztese – ami ösztönös irigységben gyökerezik – nem volt képes elpusztítani. Minden arra törekvő próbálkozás, hogy a termelés és elosztás megszervezésének valamilyen más módjával helyettesítsék, mindig bebizonyította magáról az abszurditásba hajló megvalósíthatatlanságát. Az embereknek el kellett ismerniük, hogy a magántulajdon intézménye elengedhetetlen, és vissza kellett térniük hozzá, akár akarták, akár nem.

De mindennek ellenére még mindig nem voltak hajlandók elismerni, hogy a termelési eszközök magántulajdonlásához való visszatérés oka abban a tényben keresendő, hogy egy gazdasági rendszer, ami biztosítja az ember társadalmi életének szükségleteit és célját, elvi szinten nem megvalósítható más, mint ezen az alapon. Az emberek képtelenek voltak elhatározni, hogy megszabadítják magukat egy ideológiától, amelyhez ragaszkodni kezdtek, nevezetesen a hittől, miszerint

a magántulajdon gonosz, amitől nem lehet megszabadulni, legalábbis egyelőre, amíg az emberek nem estek át a megfelelő erkölcsi fejlődésen. Míg a kormányok – természetesen szándékaikkal és minden szervezett hatalmi központ hajlamával ellentétesen – belenyugodtak a magántulajdon létezésébe, még mindig szigorúan hisznek – nem csak külsőleg, hanem saját gondolkodásukban is – egy ideológiában, ami ellenségesen viszonyul a magántulajdonhoz. Bizony, úgy gondolják, hogy a magántulajdonnal szembeni ellenségesség elviekben helyes, és minden attól való eltérés a részükről csupán saját gyengeségeiknek vagy nagyhatalmú érdekek tekintetbevételének tudható be.

A szocializmus kivitelezhetetlensége

Az emberek azért szokták kivitelezhetetlennek tartani a szocializmust, mert úgy gondolják, hogy hiányoznak az emberekből azok az erkölcsi vonások, amelyeket megkövetel egy szocialista társadalom. Attól félnek, hogy a szocializmusban a legtöbb ember nem fogja ugyanazt a szorgalmat tanúsítani a rájuk bízott kötelességek és feladatok elvégzésében, mint amit mindennapos munkavégzésük során gyakorolnak a termelési eszközök magántulajdonlására alapuló társadalmi rendben. Egy kapitalista társadalomban mindenki tudja, hogy ő maga élvezheti munkájának gyümölcsét, hogy jövedelme annak megfelelően növekszik vagy csökken, hogy nagyobb vagy kisebb munkájának hozama. Egy szocialista társadalomban mindenki úgy fogja gondolni, hogy kevesebb múlik saját munkájának hatékonyságán, hiszen garantáltan meg fogja kapni a teljes kibocsátás egy rögzített porcióját, aminek mennyisége nem csökkenhet érezhetően a veszteséggel, ami egyetlen munkás lustaságából fakad. Ha a félelemnek megfelelően általánossá válik ez a meggyőződés, jelentősen zuhanna a munka termelékenységéé egy szocialista közösségben.

Ez az érv a szocializmus ellen teljesen pontos, de nem érinti a téma lényegét. Ha lehetséges volna egy szocialista közösségben olyan pontossággal megállapítani minden egyes elvtárs munkájának hozamát, mint amit a kapitalista rendszerben érnek el minden egyes munkás esetén a gazdasági kalkuláció eszközével, akkor a szocializmus megvalósíthatósága nem minden egyén jóakarátán múlna. A társadalom képes volna – legalábbis bizonyos korlátok között – meghatározni, hogy a teljes

kibocsátás mekkora része jusson minden egyes munkásnak annak függvényében, hogy mennyire járult hozzá a termeléshez. Ami megvalósíthatatlanná teszi a szocializmust, az pontosan a tény, hogy az efféle kalkuláció lehetetlen egy szocialista társadalomban.

A kapitalista rendszerben a nyereségszámítás az útmutató, ami jelzi az egyénnek, hogy az általa vezetett vállalatnak egyáltalán üzemelnie kellene-e az adott körülmények között, és hogy a lehető leghatékonyabban, azaz a termelési tényezők lehető legkisebb költségével üzemel-e. Ha egy vállalkozás nem bizonyul jövedelmezőnek, ez azt jelenti, hogy a hozzá szükséges nyersanyagokat, félkész javakat és munkát más vállalkozások használják olyan célra, ami – a fogyasztók nézőpontjából – sürgősebb és fontosabb, vagy ugyanarra a célra, azonban gazdaságosabban (azaz kisebb tőke- és munkaköltségekkel). Amikor például jövedelmezőtlené vált a kézi szövés, ez azt jelentette, hogy a gépi szövésben felhasznált tőke és munka nagyobb hozamot eredményezett, és ennél fogva gazdaságtalan ahhoz a termelési módszerhez ragaszkodni, amelyben ugyanannyi ráfordított tőke és munka kisebb hozamot eredményez.

Ha az ember egy új vállalkozást tervez, előre kiszámolhatja, hogy nyereséges lehet-e egyáltalán, és hogyan. Ha valaki például egy vasútvonalat szeretne építeni, a várt forgalom és annak fizetőképességének megbecslésével kiszámolhatja, kifizetődő-e befektetni a tőkét és a munkát egy ilyen vállalkozásba. Ha a kalkuláció eredménye azt mutatja, hogy a tervezett vasút semmi nyereséget nem ígér, az egyenértékű azzal, hogy más, sürgetőbb célokra is felhasználható az a tőke és a munka, amit megkövetelne a vasút megépítése. De nem csak akkor döntő

fontosságú az érték és nyereségesség kiszámítása, amikor felmerül a kérdés, hogy egyáltalán nekikezdenek-e a vállalkozásnak; a kalkuláció irányít minden egyes lépést, amit a vállalkozó tesz az üzleti tevékenysége során.

A kapitalista gazdasági kalkuláció, az egyetlen, ami lehetővé teszi a racionális termelést, monetáris kalkuláción alapul. Csak azért lehetséges – a heterogenitásuk ellenére – homogén mértékegység használatával kalkulációt végezni a piac összes jószágával és szolgáltatásával, mert az árak pénzben kifejezhetőek. Egy szocialista társadalomban, ahol a közösség tulajdonolja az összes termelőeszközt, és ahol ennél fogva nincs piaca és cseréje a termelési javaknak és szolgáltatásoknak, úgyszintén nem lehetnek pénzben kifejezett árak sem a magasabb fokú javaknak és szolgáltatásoknak. Egy ilyen társadalmi rendszerből tehát szükségszerűen hiányozna az üzleti vállalkozások racionális irányításának eszköze, azaz a gazdasági kalkuláció. Ugyanis a gazdasági kalkuláció nem alkalmazható egy közös nevező nélkül, amire redukálható minden heterogén jószág és szolgáltatás.

Vegyünk egy igen egyszerű esetet. Egy A-ból B-be tartó vasút megépítéséhez számos útvonal elképzelhető. A vasút átmehet a hegyen, megkerülheti a hegyet vagy átmehet egy vasúti alagúttal a hegy alatt. Egy kapitalista társadalomban nagyon könnyű kiszámítani, melyik vonal fog a legnyereségesebbnek bizonyulni. Az ember megállapítja mind a három vasútvonal megépítési költségeit és a működési költségek különbségeit, amelyek szükségszerűen felmerülnek az egyes vonal várható forgalmában. Ezekből a mennyiségekből nem nehéz megállapítani, hogy melyik útszakasz lesz a legnyereséges-

sebb. Egy szocialista társadalom nem volna képes ilyen számításokat végezni, mivel semmilyen lehetséges módon nem tudná egységes mértékegységre redukálni az összes heterogén mennyiségű és minőségű jószágot és szolgáltatást, amik felmerülnek. Egy szocialista társadalom tehetetlen volna azokkal a megszokott és mindennapos problémákkal szemben, amik felmerülnek egy gazdaság irányítása során, mivel semmilyen módja nem lenne a könyvelésre.

A jólét, ami lehetővé tette, hogy sokkal több ember lakhassa be a földet ma, mint a prekapitalista korban, kizárólag a hosszú termelési láncok kapitalista módszerének köszönhető, ami szükségszerűen megköveteli a monetáris számítást. A szocializmusban ez lehetetlen. Mindhiába küszködtek a szocialista szerzők annak bemutatásával, hogyan is boldogulhatna az ember árakban kifejezett monetáris kalkuláció nélkül. E tekintetben minden próbálkozásuk kudarcba fulladt.

Egy szocialista társadalom vezetősége tehát olyan problémával találná szemben magát, amit képtelen volna megoldani. Nem tudná eldönteni, hogy a megszámlálhatatlan eljárás mód közül melyik a legracionálisabb. Az eredményképp fellépő gazdasági káosz gyorsan és kérlelhetetlenül egyetemes elszegényedéshez és őseink primitív életkörülményeibe való visszazuhanáshoz vezetne.

A szocialista eszmény, logikai konklúziójáig vezetve, olyan társadalmi rendet eredményezne, amelyben a teljes nép tulajdonolja az összes termelőeszközt. A termelés teljességgel az állam, a hatalom társadalmi központjának kezében lenne. Egyedül ő döntene arról, mit termeljenek és hogyan, és miként kerüljenek elosztásra a fogyasztásra kész javak. Nem számít, hogy demokratikusnak vagy másmilyennek képzeljük-e el a jövő

szocialista államát. Még egy demokratikus szocialista állam is szükségszerűen egy szorosan szervezett bürokráciát alkotna, amiben a legfelsőbb tisztviselőkön kívül mindenki – bár szavazói minőségében valamilyen módon részt vett a központi hatóság által kiadott direktívák megalkotásában – egy ügyintéző alárendelt pozíciójában lenne, aki köteles engedelmesen véghez vinni azokat.

Egy ilyen szocialista állam nem hasonlítható össze az állami vállalatokkal, bármekkora is a méretük, amiket az elmúlt évtizedekben kifejlődni láttunk Európában, kiváltképp Németországban és Oroszországban. Az utóbbiak mind a termelési eszközök magántulajdonlása *mellett* virágoznak. Kereskedelmi tranzakciókba elegyednek magánvállalkozásokkal, amiket tőkések tulajdonolnak és vezetnek, és különböző stimulációkat kapnak ezektől a vállalkozásoktól, amelyek élénkítik saját működésüket. Az állami vasutakat például beszállítóik, mozdonyok, kocsik, jelzőberendezések és más készülékek gyártói látják el felszerelésekkel, amelyek sikeresnek bizonyultak máshol, a magántulajdonban levő vasutak üzemeltetésében. Innen kapják az ösztönzést az innovációk bevezetésére annak érdekében, hogy lépést tarthassanak a technológia és a vállalatirányítási módszerek körülöttük zajló fejlődésével.

Köztudott, hogy az állami és az önkormányzati vállalatok összességében kudarcot vallottak, hogy túl költségesek és hatékonytalanok, és hogy adókból kell támogatni őket, hogy működésben tarthassák magukat. Természetesen ott, ahol egy állami vállalat monopolhelyzetet élvez – mint általában a helyi tömegközlekedés, az elektromos fény és az erőművek esetén – a hatékonytalanosság rossz következményei nem mindig pénzügyi kudarcban fejezik ki magukat. Bizonyos körülmények

között elrejtendő azzal, ha élnek a monopolista számára nyitva álló lehetőséggel és olyan magasra emelik a termékek és szolgáltatások árát, hogy gazdaságtalan irányításuk ellenére még mindig nyereségessé tegye ezeket a vállalatokat. A szocialista módszer alacsonyabb termelékenysége itt mindössze másképpen ölt testet, és nem olyan könnyen felismerhető, mint más-különben; de a helyzet lényegében ugyanaz marad.

Azonban a szocialista vállalatvezetés egyik kísérlete alapján sem ítélni meg, mit is jelentene, ha megvalósítanák *minden* termelőeszköz köztulajdonlását. A jövő szocialista társadalmában, ami az égvilágon semmi helyet nem fog hagyni az állam által tulajdonolt és irányított vállalatokkal párhuzamosan működő magánvállalatok szabad tevékenységének, teljességgel elérhetetlen lesz a központi tervhivatal számára a mérőeszköz, amit a piac és a piaci árak biztosítanak a teljes gazdaság részére. A piacon, ahol elcserélnek minden jószágot és szolgáltatást, megállapítható minden minden vásárolt és eladott dolog pénzárakban kifejezett cserearánya. Egy magántulajdonra alapuló társadalmi rendszerben tehát lehetségessé válik monetáris kalkulációhoz folyamodni minden gazdasági tevékenység ellenőrzéséhez. Minden egyes gazdasági tranzakció társadalmi produktivitása tesztelhető a könyvelés és a költségszámítás módszereivel. Később látni fogjuk, hogy az állami vállalatok képtelenek úgy hasznosítani a költségszámítást, ahogyan a magánvállalatok teszik. Ugyanakkor a monetáris kalkuláció még az állami és közvállalatok számára is biztosít némi alapot irányításuk sikerének vagy kudarcának megítéléséhez. Egy teljesen szocialista rendszerben ez teljességgel lehetetlen volna, mivel a termelési eszközök magántulajdonlása hiányá-

ban nem kerülnek elcserélésre a tőkejavak a piacon, és ennél fogva nincsenek sem pénzáruk, sem monetáris kalkuláció. Egy tisztán szocialista társadalom vezetőségének tehát semmi módja nem lesz egyetlen közös nevezőre redukálni az összes előállítani szándékozott, heterogén jószág előállítási költségét.

Ezt azzal sem lehet elérni, ha a természetbeni kiadásokat vetik össze a természetbeni megtakarításokkal. Nem lehet számításokat végezni, ha nem lehet egyetlen közös kifejezésre redukálni a különböző fokú munkaórákat, a vasat, szenet, mindenféle építőanyagokat, gépeket és az összes többi dolgot, amit megkövetel a különböző vállalatok működése és vezetése. A kalkuláció csak akkor lehetséges, ha az összes szóban forgó jószág kifejezhető monetáris formában. A monetáris kalkulációnak persze megvannak a maga hiányosságai és tökéletlenségei, de nincs semmi jobb, amivel helyettesíthetnénk. Megfelelőnek bizonyul az élet gyakorlati céljaira, amennyiben stabil a pénzrendszer. Ha feladnánk a gazdasági kalkulációt, abszolút lehetetlenné válna minden gazdasági számítás.

Ez a döntő ellenvetés, amit a közgazdaságtan fogalmaz meg a szocialista társadalom lehetőségességével szemben. Szükség-szerűen megszabadul az intellektuális munkamegosztástól, ami megalkotja a piaci árakat az összes vállalkozó, földbirtokos és munkás termelőként és fogyasztóként való együttműködésével. Enélkül – azaz racionalitás nélkül – azonban elképzelhetetlen a gazdasági kalkuláció lehetőségessége.

Intervencionizmus

A szocialista eszme immár elkezdte egyre inkább elveszíteni híveit. Nem maradtak következmények nélkül a szocializmus problémáinak mélyreható közgazdasági és szociológiai tanulmányozásai, amelyek bemutatták, hogy az megvalósíthatatlan; és a kudarcok, amikbe a szocialista kísérletek fulladtak mindenhol, még a leglelkesebb támogatókat is kétkedésre készítették. Az emberek fokozatosan ismét elkezdik megérteni, hogy a társadalom nem boldogulhat magántulajdon nélkül. Azonban olyan erős előítéleteket hagyott maga után a kapitalizmus ellen az ellenséges kritika, amivel évtizedeken át illették a termelési eszközök magántulajdonlásának rendszerét, hogy a szocializmus elégtelenségének és kivitelezhetetlenségének ismerete ellenére az emberek nem tudják rávenni magukat arra, hogy nyíltan elismerjék, hogy vissza kell térniük a liberális álláspontra a tulajdon kérdésére vonatkozólag. Való igaz, elismerik, hogy a szocializmus, a termelőeszközök magántulajdonlása teljességgel – vagy legalábbis egyelőre – megvalósíthatatlan. Ugyanakkor azt is kijelentik, hogy a termelési eszközök korlátlan magántulajdonlása úgyszintén veszedelem. Így az emberek meg akarnak alkotni egy harmadik utat, egy társadalmat, ami félúton áll egyrészt a termelési eszközök magántulajdonlása, másrészt a termelési eszközök köztulajdonlása között. Engedni fogják a magántulajdon létezését, azonban úgy, hogy autoritárius parancsok és tilalmak fogják szabályozni, vezetni és irányítani a vállalkozók, tőkések és földbirtokosok által alkalmazott termelési eszközöket. Ezzel megte-

remtik az eszményképet egy szabályozott piacról, az autoritárius szabályok által körbehatárolt kapitalizmusról, a magántulajdontól, amiről a hatóságok beavatkozása lefejtette a károsnak vélt velejáró vonásait.

Azzal érthető meg a legjobban ennek a rendszernek a jelenése és természete, ha fontolóra vesszük az állami beavatkozás következményeinek néhány példáját. A kulcsfontosságú beavatkozások, amelyekkel foglalkoznunk kell, arra törekednek, hogy attól eltérő szinten rögzítsék a javak és szolgáltatások árát, amit az akadályozatlan piac meghatározott volna.

Azon árak esetén, amelyek az akadályozatlan piacon alakultak ki, vagy amelyek kialakultak volna a hatósági beavatkozás hiányában, a termelési költségeket magába foglalja a bevétel. Ha alacsonyabb árat rendel el az állam, a bevétel kisebb lesz, mint a költségek. A kereskedők és a gyártók ennél fogva – kivéve, ha a szóban forgó javak elraktározása azok gyors értékvesztését eredményezné – visszatartják a terméküket a piacról jobb idők reményében, talán arra számítva, hogy hamarosan hatálytalanítják az állami parancsot. Ha a hatóságok nem akarják, hogy a beavatkozásuk eredményeképpen teljesen eltűnjenek az érintett javak a piacról, nem korlátozhatják magukat az ár rögzítésére; úgyszintén meg kell parancsolniuk, hogy el kell adni minden raktáron levő készletet az előírt áron.

De még ez sem lesz elegendő. Az akadályozatlan piac által meghatározott áron találkozott volna a kereslet és a kínálat. Most, mivel az állami parancs alacsonyabb szinten rögzítette az árat, megnövekedett a kereslet, míg változatlan maradt a kínálat. A készleten levő mennyiség nem elegendő ahhoz, hogy teljesen kielégítsen mindenkit, akik készek megfizetni az előírt

árat. A kereslet egy része kielégítetlen marad. A piaci mechanizmus, amely máskülönben egyenlősíteni törekszik a keresletet és a kínálatot az árfluktuációk segítségével, nem működik többé. Immár üres kézzel kell elhagyniuk a piacot azoknak, akik készek lettek volna megfizetni a hatóságok által előírt árat. Azok, akik előbb kerültek sorra, vagy akik helyzetükből adódóan kihasználhattak valami személyes kapcsolatot az eladókkal, már megszerezték a teljes készletet; a többieknek elálatlanul kell távozniuk. Ha az állam szeretné elkerülni beavatkozásának ezen következményét, amely ellentétes a szándékaival, jegyrendszert kell bevezetnie az árkontroll és a kötelező eladás mellé: állami szabályozásnak kell meghatároznia, mennyi értékesíthető valakinek a jószágból az előírt áron.

De amint elfogynak az állami beavatkozás pillanatában készleten levő javak a raktárakból, egy összehasonlíthatatlanul nehezebb probléma jelentkezik. Mivel a termelés többé nem nyereséges, ha az állam által rögzített áron kerülnek eladásra a javak, felfüggesztik vagy teljesen megszüntetik azt. Ha az állam azt akarja, hogy folytatódjon a termelés, termelésre kell kényszerítenie a gyártókat, és ehhez úgyszintén rögzítenie kell a nyersanyagok és a félkész javak árát, valamint a munkabérekét. Ezek a rendeletek azonban nem korlátozódhatnak kizárólag arra az egy vagy néhány termelési ágazatra, amit a hatóságok szabályozni kívánnak, mert kiemelten fontosnak találják a termékeiket. Érinteniük kell minden termelési ágat. Szabályozniuk kell az összes termék árat és az összes munkabért. Röviden, ki kell terjeszteniük az irányításukat az összes vállalkozóra, tőkére, földbirtokosra és munkásra. Ha szabadon hagynak néhány termelési ágat, azokba fog vándorolni a tőke és a munkaerő, az állam pedig nem fogja elérni a célt, amit

kitűzött magának az első beavatkozásával. A hatóságok célja az, hogy bőségesen termeljenek pontosan abban az iparágban, amelyet – termékének fontossága miatt – szabályozásra választottak. Teljességgel ellenkezik a terveikkel, hogy épp a beavatkozásuk miatt kerüljön elhanyagolásra ez a termelési ág.

Egyértelműen nyilvánvaló tehát, hogy egy próbálkozás az állam részéről arra, hogy beavatkozzon a termelési eszközök magántulajdonlására alapuló gazdasági rendszer műveleteibe, kudarcot vall annak a célnak az elérésében, amelyet meg akartak valósítani a beavatkozással. A megalkotói szemszögéből nem csak hiábavaló, hanem egyenesen ellentétes a céllal, mivel hatalmas mértékben megnöveli azt a „bajt,” ami ellen küzdeni hivatott. Az árkontroll elrendelése előtt túlságosan drága volt az árucikk a kormány szerint; most teljesen eltűnt a piacról. Azonban nem ez állt a kormány szándékában, aki szeretne volna alacsonyabb áron elérhetővé tenni az árucikket a fogyasztóknak. Épp ellenkezőleg: a kormány nézőpontjából nagyobb rossznak kell tűnnie az árucikk hiányának, megszerzése lehetetlenségének. Ilyen értelemben mondhatjuk a hatóságok beavatkozásáról, hogy hiábavaló volt és ellentétes a szándékolt céllal, valamint az efféle beavatkozásokról, hogy kivitelezhetetlenek és meggondolatlanok, hogy ellentmondanak a gazdasági logikának.

Ha az állam nem hozza helyre a dolgokat a beavatkozásától való elállással, azaz az árkontrollok hatálytalanításával, akkor további lépésekkel kell megtoldania az elsőt. Az előírnál magasabb ár követelésének tilalmához hozzá kell toldania nem csupán olyan intézkedéseket, amelyek a kötelező jegyrendszer alatt kikényszerítik a raktáron levő készlet értékesítését, ha-

nem árplafonokat is a magasabb fokú javakra [termelési tényezőkre], bérszabályozást, végül pedig munkakötelezettséget a vállalkozók és a munkások számára. És ezek a szabályozások nem korlátozódhatnak egy vagy néhány termelési ágazatra, hanem mindegyiket érinteniük kell. Egyszerűen nincs más választás: vagy tartózkodnak a piac szabad játékába való beavatkozástól, vagy az államra bízzák a termelés és elosztás teljes irányítását. Vagy kapitalizmus, vagy szocializmus: nincsen középút.

Az imént leírt eseménysorozat mechanizmusa nagyon is ismerős mindazoknak, akik szemtanúi voltak annak, amikor az állam háború vagy infláció idején megpróbálja rendelettel rögzíteni az árakat. Manapság mindenki tudja, hogy az állami árkontrolloknak nincs más eredményük, mint az érintett javak eltűnése a piacról. Akárhogyan is folyamadjon az állam az ár rögzítésekhez, az eredmény mindig ugyanaz. Amikor az állam például árplafont ról a lakbérekre, azonnal lakáshiány jelentkezik. A Szociáldemokrata Párt Ausztriában lényegében eltörölte a lakbéreket. Következésképpen például Bécs városában – annak ellenére, hogy a népesség jelentősen lecsökkent a Világháború kezdete óta, és sok ezer új lakást épített az önkormányzat – sok ezer ember képtelen lakást találni magának.

Vegyünk egy másik példát: a minimálbér esetét.

Amikor a munkavállaló és a munkaadó közötti kapcsolatot nem háborítják jogalkotási aktusok vagy erőszakos intézkedések a szakszervezetek részéről, a bérek, amiket a munkaadó fizet mindenféle munkáért, pontosan olyan magasak, mint a munka által a termelés alatt álló anyagokhoz hozzáadott érték. A bérek nem emelkedhetnek ennél magasabbra, mivel ha így tennék, a munkaadó többé nem profitálna, és ennél fogva arra

kényszerülne, hogy beszüntesse a nem kifizetődő gyártási folyamatot. De alacsonyabbra sem zuhanhatnak a bérek, mivel akkor a munkások más iparágakba vándorolnának, ahol magasabban jutalmazták őket, és a munkaadó a munkaerőhiány miatt kényszerülne a termelés beszüntetésére.

A gazdaságban ennél fogva mindig az a bérszint uralkodik, amelyen minden munkás találhat magának állást, és találhat magának munkást minden vállalkozó, aki azon a bérszinten még mindig nyereséges vállalkozásba szeretne fogni. Ezt a bérszintet a közgazdászok „statikus” vagy „természetes” bérnek szokták nevezni. Akkor növekedik, ha – minden más tényező változatlansága mellett – csökken a munkások száma; és csökken, ha – minden más tényező változatlansága mellett – bármi csökkenést szenved a termelésben felhasználásra szánt tőke mennyisége. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy nem egészen pontos egyszerűen „bérekről” és „munkáról” beszélni. A munkaszolgáltatások hatalmas mértékben különböznek minőségben és mennyiségben (időegységenként számolva), ahogyan a munkabérek is.

Ha a gazdaság mindörökké mozdulatlan, állandó állapotban maradna, akkor nem volna munkanélküliség az állami beavatkozás vagy a szakszervezeti kényszer által akadályozatlan munkaerőpiacon. Azonban a társadalom mozdulatlan állapota csupán a gazdaságelmélet képzeletbeli alkotása, a gondolkodáshoz elengedhetetlen intellektuális eszköz, ami lehetővé teszi számunkra, hogy viszonyítás segítségével pontos képet alkossunk a folyamatokról, amelyek ténylegesen lezajlanak a gazdaságban, ami körülvesz bennünket és amiben élünk. Az élet – szerencsére, tesszük sietve hozzá – sosincs nyugalomban. Sosincs mozdulatlanság a gazdaságban, hanem folyamatos

változás, mozgás, innováció, a sosem látott folyamatos megjelenése uralkodik. Ennek megfelelően mindig vannak olyan termelési ágak, amiket épp beszüntetnek vagy lecsökkentenek, mivel lecsökkent a termékük iránti kereslet, valamint más termelési ágak, amelyeket bővítenek vagy akár első alkalommal alkotnak meg. Ha csak az elmúlt néhány évtizedre gondolunk, azonnal felsorolhatunk megannyi újonnan megjelent iparágat, mint például a gépjárműipar, a repülőgépipar, a mozgóképipar, a műselyemipar, a konzervtermékek és a rádiós műsorszolgáltatás ipara. Ezek az iparágak munkások millióit foglalkoztatják ma, akik közül csak néhányan származnak a népességnövekedésből. Vannak, akik olyan termelési ágazatokból jöttek, amiket bezártak, és annál is többen jöttek azokból, amelyek – a technológiai fejlesztéseknek köszönhetően – képesek immár kevesebb munkással is elboldogulni.

Időnként olyan lassan történik a változás az egyes termelési ágazatok közötti kapcsolatokban, hogy egyetlen munkás sem kényszerül újfajta munkára váltani; mindössze a fiatalemberek, akik csak most látnak neki megélhetésük megteremtéséhez, fognak nagyobb arányban belépni az új vagy bővülő iparágakba. Általánosságban azonban a kapitalista rendszerben – amilyen hatalmas lépéseket tesz az emberi jólét növelésében – túl gyorsan történik a haladás ahhoz, hogy megkímélje az embereket a hozzáigazodás szükségességétől. Amikor több mint kétszáz évvel ezelőtt egy fiatalember megtanult egy szakmát, számíthatott arra, hogy egész életén át azt fogja gyakorolni úgy, ahogyan megtanulta, és nem kellett félnie attól, hogy megkárosítja magát a konzervativizmussal. Napjainkban egészen más a helyzet. A munkásnak is igazodnia kell a változó

körülményekhez, hozzá kell adnia ahhoz, amit eddig megtanult, vagy újra kell kezdenie a tanulást. El kell hagynia olyan foglalkozásokat, amik többé nem követelnek ugyanannyi munkást, mint előtte, és olyanokba kell belépnie, amik csak most jöttek létre, vagy amiknek most több munkásra van szüksége, mint előtte. De ha meg is tartja régi munkáját, új technikákat kell tanulnia, amikor a körülmények megkövetelik.

Mindez változó bérek formájában érinti a munkást. Ha egy bizonyos üzleti ág viszonylag túl sok munkást foglalkoztat, elbocsát néhányat, és az elbocsátottak nem fognak egykönnyen munkát találni ugyanabban az ágazatban. A nyomás, amit az elbocsátott munkások gyakorolnak a munkaerőpiacra, lenyomja a béreket ebben a termelési ágazatban. Ez viszont arra készteti a munkásokat, hogy azokban a termelési ágakban keressenek munkát, amelyek szeretnének új munkásokat bevonni és ennél fogva készek magasabb béreket fizetni.

Ebből egészen nyilvánvalóvá válik, mit kell tenni a munkások munkahely és magas bérek iránti vágyának kielégítéséhez. A bérek általánosságban nem nyomhatók afölé a szint fölé, ami normális esetben jelentkezne egy piacon, amit nem akadályoz az állami beavatkozás vagy más intézményes nyomás anélkül, hogy ne jelentkeznének bizonyos mellékhatások, amik nemkívánatosak a munkás számára. A bérek felhajtatók egy adott iparágban vagy egy adott országban, ha megtiltják a munkások belépését más iparágakból, vagy a bevándorlásukat más országokból. Ezeket a bérnövekedéseket azoknak a munkásoknak a rovására érik el, akiknek meggátolják a belépést. Az ő bérük immár alacsonyabb, mint ami akkor lett volna, ha nem korlátozzák a szabad mozgásukat. Tehát az

egyik csoport bérének emelkedését a többiek kárára érik el. A munkaerő szabad mozgásának korlátozása csak olyan országok és iparágak munkásai számára lehet előnyös, akik viszonylagos munkaerőhiánytól szenvednek. Olyan iparágban vagy olyan országban, ahol nem ez a helyzet, egyedül *egyvalami* növelheti a béreket: a munka általános termelékenységének növekedése, vagy az elérhető tőke növekedésével, vagy a termelés technológiai folyamatainak javításával.

Ha azonban az állam törvénnyel a statikus vagy természetes bérszint fölött rögzíti a minimálbért, akkor a munkaadók úgy fogják találni, hogy többé nem képesek sikeresen véghez vinni számos olyan vállalkozást, amelyek még mindig nyereségesek voltak, amikor a bérek az alacsonyabb szinten álltak. Ennek következtében csökkenteni fogják a termelést és el fogják bocsátani a munkásokat. A mesterséges – azaz kívülről a piacra kényszerített – béremelés hatása tehát a munkanélküliség terjedése.

Na most, nincsenek manapság arra irányuló törekvések, hogy széles körben törvényben rögzítsék a minimálbéreket. Azonban az a hatalmi helyzet, amivel a szakszervezetek bírnak, lehetővé tette számukra, hogy bármi efféle pozitív törvényhozás nélkül is elérjék ezt. Az a tény, hogy a munkások szakszervezeteket alkotnak a munkaadóval való bértárgyalások végett, önmagában nem okoz zavarokat a piac működésében. Még az a tény sem okozna önmagában további zavart a munkaerőpiacon, hogy szert tettek a jogra ahhoz, hogy bejelentés nélkül megszegjék a szerződést, amibe szabályszerűen léptek és letegyék a munkaeszközeiket. Ami azonban új helyzetet teremt a munkaerőpiacon, az a sztrájkokkal járó erőszak, valamint a kö-

telező szakszervezeti tagság, ami ma Európa legtöbb ipari országában uralkodik. Mivel a szakszervezeti dolgozók megtagadják a munkavállaláshoz való hozzáférést azoktól, akik nem lépnek a szakszervezetükbe, és nyílt erőszakot alkalmaznak a sztrájkok során annak megakadályozásához, hogy mások vegyék át a sztrájkolók helyét, a szakszervezeti bérkövetelések pontosan ugyanolyan erővel bírnak, mint a minimálbért rögzítő állami rendeletek. Ugyanis a munkaadónak, ha nem szeretné bezárni a teljes vállalatát, engedelmeskednie kell a szakszervezet követeléseinek. Olyan béreket kell fizetnie, amelyek miatt korlátozni kell a termelés volumenét, mivel aminek az előállítása többbe kerül, nem találhat olyan nagy piacra, mint az, ami kevesebbe. Így a szakszervezetek által kierőszakolt magasabb bérek a munkanélküliség okává váltak.

Az ebből a forrásból fakadó munkanélküliség kiterjedésében és időtartamában teljességgel különbözik attól, ami a piac által keresett munka minőségének és mennyiségének folyamatos változása miatt jelentkezik. Ha a munkanélküliség kizárólag abból a tényből eredne, hogy folyamatosan fejlődik az ipar, nem volna képes nagy méreteket és egy állandósult intézmény jellegét ölteni. A munkások, akik többé nem foglalkoztathatók az egyik termelési ágazatban, egyhamar helyet találnak maguknak másik ágazatokban, amelyek bővülnek vagy épp létrejönnek. Amikor a munkások szabadon mozoghatnak, és az egyik iparból a másikba való átmenetet nem gátolják meg jogi vagy más hasonló korlátok, az új körülményekhez való igazolás nagyobb nehézségek nélkül is igen gyorsan lezajlik. A cseremunka programok felállítása pedig jelentősen hozzájárulna ahhoz, hogy ennél is jobban lecsökkentsse az efféle munkanélküliség mértékét.

De a munkanélküliség, ami akkor jelentkezik, amikor kényszerítő szervezetek avatkoznak a munkaerőpiac működésébe, nem átmeneti jelenség, ami folyamatosan megjelenik és eltűnik. Az efféle munkanélküliség orvosolhatatlan mindaddig, amíg továbbra is érvényben van az ok, ami létrehozta őket, azaz amíg a törvény vagy a szakszervezeti erőszak megakadályozza, hogy az állást kereső munkanélküliek nyomása arra a szintre csökkentse a béreket, amiket elértek volna az állam vagy a szakszervezetek beavatkozása nélkül, nevezetesen a szintre, ahol végső soron mindenki találhat munkát, aki dolgozni akar.

Ha a munkanélkülieknek az állam vagy a szakszervezetek nyújtanak támogatást, az csak tovább mélyíti a problémát. Amennyiben a munkanélküliség a gazdaság dinamikus változásaiból fakad, akkor a munkanélküli segélyek csak elhalasztják azt, hogy a munkások alkalmazkodjanak az új körülményekhez. A segélyezett munkanélküli nem tartja szükségesnek, hogy új foglalkozás után nézzen, ha a régivel nem talál állást magának; hagyja, hogy több idő teljen el, mielőtt úgy dönt, hogy új foglalkozást vagy új lakhelyet választ, vagy mielőtt lecsökkenti az általa elvárt bért, hogy azon a szinten munkát találjon. Ha a munkanélküli segélyek nem túl alacsonyak, azt lehetne mondani, hogy amíg léteznek, nem tűnhet el a munkanélküliség.

Ha a munkanélküliséget azonban a bérszintek magasságának mesterséges megemelése okozta, amit vagy az állam közvetlen beavatkozása eredményezett, vagy az, hogy az állam eltűri a szakszervezetek erőszakos praktikáit, akkor az egyetlen kérdés, hogy kire háruljanak a munkanélküli segély költségei: a munkaadókra vagy a dolgozókra. Az államra, a kormányra, a

közösségre sosem hárulnak; vagy a munkaadóra, vagy a munkásra, vagy részlegesen mindkettőre hárítják őket. Ha a teher a munkásokra hárul, akkor teljesen vagy részlegesen megfosztják őket a mesterséges béremelés gyümölcsétől; akár nagyobb költségek is terhelhetik őket, mint amennyit nyertek a mesterséges bérnövekedéssel. Bizonyos mértékben a munkaadóra is ráterhelhető a munkanélküli segélyek költsége, ha megadóztatják az általa kifizetett teljes bérmenyiség összegével arányosan. Ebben az esetben a munkanélküli segélynek – a munkaerő költségeinek emelésével – ugyanolyan hatása van, mintha a statikus szint fölött tovább emelnék a béreket: a munkaerő foglalkoztatásának nyereségessége csökken, és a munkások száma, akik még mindig nyereséggel foglalkoztathatók, ennek megfelelően csökken. Tehát a munkanélküliség ennél is tovább terjed, egyre szélesedő spirálban. A munkaadókat azzal is rá lehet bírni a munkanélküli segély költségeinek kifizetésére, ha a nyereségüket vagy a tőkéjüket adóztatják meg, az általuk foglalkoztatott munkások számától függetlenül. De ez is csak tovább terjeszti a munkanélküliséget. Hiszen ha felélik a tőkét, vagy legalábbis amikor lelassítják az új tőke felhalmozását, *ceteris paribus* kedvezőtlenebbé válnak a körülmények a munkaerő foglalkoztatásához.⁴

⁴ Ha az egész világon és minden termelési ágazatban egyszerre megemelnék mesterségesen (állami beavatkozással vagy szakszervezeti kényszerrel) a béreket, az eredmény egyszerűen tőkefelelés volna és végső soron, ez utóbbi további következményeképpen a bérek további csökkenése. A függelékben felsorolt írásokban részletesen kifejtettem ezt a kérdést.

Nyilvánvalóan hiábavaló, ha azzal próbálják eltörölni a munkanélküliséget, hogy közmunkaprogramokat indítanak, amikre máskülönben nem vállalkoztak volna. Az efféle projektekhez szükséges erőforrásokat adókkal vagy kölcsönökkel kell elvonni onnan, ahol máskülönben felhasználták volna őket. Ezzel a módszerrel csak annyira csökkenthető a munkanélküliség az egyik iparágban, amennyivel megnövelik azt egy másikban.

Akármelyik oldalról is közelítjük meg az intervencionizmust, nyilvánvalóvá válik, hogy ez a rendszer olyan eredményekhez vezet, amit megalkotói és támogatói sem szándékoztak, és hogy még az ő nézőpontjukból is értelmetlen, önmegsemmisítő, abszurd politikának tűnik.

6.

Kapitalizmus:

Az egyetlen lehetséges társadalomszervezési rendszer

A munkamegosztásra alapuló társadalom különböző elképzelhető szervezési módjainak minden tanulmányozásának szükségszerűen mindig ugyanarra az eredményre kell jutnia: egyedül a termelési eszközök köztulajdonlása, vagy azok magántulajdonlása között lehet választani. A társadalomszerveződés minden közbülső formája hasztalan, és a gyakorlatban önmegsemmisítő. Ha az ember továbbá azt is megérti, hogy a szocializmus is kivitelezhetetlen, akkor nem kerülheti el annak elismerését, hogy a kapitalizmus az egyetlen lehetséges társadalomszervezési rendszer a munkamegosztás alapján. Az elméleti vizsgálódások ezen eredménye nem fogja meglepetésként érni a történészt vagy a történelemfilozófust. Ha a kapitalizmusnak sikerült fenntartania magát a kormányok és a tömegek ellenségességének dacára, amivel mindig szembetalálta magát, ha nem kényszerült arra, hogy átadja a terepet a társadalmi együttműködés más formáinak, amelyek sokkal nagyobb mértékben élvezték a teoretikusok és a gyakorlati emberek szimpátiáját, ez kizárólag annak a ténynek köszönhető, hogy semmilyen másik társadalomszervezési rendszer nem megvalósítható.

Annak magyarázatára sincsen további szükség, hogy miért lehetetlen számunkra visszatérni ahhoz a társadalmi és gazdasági szerveződéshez, ami a középkort jellemezte. Azon a teljes területen, ahol most Európa modern nemzetei élnek, a középkori gazdasági rendszer csupán egy töredékét volt képes eltartani annak a népességnek, ami most azon a területen lakik, és

sokkal kevésbé látta el az egyes embereket anyagi javakkal a szükségleteik kielégítéséhez, mint amennyivel a kapitalista termelési forma látja el őket napjainkban. A középkorhoz való visszatérés szóba sem jöhet, hacsak nem áll készen az ember a jelenlegi tizedére vagy huszadára csökkenteni a népességet, valamint arra kötelezni mindenkit, hogy érje be olyan kevés-sel, amit a modern ember el sem tud képzelni.

Az összes szerző, aki a középkorhoz – vagy ahogyan ők fogalmazznak, az „új” középkorhoz – való visszatérést képviseli, mint az egyetlen társadalmi eszmény, amire érdemes törekedni, mindenekfölött a materialista attitűdje és mentalitása miatt korholja a kapitalista kort. Azonban ők is sokkal szilárdabban elkötelezték magukat a materialista nézetek mellett, mint amennyire hiszik. Hiszen nem több, mint a legnyersebb materializmus azt gondolni – ahogyan sokan teszik ezek közül a szerzők közül – hogy miután visszatérnénk a középkorra jellemző politikai és gazdasági szerveződési formákhoz, a társadalom még mindig képes volna megtartani a kapitalizmus által megteremtett összes technológiai fejlesztést a termelésben, és ezzel megtarthatná az emberi munka termelékenységének magas fokát, amit elértünk a kapitalista korban. A kapitalista termelési mód produktivitása a kapitalista mentalitás, valamint az emberhez és az ember igényeinek kielégítéséhez való kapitalista hozzáállás eredménye; csak annyiban a modern technológia eredménye, amennyiben a technológiai fejlődés szükség-szerűen következik a kapitalista mentalitásból. Aligha létezik abszurdabb dolog, mint Marx materialista történelemértelmezésének alapelve: „A kézimunka a hűbérurak társadalmát, a gőzmunka az ipari tőkés társadalmát eredményezi.” Ponto-

san a kapitalista társadalom volt szükséges ahhoz, hogy létrejöjjenek a körülmények a gőzmalom eredeti elképzelésének kidolgozásához és gyakorlatba ültetéséhez. A kapitalizmus volt az, ami megteremtette a technológiát, nem pedig fordítva. De nem kevésbé abszurd az elgondolás, miszerint még akkor is megőrizhetők gazdaságunk technológiai és anyagi kellékei, ha az intellektuális alapjuk elpusztul. A gazdasági tevékenység nem folytatható többé racionálisan, amint az uralkodó mentalitás visszatért a tradicionalizmushoz és a tekintélybe vetett hithez. A vállalkozó – a kapitalista gazdaság, és ennek megfelelően a modern technológia úgymond katalizátora – elképzelhetetlen egy olyan környezetben, ahol mindenki kizárólag a merengő életre törekszik.

Ha az ember megvalósíthatatlannak talál minden rendszert, ami nem a termelési eszközök magántulajdonlásán alapul, abból szükségszerűen következik, hogy fenn kell tartani a magántulajdont, mint a társadalmi együttműködés és társulás alapja, valamint hogy erőteljesen küzdeni kell minden próbálkozás ellen, ami annak elpusztítására törekszik. Amikor tehát az emberek a magántulajdon apologétájának nevezik a liberálisokat, teljesen jogosan teszik, mivel a görög szó, amiből az „apologéta” fakad, ugyanazt jelenti, mint a „védelmező.” Természetesen jobb volna elkerülni az idegen szót és megelégedni az egyszerű nyelvezettel. Az „apológia” és az „apologéta” sokak szemében azt a konnotációt hordozza, hogy amit védelmeznek, az igazságtalan.

Sokkal fontosabb azonban e kifejezések pejoratív felhangjainak elutasításánál az a megállapítás, hogy a magántulajdon intézménye nem szorul védelemre, igazolásra, támogatásra

vagy magyarázatra. A társadalom folyatónlagos léte a magántulajdonon múlik, és mivel az embereknek szükségük van a társadalomra, ragaszkodniuk kell a magántulajdon intézményéhez, hogy ne károsítsák saját érdekeiket épp úgy, mint mindenki más érdekét. A társadalom kizárólag a magántulajdon alapján létezhet tovább. Aki az utóbbit védelmezi, azzal ugyanúgy védelmezi a társadalmi köteleket, ami egyesíti az emberiséget, a kultúra és a civilizáció megőrzését; az a társadalom, a kultúra és a civilizáció apologétája és védelmezője, és mivel célként kívánja őket, úgyszintén kívánnia és védelmeznie kell az egyetlen eszközt, ami elvezet hozzájuk, nevezetesen a magántulajdont.

A termelési eszközök magántulajdonlásának támogatása semmiképpen nem foglalja magában azt a meggyőződést, hogy a magántulajdonra alapuló kapitalista társadalmi rendszer tökéletes. Nem létezik tökéletesség a földön. Még a kapitalista rendszerben is lehet ez vagy az, sok dolog, vagy akár minden, ami nem tetszik ennek vagy annak az egyénnek. De ez az egyetlen lehetséges társadalmi rendszer. Az ember vállalkozhat egyik vagy másik vonásának módosítására mindaddig, amíg azzal nem befolyásolja a teljes társadalmi rend lényegét és alapját, nevezetesen a magántulajdont. De összességében meg kell békülnünk ezzel a rendszerrel, mert egyszerűen nem létezhet bármi más.

A természetben is létezhet sok dolog, ami nem tetszik nekünk. De nem változtathatjuk meg a természetes események alapvető jellegét. Ha például valaki úgy gondolja – és sokan vannak, akik így vélik – hogy guszztustalan az, ahogyan az ember elfogyasztja, megemészti és teste részévé teszi az ételt, nem lehet vitatkozni vele. Azt kell mondanunk neki: vagy ez, vagy

az éhezés. Nincs harmadik mód. Ugyanez igaz a tulajdonra: vagy-vagy – vagy a termelőeszközök magántulajdonlása, vagy éhezés és nyomor mindenki számára.

A liberalizmus ellenségei „optimistának” szokták nevezni annak gazdasági tanát. Szemrehányásnak vagy a liberális gondolkodásmód gúnyos jellemzésének szánják ezt a jelzőt.

Ha az alatt, hogy az ember „optimistának” nevezi a liberális tant, azt érti, hogy a liberalizmus a kapitalista világot tartja minden világ közül a legjobbnak, akkor ez szintiszta badarság. Egy ideológiának, ami – mint a liberalizmus – teljesen tudományos alapokon nyugszik, teljességgel irrelevánsak olyan kérdések, mint az, hogy jó vagy rossz-e a kapitalista rendszer, elképzelhető-e egy jobb rendszer, és el kell-e utasítani bizonyos filozófiai vagy metafizikai alapokon. A liberalizmus a közgazdaságtan és a szociológia tiszta tudományából következik, amelyek nem tesznek semmi értékítéletet saját szférájukban, és semmit nem mondanak arról, hogy minek kellene lenni, vagy hogy mi a jó és mi a rossz, hanem ellenkezőleg, csak azt jelentik ki, hogy mi van és hogyan jön létre. Amikor ezek a tudományok bemutatják nekünk, hogy a társadalom szervezésének összes elképzelhető alternatív módja közül egyedül egy, nevezetesen a termelési eszközök magántulajdonlására alapuló rendszer valósítható meg, mivel az összes többi társadalomszerveződési rendszer kivitelezhetetlen, abszolút semmi nincsen ebben, ami igazolhatná az „optimista” jelzőt. Az, hogy a kapitalizmus megvalósítható és működőképes, egy következtetés, aminek semmi köze az optimizmushoz.

Való igaz, a liberalizmus ellenségei azon a véleményen vannak, hogy ez a társadalom nagyon rossz. Amennyiben ez a kijelentés értékítéletet tartalmaz, természetesen nem lehet

semmi olyan vita tárgya, ami ki szeretne lépni a felettébb szubjektív, és ennél fogva tudománytalan vélemények területéből. Amennyiben azonban annak a helytelen megértésén alapszik, hogy mi megy végbe egy kapitalista rendszerben, azt orvosolhatja a közgazdaságtan és a szociológia. Ez sem optimizmus. Teljesen félretéve minden mást, még a kapitalista rendszer megannyi hiányosságának felfedezése sem bírna a legkisebb jelentőséggel a társadalompolitikai kérdésekre mindaddig, amíg nem került bemutatásra nem az, hogy egy különböző társadalmi rendszer jobb volna, hanem az, hogy egyáltalán megvalósítható volna. De ez nem történt meg. A tudomány sikeresen bemutatta, hogy minden társadalomszerveződési rendszer, ami elképzelhető a kapitalista rendszer helyett, önellentmondásos és hasztalan, így képtelen megvalósítani az eredményeket, amikre támogatóik törekednek.

Hogy mennyire alaptalanul beszélhet az ember ilyen tekintetben „optimizmusról” és „pesszimizmusról,” illetve hogy mennyire arra törekszik a liberalizmus „optimistaként” való ábrázolása, hogy kedvezőtlenül ábrázolja azzal, hogy tudományon kívüli, érzelmi megfontolásokat tulajdonít neki, azt a legjobban ábrázolja a tény, hogy az ember ugyanannyira megalapozottan nevezheti „optimistának” azokat, akik meg vannak győződve arról, hogy megvalósítható volna egy szocialista vagy egy intervencionista rendszer felépítése.

A legtöbb szerző, aki gazdasági kérdésekkel foglalkozik, sosem szalaszt el egyetlen lehetőséget sem arra, hogy értelmetlen és gyerekes szidalmakkal illesse a kapitalista rendszert, valamint hogy lelkesen éltesse a szocializmust vagy az intervencionizmust, esetleg akár az agrárszocializmust és a szindikaliz-

must, mint kiváló intézmények. Másrésztől azonban akadt néhány író, akik ha sokkal szerényebben is, de dicsérték a kapitalista rendszert. Ha szeretné, nevezheti az ember őket „optimistának.” De ha így tesz, akkor ezerszeresen megalapozottabb „hiperoptimistának” nevezni a szocializmus, az intervencionizmus, az agrárszocializmus és a szindikalizmus antiliberális szerzőit. A tény, hogy ez nem történik meg, helyette pedig csak a Bastiat-hoz hasonló liberális szerzőket nevezik „optimistának,” világosan mutatja, hogy ezekben az esetekben nem egy valóban tudományos osztályzással van dolgunk, hanem semmi többel, mint partizán karikatúrával.

Amit a liberalizmus állít, ismételten, az semmiképpen nem az, hogy a kapitalizmus jó, amikor bizonyos nézőpontból vizsgáljuk. Egyszerűen azt állítja, hogy egyedül a kapitalista rendszer alkalmas az emberek által kitűzött célok eléréséhez, és hogy a szocialista, intervencionista, agrárszocialista vagy szindikalista társadalom megvalósítására törekvő minden próbálkozás szükségszerűen sikertelennek bizonyul. A neurotikusok, akik képtelenek elviselni ezt az igazságot, lehangoló tudománynak nevezték a közgazdaságtant. De azért, mert úgy mutatja be számunkra a világot, amilyen, nem lehangolóbb a közgazdaságtan és a szociológia, mint más tudományok – mint a mechanika például, mert az örökmozgó lehetetlenségét tanítja, vagy mint a biológia, mert minden élő dolog halandóságát tanítja.

Kartellek, monopóliumok és a liberalizmus

A liberalizmus ellenségei kijelentik, hogy napjaink világában nem állnak fenn többé a liberalizmus megvalósításához szükséges előfeltételek. A liberalizmus megvalósítható volt akkor, amikor számos középvállalkozás folytatott lázas versenyt egymással minden iparágban. Manapság, mivel a trösztök, a kartellek és más monopolisztikus vállalatok teljesen irányításuk alatt tartják a piacot, a liberalizmusnak teljesen befellegzett. Nem a politika pusztította el, hanem a magánvállalkozás rendíthetetlen evolúciójában rejlő természetes hajlamok.

A munkamegosztás szakosodott szerepet biztosít minden produktív egységnek a gazdaságban. Ez a folyamat sosem áll meg, amíg zajlik a gazdasági fejlődés. Rég elhagytuk azt a stádiumot, amikor egyazon gyár állított elő mindenféle gépezetet. Ma egy gépgyár, ami nem korlátozza magát kizárólag bizonyos típusú gépek előállítására, versenyképtelen. A szakosodás előrehaladtával egyre szélesednie kell a területnek, amit egy adott ellátó kiszolgál. A piacnak, amit egy olyan textilgyár lát el, ami csak néhányféle szövetet gyárt, nagyobbak kell lennie, mint az, amit egy takács szolgál, aki mindenféle szövetet sző. Kétségtelen, a termelés ezen fokozatos szakosodása minden területen olyan vállalatok kialakulását idézi elő, akiknek az egész világ a piacuk. Ha ezt a fejlődést nem állítják meg protekcionista és más antikapitalista intézkedések, az eredmény az lesz, hogy minden termelési ágazatban viszonylag csekély számú, vagy akár csak egyetlen konszern fog üzemelni, ami a szakosodás legnagyobb szintjével termel és ellátja az egész világot.

Ma természetesen nagyon messze vagyunk ettől az állapottól, mivel minden kormány politikája arra törekszik, hogy leválasszon a világgazdaság egységéről kis területeket, amelyekben belül a vámok és más, egyazon cél elérésére tervezett intézkedések védelme alatt mesterségesen megőriznek, vagy akár megteremtenek olyan vállalatokat, amelyek nem volnának versenyképesek a szabad világpiacon. A kereskedelempolitikai megfontolások mellett az efféle intézkedéseket, amelyek a vállalati koncentrációt veszik célkeresztbe, azon az alapon igazolják, hogy egyedül ezek akadályozták meg, hogy a termelők monopolisztikus kombinációja kizsákmányolja a fogyasztókat.

Ahhoz, hogy kiértékeljük ezen érv érvényességét, tételoznünk fel először, hogy már annyira előrehaladott a munkamegosztás az egész világon, hogy csupán egy-egy konszern termel minden egyes értékesítésre szánt árucikket, így a fogyasztó, vásárlói minőségében mindig egyetlenegy eladóval találja szemben magát. Egy átgondolatlan közgazdasági doktrína szerint ilyen körülmények között abban a helyzetben volnának a termelők, hogy olyan magasán tartásák az árakat, amennyire csak szeretnék, hogy hatalmas nyereséget realizáljanak, ezzel jelentősen csökkentve a fogyasztók életszínvonalát. Nem nehéz meglátni, hogy ez a gondolat teljesen hibás. A monopolizáció, ha nem az állam bizonyos gazdasági beavatkozásai teszik lehetővé, hosszútávon kizárólag az ásványi és más természetes erőforrások irányítása segítségével tarthatók fenn. Egy elszigetelt monopólium a termelő iparágakban, amely magasabb nyereséget produkál, mint a máshol megkereshető profitok, rivális cégek megalapítását ösztönözné, amelyek versengése

megtörn é a monopóliumot és visszaállítaná az árakat és a profitokat az általános szintre. A monopóliumok a termelő iparágakban azonban nem válhatnak általánossá, mivel egy gazdaságban a vagyonosság bármely szintjén a befektetett tőke és foglalkoztatott munka teljes mennyisége – és ennél fogva a társadalom által megtermelt termékek mennyisége – egy adott méretű. A tőke és a foglalkoztatott munka mennyisége bármelyik – vagy számos – termelési ágazatban csökkenthető annak érdekében, hogy megnöveljék az egységárat és a monopolista vagy a monopolisták aggregált nyereségét a termelés csökkentésével. Az így felszabadított tőke és munka másik iparágba vándorolna. Ha azonban minden iparág megpróbálja csökkenteni a termelést, hogy magasabb árakat idézzenek elő, ezzel felszabadítják a munkát és a tőkét, ami – mivel alacsonyabb árakon kelnek el – erős ösztönzöt fog biztosítani új vállalatok megalapítására, amelyek ismét elpusztítják a többi monopolisztikus helyzetét. Az egyetemes kartell és monopólium gondolata a termelőiparban tehát teljesen tarthatatlan.

Valódi monopóliumokat kizárólag a föld vagy az ásványi erőforrások irányításával lehet felállítani. Az elképzelés, miszerint a föld összes megművelhető földje konszolidálható volna egyetlen világmonopólium kezébe, nem igényel további tárgyalást; az egyetlen monopóliumok, amiket itt megvizsgálunk, azok, amelyek a hasznos ásványi anyagok irányításából erednek. Az efféle monopóliumok máris léteznek néhány csekély jelentőségű ásvány esetén, és mindenesetre elképzelhető, hogy egy napon más ásványok monopolizálására törekvő próbálkozások is sikerrel járnak. Ez azt jelentené, hogy az efféle bányák és lelőhelyek tulajdonosai megnövekedett földjára-dékre tennének szert belőlük, a fogyasztók pedig korlátoznák

a fogyasztásukat és a költségesebbé vált anyagok helyettesítője után néznének. A petróleum világmonopóliuma a hidroelektromos energia, szén stb. megnövekedett kínálatához vezetne. A világgazdaság és az örökkévalóság szempontjából ez azt jelentené, hogy takarékosabban kellene bánnunk, mint máskülönben, azoknak a költséges anyagoknak a felhasználásával, amiket kimeríthetünk, de nem helyettesíthetünk, és többet kellene hagynunk belőlük a jövő nemzedékeinek, mint egy monopóliumoktól mentes gazdaságban.

A monopólium mumusa, amit mindig előidéznek, amikor az ember a gazdaság akadályozatlan fejlődéséről beszél, nem kell hogy aggodalmat okozzon számunkra. A valóban lehetséges világmonopóliumok kizárólag néhány elsődleges termelési tényezőt érintenének. Nem lehet olyan könnyen eldönteni, hogy előnyös vagy káros volna-e a hatásuk. Azok szemében, akik a gazdasági kérdések taglalása esetén képtelenek megszabadítani magukat az irigységtől, ezek a monopóliumok ártalmasnak tűnnek pusztán amiatt, hogy nagyobb profitot biztosítanak a tulajdonosaiknak. Aki elfogulatlanul közelíti meg a kérdést, úgy fogja találni, hogy ezek a monopóliumok azon ásványi erőforrások takarékosabb felhasználásához vezetnek, amelyek csak korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre. Ha az ember valóban irigyli a monopolistától a nyereségét, veszély és bármi káros gazdasági következménytől való félelem nélkül követelheti, hogy az állami kincstárba vándoroljon a bányák jövedelmének megadóztatásával.

Ezekkel a világmonopóliumokkal szemben állnak a nemzeti és nemzetközi monopóliumok, amelyek ma gyakorlati fontossággal bírnak, pontosan azért, mert nem a magára ha-

gyott gazdasági rendszer természetes evolúciós hajlamából fakadnak, hanem az antiliberális gazdaságpolitika eredményei. A próbálkozások arra, hogy monopolisztikus pozíciót biztosítsanak maguknak bizonyos árucikkek esetén, szinte minden esetben csak azért megvalósíthatóak, mert a vámok kis országos piacokra osztották fel a világpiacot. Ezek mellett az egyetlen bármennyire is jelentős kartellek azok, amelyeket bizonyos természeti erőforrások tulajdonosai alakíthatnak, mivel a magas szállítási költségek védik őket a versenytől, amit saját szűk területükön kívül működő termelők támaszthatnának.

A piacot egy adott árucikkkel egyedülként ellátó trösztök, kartellek és vállalatok következményeinek megítélése során alapvető hiba a piac „irányításáról” és „árdiktálásról” beszélni a monopolista által. A monopolista semmilyen kontrollt nem gyakorol, ahogyan nincs is abban a helyzetben, hogy ő diktálja az árakat. Az ember csak akkor beszélhetne a piac irányításáról vagy árdiktálásról, ha a szóban forgó termék a szó legszigorúbb és leginkább szó szerinti értelmében elengedhetetlen volna az élethez és abszolút helyettesíthetetlen lenne. Ez nyilvánvalóan egyetlen árucikkre sem igaz. Nincsenek gazdasági javak, amelyeknek a birtoklása elengedhetetlen azok létezéséhez, akik készek megfizetni azt a piacon.

Ami megkülönbözteti a monopolár és a kompetitív ár kialakulását, az a tény, hogy bizonyos roppant speciális feltételek között lehetséges a monopolista számára, hogy nagyobb profitra tegyen szert kisebb mennyiség magasabb áron (amit monopolárnak nevezünk) történő eladásával, mint úgy, ha azon az áron értékesítene, amit több eladó versengése esetén határozna meg a piac (a kompetitív áron). A monopolár meg-

jelenéséhez szükséges speciális feltétel az, hogy az árnövekedésre adott fogyasztói reakció nem jár a kereslet olyan meredek zuhanásával, hogy az kizárja a magasabb áron történő, kevesebb eladásból fakadó nagyobb teljes nyereséget. Ha ténylegesen lehetséges monopolisztikus pozícióra szert tenni a piacon és arra használni azt, hogy monopolárakat teremtsenek, akkor a szóban forgó iparág az átlagosnál magasabb nyereséget fog termelni.

Megeshet, hogy a magasabb profitok ellenére nem fognak vállalkozni hasonló, új vállalatok megalapítására, mert attól tartanak, hogy a monopolár csökkenése után azok nem lesznek megfelelően nyereségesek. Az embernek azonban számításba kell vennie annak a lehetőséget, hogy a rokon iparágak, amelyek viszonylag csekély költséggel beléphetnek a kartellizált árucikk termelésébe, versenytársként jelenhetnek meg; és a helyettesítő árucikket gyártó iparágak mindenesetre azonnal rendelkezésre fognak állni, hogy hasznot húzzanak a kedvező körülményekből azzal, hogy bővítik a termelésüket. Mindezek a tényezők rendkívül ritkává teszik, hogy megjelenjen egy monopólium a termelőiparban, ami nem egy bizonyos nyersanyag monopolisztikus irányításán alapul. Ahol mégis megjelennek efféle monopóliumok, azokat mindig kizárólag bizonyos törvényhozási intézkedések teszik lehetővé, mint a szabadalmak és hasonló kiváltságok, vámszabályozások, adótörvények és az engedélyezési rendszer. Néhány évtizeddel ezelőtt szállítványozási monopóliumról beszéltek az emberek. Hogy milyen mértékben alapult az engedélyezési rendszerre ez a monopólium, az mind a mai napig bizonytalan marad. Ez a monopólium manapság nem nagyon érdekli többé az embere-

ket. A gépjármű és a repülő a vasutak veszélyes versenytársává váltak. De a vízi utak használata még ezeknek a versenytársaknak a megjelenése előtt is meghatározott korlátot szabott az áraknak, amiket a vasutak kérhettek a szolgáltatásukért számos vonalon.

Nem csupán durva túlzás, hanem a tények félreértése arról beszélni – ahogy az emberek rendszerint teszik manapság – hogy a monopóliumok megalakulása eltörölte a kapitalista társadalom liberális eszménye megvalósításának kulcsfontosságú előfeltételét. Bármennyire is csűrje-csavarja az ember a monopólium kérdését, mindig arra a tényre jut vissza, hogy a monopolárok kizárólag ott lehetségesek, ahol egy bizonyos természeti erőforrást irányítanak, vagy ahol a törvényhozási intézkedések és végrehajtásuk megteremtette a monopóliumok kialakulásához szükséges körülményeket. Az akadályozatlan gazdaságban – a bányászat és rokon termelési ágazatok kivételével – nem uralkodik a verseny kizárásának hajlama. A liberalizmussal szemben gyakran felhozott ellenvetés, miszerint a versenykörülmények, amelyek akkoriban uralkodtak, amikor először kidolgozták a klasszikus közgazdaságtant és a liberális eszméket, többé nincsenek jelen, semennyire nem megalapozott. Csak néhány liberális követelést (nevezetesen a szabadkereskedelmet az országokon belül és az országok között) kell megvalósítani ahhoz, hogy visszatérjenek ezek a körülmények.

8.

Bürokratizáció

Van egy másik szempont is, ami alapján gyakran azt mondják, hogy nincsenek meg többé a társadalom liberális eszményének megvalósításához szükséges feltételek. A munkamegosztás fejlődése által szükségessé tett nagyvállalatokban egyre inkább növekednie kell a foglalkoztatott emberek számának. Ezeknek a vállalatoknak tehát egyre inkább olyanná kell válniuk a vállalatvezetésükben, mint az állami bürokrácia, amit a liberálisok kiemelten kritikájuk tárgyává tettek. Napról napra egyre nehezkébbé válnak és egyre kevésbé lesznek nyitottak az innovációra. A vezetői pozíciók személyzetének kiválasztását többé nem a demonstrált szakértelem alapján végzik, hanem szintisztán formális kritériumok mentén, mint az oktatási háttér vagy a szenioritás, és a döntés gyakran csak a személyes favoritizmus eredménye. Így végül eltűnik a magánvállalkozás megkülönböztető vonása az állami vállalatokkal szemben. Ha a klasszikus liberalizmus korában azzal volt igazolható az állami tulajdonlás ellenzése, hogy az megbénít minden szabad kezdeményezést és megöli a munkavégzés örömét, többé nem az napjainkban, amikor a magánvállalkozásokat nem irányítják kevésbé bürokratikusán, pedánsan és formalisztikusan, mint azokat, amik állami tulajdonban és állami irányítás alatt állnak.

Ahhoz, hogy megítéljük ezeknek az ellenvetéseknek az érvényességét, először tisztázni kell, mit is értünk bürokrácia és bürokratikus vállalatvezetés alatt, és hogyan is különbözik ez a kereskedelmi vállalatoktól és a kereskedelmi vállalatvezetés-

tól. A kereskedelmi és a bürokratikus mentalitás közötti ellentét megfelelője az intellektuális birodalomban az ellentét a kapitalizmus – a termelési eszközök magántulajdonlása – és a szocializmus – a termelési eszközök köztulajdonlása – között. Aki- nek termelési tényezők állnak a rendelkezésére, akár sajátjai, akár tulajdonosai adták neki kölcsön valami kompenzációért cserébe, annak mindig ügyelnie kell arra, hogy úgy alkalmazza őket, hogy azokat a társadalmi szükségleteket elégítse ki, amelyek az adott körülmények között a legsürgetőbbek. Ha nem így tesz, veszteséggel fog üzemelni és először korlátozni kényszerül tulajdonosi és vállalkozói tevékenységét, végül pedig teljesen elveszíti ezt a pozícióját. Nem lesz többé tulajdonos vagy vállalkozó, és vissza kell zuhannia azoknak a rangjára, akik csak a munkájukat bocsátják eladásra és nem terheli őket annak felelőssége, hogy a fogyasztók szemszögéből a helyes csatornák felé irányítsák a termelést. A nyereségek és veszteségek kiszámítása – a könyvelés és számvitel – segítségével a vállalkozók és a tőkésék rendelkeznek egy módszerrel, ami lehetővé teszi számukra, hogy a lehető legnagyobb pontossággal ellenőrizzék a folyamat minden lépését a legapróbb részletekig, és ahol lehetséges, megnézzék, milyen hatást fog gyakorolni a műveleteik lebonyolítása során végzett minden egyes tranzakció a vállalkozás teljes eredményére. A monetáris kalkuláció és a költségszámítás alkotja a tőkés vállalkozó legfontosabb intellektuális eszközét, és nem más, mint Goethe volt az, aki kijelentette, hogy a kettős könyvelés „az emberi elme egyik legjobb találmánya.” Goethe azért mondhatta ezt, mert mentes volt attól a nehezteléstől, amit mindig dédelgetnek a piti írástudók az üzletemberekkel szemben. Ők azok, akik azt

a kórust alkotják, amelynek folyamatos refrénje, hogy a monetáris kalkuláció és a nyereséggel és veszteséggel való törődés a legszényenletesebb bűn.

A monetáris kalkuláció, a könyvelés, az eladási és üzemeltetési statisztikák lehetővé teszik még a legnagyobb és legösszetettebb vállalkozás számára is, hogy pontos ellenőrzés alatt tartsák az eredményeket, amiket elért minden egyes részleg, és hogy ennél fogva ítéletet alkossanak arról, hogy milyen mértékben járult hozzá minden egyes részleg vezetője a vállalkozás teljes sikeréhez. Így tehát rendelkezésre áll egy megbízható útmutató annak meghatározásához, hogy milyen bánásmód illeti a különböző részlegek vezetőségét. Tudható, hogy mennyit érnek és mennyi fizetést érdemelnek. A magasabb és felelősségteljesebb pozíciókba való előmenetel a korlátozottabb területeken való vitathatatlanul demonstrált sikerek útján történik. És ahogyan a költségszámítás módszerével ellenőrizhető minden egyes részlegvezető tevékenysége, úgy megvizsgálható a vállalat tevékenysége a teljes körű műveleteinek minden egyes területén, valamint bizonyos szervezési intézkedések és hasonló lépések hatása.

Való igaz, ez a pontos ellenőrzés korlátozott. Az ember nem határozhatja meg minden egyes egyén tevékenységének sikerét vagy kudarcát egy részlegen belül úgy, ahogyan a részlegvezetőét. Vannak továbbá részlegek, amelyeknek a teljes kibocsátáshoz való hozzájárulása nem mérhető gazdasági kalkulációval: egy kutatási részleg, egy jogi osztály, egy titkárság, egy statisztikai szolgálat stb. eredményessége nem állapítható meg úgy, ahogyan például egy bizonyos értékesítési vagy előállítási részlegé. Az előbbi egész nyugodtan ráhagyható a részlegve-

zető megítélésére, az utóbbi pedig a vállalat általános vezetőjére; mivel a körülmények viszonylagos tisztánlátással felmérhetőek, és azoknak, akiket felkérnek arra, hogy meghozzák ezeket a döntéseket (mind az általános vezetőségnek, mind a különböző részlegek vezetőinek) személyes érdekükben áll helyes döntést hozni, mivel saját jövedelmüket befolyásolja az általuk irányított műveletek produktivitása.

Az efféle vállalatnak, amelynek minden egyes tranzakcióját a nyereség- és veszteségszámítások vezetik, az ellentétét a közigazgatási apparátus képviseli. Az, hogy egy bíró (és ami igaz egy bíróra, az ugyanúgy igaz minden magas rangú közigazgatási tisztviselőre) jobban vagy rosszabbul végezte-e el a kötelességeit, nem határozható meg semmilyen számítással. Semmilyen lehetséges módon nem lehet megállapítani egy objektív kritérium segítségével, hogy jól vagy rosszul, gazdaságosan vagy költségesen igazgatnak-e egy körzetet vagy tartományt. A köztisztviselők tevékenységének megítélése tehát szubjektív, és ennél fogva igen önkényes véleményen múlik. Még azokat a kérdéseket is csak némi szubjektivitást is magukba foglaló megfontolások alapján lehet megválaszolni, hogy szükséges-e egy bizonyos hivatal, hogy nincs-e túl sok vagy túl kevés alkalmazottja, valamint hogy célszerű-e annak megszervezettsége. Kizárólag egyetlen közigazgatási terület van, ahol vitathatatlan a siker vagy a kudarc kritériuma: a háborúzás. De még itt is csupán az az egyetlen biztos, hogy sikerrel koronázták-e a műveletet. Annak kérdése, hogy mennyire játszott döntő szerepet a hatalomeloszlás még az ellenségesség kezdete előtt, és mennyire tulajdonítható az eredmény a vezetők kompetenciájának vagy inkompetenciájának, amit a fel-

adataik elvégzése során tanúsítottak, valamint mennyire voltak helyénvalóak az intézkedéseik, nem válaszolható meg szigorúan és pontosan. Voltak parancsnokok, akiket ünnepeltek a győzelmükért, miközben valójában mindent megtettek, hogy elősegítsék az ellenfél diadalát, és kizárólag annak köszönhetik a sikerüket, hogy olyan kedvezőek voltak a körülmények, hogy azok felülmúlták a hibáikat. És voltak legyőzött vezetők, akiket néha elmarasztaltak, pedig zsenialitásukkal mindent megtettek, amit csak lehetett, hogy megelőzzék az elkerülhetetlen vereséget.

Egy magánvállalat vezetője csakis egyetlen utasítást ad a munkavállalóinak, akikre független kötelességeket ruház: termeljenek annyi profitot, amennyit csak lehetséges. Ebben az egy parancsban benne rejlik minden, amit mondhat nekik, és a kimutatások vizsgálata lehetővé teszi, hogy könnyen és pontosan megvizsgálja, mennyire követték azt. Egy bürokratikus hivatal vezetője egészen más helyzetben találja magát. Megmondhatja beosztottjainak, mit kell véghez vinniük, de nem tudja megállapítani, hogy a körülményekhez mérten a legalkalmasabb és leggazdaságosabb eszközöket használták-e az eredmény eléréséhez. Ha nincs jelen mindig mindenütt, minden alárendelt irodában és hivatalban, akkor képtelen megítélni, hogy el lehetett-e volna érni egyazon eredményt kevesebb anyag és munka felhasználásával. A tényt, hogy ez az eredmény sem kimutatható számokban, hanem csupán egy hozzávetőleges kiértékelés, itt nem szükséges megvitatnunk, mivel nem a külső hatásai szemszögéből vizsgáljuk az adminisztrációs technikát, hanem mindössze azt vizsgáljuk, hogy

milyen hatással van a bürokratikus apparátus belső működésére; az elért eredményekkel tehát csak a felmerülő költségekkel kapcsolatban foglalkozunk.

Mivel kizárt dolog, hogy a kereskedelmi könyveléshez hasonló számításokkal próbálják meghatározni ezt a kapcsolatot, egy bürokratikus szervezet vezetőjének utasításokat kell adnia beosztottjai számára, melyeknek kötelesek engedelmessé válni. Ezekben az utasításokban általánosságban előírják, mi a teendő a rendes és mindennapos ügyletek során. Azonban minden rendkívüli esetben engedélyt kell kérni a felettesektől, mielőtt bármennyi pénzt költenének – ami egy nehézkes és igen hatékonytalan eljárás, ami mellett az egyetlen érv az, hogy ez az egyetlen lehetséges módszer. Hiszen ha minden alárendelt hivatalnak, minden osztályvezetőnek, minden kirendeltségnek megadnák a jogot arra, hogy eszközöljék a kiadásokat, melyeket szükségesnek találnak, a költségek egyhamar határtalanul megemelkednének. Ne csapjuk be magunkat; ez a rendszer komoly hibáktól szenved és roppant elégtelen. Megannyi felesleges kiadást eszközölnek, és számos szükséges kiadást elmulasztanak, mivel egy bürokratikus apparátus természetéből fakadóan képtelen úgy hozzáigazítani magát a körülményekhez, ahogyan egy kereskedelmi szervezet képes.

A bürokratizáció hatása a legnyilvánvalóbban annak képviselőjében, a bürokratóban ölt testet. Egy magánvállalatban egy munkás alkalmazása nem szívesség, hanem üzleti tranzakció, amelyben mindkét fél, mind a munkaadó, mind a munkavállaló haszonra tesz szert. A munkaadónak a munka által hozzáadott értéknek megfelelő béreket kell fizetnie. Ha nem így tesz, megkockáztatja, hogy jobban fizető versenytársaihoz vándoroljanak az alkalmazottai. Az alkalmazottnak pedig,

hogy ne veszítse el az állását, elég jól kell teljesítenie a kötelességeit ahhoz, hogy megérje kifizetni a bérét. Mivel a foglalkoztatás nem szívesség, hanem üzleti tranzakció, az alkalmazottnak nem kell félnie attól, hogy elbocsátják, ha kegyvesztett lesz. Hiszen a vállalkozó, aki személyes elfogultságból bocsát el egy hasznos dolgozót, aki megérdemelte a fizetését, csak magának okoz kárt, nem pedig a munkásnak, aki találhat magának máshol hasonló pozíciót. A legkevésbé sem jelent gondot felruházni minden részlegvezetőt a munkások alkalmazásának és elbocsátásának képességével; hiszen a nyomás alatt, amit a könyvelés és költségszámítás gyakorol tevékenységeire, gondoskodnia kell arról, hogy részlege a lehető legtöbb nyereséget mutassa, ennél fogva saját érdekében köteles ügyelni arra, hogy megtartsa a legjobb alkalmazottakat. Ha rosszindulatból elbocsát valakit, akit nem kellett volna, ha cselekedeteit személyes, nem pedig objektív megfontolások vezetik, akkor ő maga az, aki el fogja szenvedni a következményeket. Az általa vezetett részleg sikerének mindennemű korlátozása végül saját veszteségét eredményezi. Így súrlódás nélkül zajlik a nonmateriális tényező, a munka belefoglalása a termelési folyamatba.

Egy bürokratikus szervezetben egészen más a helyzet. Mivel ebben az esetben nem ítélné meg az egyes részlegek, és ennél fogva az egyes, akár vezető beosztású munkavállalók produktív hozzájárulása, tárva-nyitva az ajtó a favoritizmus és a személyes elfogultság számára mind a kinevezés, mind a díjazás terén. A tény, hogy a befolyásos személyek közbenjárása szerepet játszik a közszolgálat hivatali pozícióinak betöltésében, nem azoknak a hitvány jellemének tudható be, akik ezen állások betöltéséről döntenek, hanem annak a ténynek, hogy

kezdettől fogva nincs objektív kritérium, amivel meghatározható, hogy valaki rátermett-e a kinevezésre. Természetesen a legkompetensebbet kellene alkalmazni, de a kérdés az, hogy ki a legkompetensebb? Ha olyan könnyen meg lehetne válaszolni ezt a kérdést, mint azt, hogy mennyit ér egy vasmunkás vagy egy betűszedő, semmi probléma nem volna. De mivel nem lehet, szükségszerűen helyet kap az önkényesség a különböző egyének kvalifikációinak összehasonlítása során.

Ahhoz, hogy ezt a lehető legszigorúbb keretek között tartásuk, megpróbálnak formális követelményeket felállítani a kinevezéshez és előléptetéshez. Egy bizonyos állás megszerzését bizonyos végzettségi követelményekhez, vizsgák teljesítéséhez, valamint más pozíciók bizonyos időn át való betöltéséhez kötik; az előléptetést a szolgálatban eltöltött évekhez kötik. Ezek a fortélyok természetesen sehogyan sem helyettesítik annak lehetőségességét, hogy a nyereség és veszteség kiszámításával találják meg a legjobb embert minden pozícióra. Felesleges volna különösebben rámutatni arra, hogy az iskolalátogatás, a vizsgák és a szenioritás a legkevésbé sem garantálják a helyes döntést. Épp ellenkezőleg: ez a rendszer a kezdetektől fogva megakadályozza, hogy az energikusok és a kompetensek az erejükhöz és képességükhöz illő pozíciót nyerhessenek el. Soha egyetlen érdemleges ember sem emelkedett a csúcsra a tanulás előírt programja és a kellő időben, előre megszabott módon történő előléptetés mentén. Még Németországban is, ahol vallásos hittel bíznak a bürokratákban, arra használják a „tökéletes funkcionárius” kifejezést, hogy a bármennyire is jó szándékú, de gerinctelen és eredménytelen embereket jelöljék.

Tehát a bürokratikus vezetés karakterisztikus jegye, hogy hiányzik belőle a nyereség és veszteség tekintetbevételével általánosított útmutató a műveleti sikerének megítéléséhez a felmerülő költségek viszonylatában, és ennél fogva, ezt a hiányosságot orvosolandó, ahhoz a teljességgel elégtelen módszerhez kényszerül folyamodni, hogy formális előírásoknak rendelje alá a működését és a személyzetének felvételét. Minden hibája, amit rendszerint a bürokratikus vezetésnek tulajdonítanak – a rugalmatlanság, a leleményesség hiánya, tehetetlensége olyan problémákkal szembesülve, amelyeket könnyen megoldanak a nyereségre törekvő vállalkozásokban – ebből az egy alapvető hiányosságból fakad. De mindaddig, amíg az állam tevékenysége arra a szűk körre korlátozódik, amit a liberalizmus ír elő neki, a bürokrácia hátrányai nem válnak túlságosan szemmel láthatóvá. Csak akkor válnak súlyos problémává az egész gazdaság számára, amikor az állam – és természetesen ugyanez igaz az önkormányzatokra és a helyi kormányzat többi formájára – államosítja a termelési eszközöket és aktív szerepet kezd játszani a gazdaságban vagy akár a kereskedelemben.

Való igaz, hogy egy állami vállalat, amit a nyereségmaximalizálás figyelembevételével üzemeltetnek, alkalmazhatja a monetáris kalkulációt mindaddig, amíg a legtöbb vállalkozás magántulajdonban van, így még mindig van piac és vannak piaci árak. Működésének és fejlődésének egyetlen akadálya az a tény, hogy hogy vezetőit – mint állami funkcionáriusokat – nem fűzi személyes érdek a vállalat sikeréhez vagy kudarcához, azaz hiányzik belőle a magánvállalatok vezetésének jellemvonása. Az igazgatónak tehát nem adható meg a szabadság, hogy függetlenül hozza meg a kritikus döntéseket. Mivel nem ő

szenvedné el az előidézett veszteségeket, az üzletpolitikája bizonyos körülmények között túlságosan is hajlamos lehet arra, hogy olyan kockázatokat vállaljon, amiket nem vállalna egy igazgató, aki – mivel osztozkodik a veszteségekben – valóban felelős. Valamilyen módon tehát korlátozni kell a hatókörét. Akár szigorú szabályozások kötik meg, akár egy irányító tanács döntései, akár egy felsőbb hatóság beleegyezése, a bürokratikus vezetés mindenhogyan szenvedni fog a rugalmatlanságtól és azon képesség hiányától, hogy hozzáigazítsa magát a változó körülményekhez, és ezek mindenhol az egyik kudarcból a másikba vezették az állami vállalatokat.

De valójában ritkaságszámba megy, hogy egy állami vállalat semmi másra nem törekszik, csak a nyereségre, és figyelmen kívül hagy minden más megfontolást. Rendszerint megkövetelik egy állami vállalattól, hogy tartson szem előtt bizonyos „nemzeti” és más megfontolásokat. Elvárják tőlük például, hogy beszerzési és értékesítési politikájukban a hazai, ne pedig a külföldi termelőket részesítsék előnyben. Megkövetelik az állami vasutaktól, hogy az állami kereskedelempolitikának szolgálatában határozzák meg a díjszabásukat, hogy építsenek és tartsanak fenn olyan vasútvonalakat, amelyeket nem lehet nyereséggel üzemeltetni, csak hogy elősegítsék egy bizonyos terület gazdasági fejlődését, vagy éppen stratégiai vagy hasonló okokból. Amikor szerepet játszanak ilyen tényezők egy vállalat vezetésében, kizárt dolog a költségszámítás, a nyereség- és veszteségszámítás módszere mentén való irányítás. Az állami vasútigazgató, aki az év végén kedvezőtlen eredménykimutatást prezentál, azt mondhatja: „A felügyeletem alatt álló vasútvonalak, való igaz, veszteséggel üzemeltek, ha egy nyereségre törekvő vállalkozás szigorúan kereskedelmi

szempontjából nézzük; de ha figyelembe vesszünk olyan tényezőket, mint a nemzetgazdasági és hadi politikánk, nem szabad elfelejtenünk, hogy sokat elérték, amit nem mutatnak ki a nyereség- és veszteségszámítások.” Ilyen körülmények között a nyereség és veszteség számításai nyilvánvalóan elveszítették minden értéküket egy vállalat sikerének megítélésében, így – ha el is tekintünk más tényezőktől, melyek ugyanezt eredményezik – szükségszerűen ugyanolyan bürokratikusán kell irányítani, mint például egy börtönt vagy egy adóhivatalt.

Legyen bármekkora a mérete, egyetlen magánvállalat sem válhat bürokratikussá mindaddig, amíg teljesen és kizárólag a profit mentén üzemelik. A legnagyobb nyereségességre törekvés vállalkozói elvéhez való szigorú ragaszkodás lehetővé teszi még a legnagyobb konszern számára is, hogy teljes pontossággal megítélhető legyen minden tranzakció és minden részleg szerepe a végeredményben. Amíg a vállalatok kizárólag a nyereséget tartják a szemük előtt, biztonságban vannak a bürokratizmus veszedelmeivel szemben. A magánvállalatok bürokratizációja, aminek ma mindenütt szemtanúi lehetünk, szintisztán az intervencionizmus következménye, ami arra kényszeríti őket, hogy olyan tényezőket is figyelembe vegyenek, amelyek – ha szabadon dönthetnének erről – aligha töltenének be bármennyi szerepet a vállalatuk vezetésében. Amikor egy konszernnek ügyelnie kell mindenféle politikai előítéletre és érzékenységekre, hogy elkerülje a különböző állami szervek folyamatos zaklatását, egyhamar azt fogja tapasztalni, hogy nincs többé abban a helyzetben, hogy a nyereségre és a veszteségre alapozza a számításait. Néhány közművállalat például az Egyesült Államokban, hogy elkerülje a konfliktust a közvéle-

ménnyel, valamint a befolyása alatt álló törvényhozási, igazságügyi és közigazgatási szervekkel, úgy döntött, hogy nem fog felvenni katolikusokat, zsidókat, ateistákat, darwinistákat, négereket, íreket, németeket, olaszokat és újonnan érkezett bevándorlókat. Az intervencionizmusban minden vállalat köteles igazodni a hatóságok kívánságaihoz, hogy elkerülje a súlyos büntetéseket. Ennek eredménye az, hogy egyre nagyobb szerepet kezdenek játszani a vállalatirányításban a nyereségre törekvés elvétől idegen megfontolások, míg a pontos kalkuláció és költségszámítás szerepe ennek megfelelően lecsökken, a magánvállalat pedig egyre inkább elkezd átvenni az állami vállalatok irányítási módját, annak formálisan előírt szabályainak és regulációinak bonyolult apparátusával. Egyszóval tehát bürokratizálttá válik.

Tehát a nagyvállalatok fokozatos bürokratizálódása semmiféleképpen nem a kapitalista gazdaság fejlődésének természetében rejlő kérlelhetetlen hajlam. Ez semmi több, mint az intervencionizmus politikájának szükségszerű következménye. A működésükbe való állami beavatkozás nélkül még a legnagyobb cégek is pontosan olyan üzletiesen üzemelhettek, mint a kisvállalatok.

III.

A liberális külpolitika

I.

Államhatárok

A liberális szemében nem áll ellentétben a belpolitika és a külpolitika, és az olyan gyakran felvetett és annyira kimerítően megtárgyalt kérdés, miszerint előnyt kell-e élvezniük a külpolitikai megfontolásoknak a belpolitikaiakkal szemben vagy fordítva, számára üres beszéd. A liberalizmus ugyanis a kezdetektől fogva egy, az egész világot átfogó politikai elképzelés, és azokat az eszméket, amiket meg kíván valósítani egy limitált területen belül, úgyszintén érvényesnek vallja a világpolitika nagyobb szférájában. Ha a liberális megkülönböztetést tesz a belpolitika és a külpolitika között, csak a kényelem és az osztályzás végett teszi, hogy nagyobb típusokra ossza a politikai kérdések hatalmas birodalmát, nem pedig azért, mert úgy gondolja, hogy más-más elvek érvényesek rájuk.

A liberalizmus belpolitikájának célja ugyanaz, mint a külpolitikájának: a béke. Épp úgy a békés együttműködésre törekszik a nemzetek között, mint a nemzeteken belül. A liberális gondolkodás kezdőpontja az emberi együttműködés értékének és fontosságának az elismerése, és a liberalizmus programjának teljes politikája azt a célt szolgálja, hogy fenntartsa

és tovább bővítsé az emberi faj tagjai között fennálló kölcsönös együttműködést. A liberalizmus által elképzelt végső eszménykép az egész emberiség tökéletes együttműködése békében és súrlódásmentesen. A liberális gondolkodás mindig a teljes emberiséget tartja szeme előtt, nem pedig csupán egyes részeit annak. Nem torpan meg bizonyos csoportoknál; nem áll meg a falu, a tartomány, az ország vagy a kontinens határánál. Gondolkodása kozmopolita és ökumenikus: magába foglal minden embert és az egész világot. A liberalizmus ilyen értelemben humanizmus; és a liberális, a világpolgár egy kozmopolita.

Napjainkban, amikor antiliberális eszmék uralják a világot, a tömegek gyanúval tekintenek a kozmopolitizmusra. Németországban vannak túlbuzgó patrióták, akik képtelenek megbocsátani a nagy német költőknek, kiváltképpen Goethének, akinek kozmopolita gondolkodását és érzelmeit nem korlátozták az országhatárok. Úgy gondolják, hogy kiengesztelhetetlen konfliktus áll fenn a nemzet érdekei és az emberiség érdekei között, és hogy az ember, aki a teljes emberiség jólétére irányítja törekvéseit és igyekezeteit, ennél fogva figyelmen kívül hagyja saját nemzetének érdekeit. Semmi sem lehetne tévesebb ennél. A német, aki a teljes emberiség javáért dolgozik, épp úgy nem károsítja honfitársai – azaz embertársai, akikkel közös földön él és közös nyelvet beszél, valamint akikkel gyakran etnikai és spirituális közösséget is alkot – érdekeit, mint ahogyan az sem károsítja saját városának érdekeit, aki a teljes német nemzet javáért dolgozik. Az egyénnek épp annyira érdekében áll az egész világ prosperitása, ahogyan annak a helyi közösségnek a virágzása és gyarapodása is, amelyben él.

A sovíniszta nacionalisták, akik úgy tartják, hogy kiengesztelhetetlen érdekkonfliktus áll fenn a különböző nemzetek között, és akik annak a politikának a megvalósítására törekednek, ami ha kell, akár erőszakkal is biztosítja saját nemzetének felsőbbrendűségét más nemzetek felett, rendszerint azok, akik a legnyomatékosabban hangsúlyozzák a belső nemzeti egység szükségét és hasznát. Minél nagyobb hangsúlyt fektetnek az idegen nemzetekkel való háború szükségére, annál inkább sürgetik a békét és az egyetértést saját nemzetük tagjai között. Na most, a liberális semmi esetre sem ellenzi a belső egység követelését. Épp ellenkezőleg: a nemzeteken belüli béke követése önmagában is a liberális gondolkodás eredménye, és csak akkor tett szert népszerűsége, amikor a tizennyolcadik század liberális eszméi szélesebb körű elfogadásra kerültek. Mielőtt befolyásra tett volna szert az emberek elméje felett a liberális eszme és a béke feltétlen magasztalása, ami része annak, a háborúk nem korlátozódtak az egyik és a másik ország közötti konfliktusokra. Magukat a nemzeteket is folyamatos polgári viszályok és véres belháborúk szaggatták szét. A tizennyolcadik században a britek még mindig megosztottak voltak a cullodeni csatában, és még a tizenkilencedik század Németországában is, mialatt a poroszok háborút vívtak Ausztria ellen, más német államok mindkét oldalon beléptek a küzdelembe. A poroszok akkoriban semmi rosszat nem láttak abban, hogy Itália oldalán harcoljanak a német Ausztria ellen, és 1870-ben csak az események gyors előrehaladása gátolta meg, hogy Ausztria belépjen a háborúba Franciaország oldalán Poroszország és szövetségesei ellen. Számos győzelmet, amire a porosz hadsereg olyan büszke volt, más német államokkal szemben

vívtak ki a porosz katonák. A liberalizmus tanította meg elsőként a nemzeteknek azt, hogy őrizzék meg belügyeikben a békét, aminek megtartását a többi országgal való kapcsolatukban is sürgeti.

A liberalizmus a nemzetközi munkamegosztás tényéből vonja le a háború elleni döntő, megcáfolhatatlan érvet. A munkamegosztás régóta meghaladja bármely nemzet határait. Ma egyetlen civilizált nemzet sem elégíti ki szükségleteit önfenntartó közösségként, közvetlenül saját termékeivel. Mind-egyik arra kényszerül, hogy külföldről szerezzen javakat, és belföldi termékek exportálásával fizessen értük. Bármilyen, ami a javak nemzetközi kereskedelmének meggátolásával vagy megállításával járna, hatalmas károkat okozna a teljes emberi civilizációnak, millió és millió embernek ásná alá a jólétét – és bizony a létalapját. Egy olyan korban, ahol a nemzetek kölcsönösen függenek a külföldről biztosított termékektől, többé nem vívhatók háborúk. Mivel az importok beáramlásának bárminemű megállítása döntő hatással járhat egy, a nemzetközi munkamegosztásban résztvevő nemzet által vívott háború kimenetelére, annak a politikának, ami szeretné figyelembe venni egy háború lehetőségességét, arra kell törekednie, hogy önfenntartóvá tegye a nemzetgazdaságát, azaz még béke idején is arra kell törekednie, hogy saját határainál véget vessen a nemzetközi munkamegosztásnak. Ha Németország ki szeretne lépni a nemzetközi munkamegosztásból és megpróbálná közvetlenül belföldi termelésével kielégíteni minden szükségletét, csökkenne a német munka teljes évi termelése és ennél fogva jelentősen zuhanna a német nép jóléte, életszínvonal és kulturális szintje.

Az önrendelkezés joga

Amint már kifejtésre került, egy ország csak akkor élvezheti a belföldi békét, ha egy demokratikus alkotmány biztosítja a garanciát arra, hogy súrlódás nélkül hozzáigazodhat a kormány a polgárok akaratához. A nemzetközi béke biztosításához semmi más nem szükséges, mint ennek az elvnek a következetes alkalmazása.

Az előző korok liberálisai úgy gondolták, hogy a világ népei természetüknél fogva békések voltak és csak a királyok kívánják a háborút, hogy területhódításaikkal megnöveljék hatalmukat és vagyonukat. Úgy hitték tehát, hogy a maradandó béke biztosításához elegendő a dinasztikus fejedelmek uralmát a néptől függő kormányzatra cserélni. Ha egy demokratikus köztársaság úgy találja, hogy fennálló határai, ahogyan a történelem kialakította azokat a liberalizmusba való átmenet előtt, nem felelnek meg többé a nép politikai kívánalmainak, békésen meg kell változtatni azt, hogy megfeleljen a népszavazás útján kinyilvánított népakaratnak. Mindig lehetségesnek kell lennie az államhatárok megváltoztatásának, ha világosan kifejezésre került egy terület lakosainak azon akaratata, hogy másik államhoz csatolják magukat ahelyett, amelyhez jelenleg tartoznak. A tizenhetedik és a tizennyolcadik században az orosz cárok hatalmas területeket kebeleztek be birodalmukba, melyek népessége sosem érzett vágyat arra, hogy az orosz államhoz tartozzon. Ha az Orosz Birodalom egy teljesen demokratikus alkotmányt ültetett volna gyakorlatba, még akkor sem teljesült volna e területek lakosainak kívánsága, mivel egyszerűen nem akartak bármilyen politikai unió kötelékébe lépni az

oroszokkal. A demokratikus követelésük az Orosz Birodalomtól való szabadság, egy független Lengyelország, Finnország, Lettország, Litvánia stb. megalkotása volt. A tény, hogy ezeket és hasonló követeléseket más népek (például az olaszok, a Schleswig-Holstein tartomány német lakosai, a szlávok a Habsburg Birodalomban) részéről csak a fegyverekhez való folyamodással lehetett megvalósítani, a legfontosabb oka volt az összes háborúnak, amit Európában vívtak a bécsi kongresszus óta.

Az önrendelkezés joga egy államhoz való tartozás kérdésével kapcsolatban tehát azt jelenti: amikor egy bizonyos terület lakosai – legyen az egyetlen falu, egy teljes kerület vagy szomszédos kerületek sorozata – kinyilvánítják egy szabadon lefolytatott népszavazás során, hogy nem kívánnak többé egységet alkotni az állammal, amihez tartoznak, hanem helyette vagy független államot kívánnak alkotni, vagy valami más államhoz kívánnak csatlakozni, kívánságukat tiszteletben kell tartani és engedelmeskedni kell annak. Ez az egyetlen lehetséges és hatásos módja a forradalmak, a polgárháborúk és a nemzetközi háborúk megelőzésének.

Ha ezt az önrendelkezéshez való jogot a „nemzetek önrendelkezéséhez való jogának” nevezzük, azzal félreértjük. Ez nem egy körülhatárolt nemzeti egység önrendelkezéshez való joga, hanem minden terület lakóinak joga ahhoz, hogy döntsenek az államról, amelyhez tartozni kívánnak. Ez a félreértés még súlyosabb, amikor a „nemzetek önrendelkezésének” kifejezését úgy értelmezik, hogy egy nemzetállamnak jogában áll elcsatolni és magába olvasztani a lakosok akaratának ellenére a nemzet részeit, amely egy másik állam territóriumába tartozik. Az így értelmezett nemzeti önrendelkezés joga alapján

próbálják az olasz fasiszták igazolni a követelésüket, hogy Ticino kantonja és más kantonok részei váljanak le Svájcra és egyesüljenek Olaszországgal, annak ellenére, hogy ezeknek a kantonoknak a lakosai nem akarják ezt. Hasonló álláspontot képvisel a pángermanizmus néhány képviselője Svájc német területeivel és Hollandiával kapcsolatban.

Azonban az önrendelkezés joga, amiről mi beszélünk, az nem a nemzetek önrendelkezésének joga, hanem az önrendelkezéshez való jog minden terület számára, ami elég nagy ahhoz, hogy független közigazgatási egységet alkosson. Ha lehetséges volna valamilyen módon biztosítani az önrendelkezés jogát minden egyes egyénnek, meg kellene tenni. Ez csupán kényszerítő technikai megfontolások miatt kivitelezhetetlen, ami szükségessé teszi, hogy egy területet egyetlen közigazgatási egységként kormányozzanak, és hogy korlátozzák az önrendelkezés jogát azon területek lakosainak többségi akaratára, amelyek elég nagyok ahhoz, hogy területi egységnek számítsanak az ország közigazgatásában.

Ez idáig, amennyiben bármennyi teret kapott az önrendelkezés joga, és akárhol is engedtek volna neki teret a tizenkilencedik és a huszadik században, egyetlen nemzetiség (azaz egyazon nyelvet beszélő emberek) alkotta államok megalapításához és a számos nemzetiségből álló államok feloszlásához vezetett vagy vezetett volna, de csupán azoknak a szabad döntésének a következménye révén, akik részt vehettek a népszavazásban. Azoknak az államoknak a megalakulása, amelyek egyetlen nemzeti csoport tagjaiból állnak, az önrendelkezéshez való jog gyakorlásának *eredménye* volt, nem pedig annak célja. Ha egy nemzet néhány tagja boldogabb volna politikai-

lag függetlenként, mint annak az államnak a tagjaként, amelyet egyazon nyelvcsoporthoz tagjai alkotnak, természetesen megpróbálhatja az ember megváltoztatni a politikai elképzeléseiket a meggyőzés eszközével, hogy elfogadják a nemzetiségi elvet, miszerint egyazon nyelvcsoporthoz összes tagjának egyetlen független államot kellene alkotnia. Ha azonban az akaratuk ellenére szeretné eldönteni a politikai sorsukat azzal, hogy a nemzet állítólagos magasabb jogára hivatkozik, azzal épp úgy megszegi az önrendelkezés jogát, mintha bármilyen más elnyomást gyakorolna. Svájc felosztása Németország, Franciaország és Olaszország között, ha pontosan a nyelvi határok mentén is végeznék el, épp annyira durva megsértése volna az önrendelkezéshez való jognak, mint Lengyelország felosztása volt.

A béke politikai alapjai

Azt gondolná az ember, hogy a Világháború tapasztalata után egyre inkább elterjed az örök béke szükségességének megértése. Azonban még mindig nem ismerik el, hogy az örökkévaló békét kizárólag úgy lehet elérni, ha általánosságban a gyakorlatba ültetik a liberális programot, és folyamatosan és következetesen tartják magukat ahhoz, a Világháború pedig nem volt más, mint az elmúlt évtizedek antiliberalis politikájának természetes és szükségszerű következménye.

Egy értelmetlen és meggondolatlan szlogen a kapitalizmust teszi felelőssé a háború eredetéért. A kapcsolat az utóbbi és a protekcionizmus politikája között egészen nyilvánvaló, és annak eredményeképp, ami kétségtelenül a tényekkel szembeni súlyos tudatlanság, a védővámokat a kapitalizmussal azonosítják. Az emberek elfelejtik, hogy röviddel ezelőtt az összes nacionalista kiadvány tele volt erőszakos gyalázkodásokkal a nemzetközi tőke („finánctőke” és „nemzetközi aranytröszt”) ellen, mert országtalan, mert ellenzi a védővámokat, mert tartózkodik a háborútól és a békét pártolja. Teljességgel abszurd a fegyveripart okolni a háború kirobbanásáért. A fegyveripar azért jelent meg és öltött jelentős méretet, mert a háborúra hajló államok és népek fegyvereket követeltek. Roppant abszurd volna azt feltételezni, hogy azért fordultak az imperializmus felé a nemzetek, hogy szívességet tegyenek a lőszergyártóknak. A fegyveripar, mint az összes többi ipar, azért jelent meg, hogy kielégítsen egy kínálatot. Ha a nemzetek más dolgokat szerettek volna a lövedékek és robbanóeszközök helyett,

akkor a gyártulajdonosok azokat gyártották volna le a háborús eszközök helyett.

Feltételezhető, hogy napjainkban egyetemes a béke iránti vágy. De a világ népei egyáltalán nem tudják egyértelműen, hogy milyen feltételek szükségesek a béke biztosításához.

A zavartalan békéhez el kell törölni az agresszió minden ösztönzőjét. Fel kell állítani egy világrendet, amelyben a nemzetek és a nemzeti csoportok annyira meg vannak elégedve az életkörülményeikkel, hogy nem fogják úgy érezni, hogy a háború kétségbeesett eszközéhez kényszerülnek folyamodni. A liberális nem számít arra, hogy prédikálással és moralizálással eltörölhető a háború. Azokat a társadalmi körülményeket kívánja megteremteni, amelyek el fogják törölni a háború okait.

Az első követelmény ezen a téren a magántulajdon. Amikor a magántulajdont még háború idején is tisztelni kell, amikor a győztesnek nem áll jogában elkobozni magánszemélyek tulajdonát, a köztulajdon kisajátításának pedig nincs nagy jelentősége, mivel mindenhol a termelőeszközök magántulajdonlása uralkodik, máris eltűnt a háborúzás egyik fontos indítéka. Ez azonban közel sem elég a béke biztosításához. Ahhoz, hogy az önrendelkezéshez való jogot ne redukálják pusztá színjátékká, olyannak kell lenniük a politikai intézményeknek, hogy a lehető legkisebb jelentőséggel bírjon egy terület fölötti szuverenitás átruházása az egyik kormányról a másikra, és ne járjon semmi előnnyel vagy hátránnyal senki számára. Az emberek nem értik meg, mi is szükséges ehhez, így tisztázunk kell azt néhány példával.

Ha szemügyre veszünk egy térképet, ami Közép- és Kelet-Európa nyelvi és nemzetiségi csoportjait ábrázolja, felfigyelhetünk arra, milyen gyakran lépik át a közöttük levő határokat –

mint például Észak- és Nyugat-Bohémiában – a vasútvonalak. Itt, az intervencionizmus és az etatizmus körülményei között sehogyan sem lehet az államhatárokat hozzáigazítani a nyelvi határokhoz. Az kizárt dolog volna, hogy a német állam területén üzemeltessék a cseh állam tulajdonában álló vasutat, az pedig még inkább, hogy egy vasútvonal néhány mérföldenként más-más vezetőség alá tartozzon. Ugyanúgy elképzelhetetlen volna, hogy egy vonatút minden néhány percében vagy negyedórájában vámkorlátokkal kelljen szembetalálkozni, annak minden formalitásával. Könnyű tehát megérteni, miért jutnak arra a következtetésre az etatisták és az intervencionisták, hogy nem szabad „megtörni” az efféle területek „földrajzi” vagy „gazdasági” egységét, és hogy a szóban forgó területet egyetlen „uralkodó” szuverenitása alá kell helyezni. (Természetesen minden nemzet azt próbálja bizonygatni, hogy egyedül ő jogosult és képes az uralkodó szerepét játszani ezekben a helyzetekben.) A liberalizmus számára itt semmi probléma nem adódik. A magán vasútvonalak, ha mentesek az állami beavatkozástól, szabadon és gond nélkül átszelhetik megannyi állam területét. Ha nincsenek vámhatárok és nem sújtják korlátozások a személyek, állatok és javak mozgását, akkor jelentéktelen, hogy egy néhány órás vonatút többször vagy kevesebbszer lép-e át a határokon.

A nyelvi térkép úgyszintén felfedi a nyelvi enklávék létét. A honfitársak elzárt településeken vagy nyelvszigeteken élnek együtt anélkül, hogy összekapcsolná őket bármiféle egyazon nemzetiségű földterület népük fő csoportjával. Jelen politikai körülmények között nem egyesülhetnek anyaországukkal. A tény, hogy az állam által felölelt területet napjainkban vámfa-

lak védelmezik, politikai szükségszerűséggé teszi a töretlen területi kontinuitást. Gazdaságilag megfojtának egy apró „külföldi birtokot,” amit vámok és más protekcionista intézkedések által elszigeteltek a közvetlen szomszédságában álló területtől. De amint szabadkereskedelem uralkodik, az állam pedig a magántulajdon védelmére korlátozza magát, mi sem egyszerűbb, mint a megoldás erre a problémára. Ekkor egyetlen nyelvszigetnek sem kell beletörődnie jogfosztottságába mint nemzet, pusztán mert nem kapcsolja össze őket egy honfitársai által lakott földhíd saját népükkel.

A hírhedt „korridor probléma” is csak egy imperialista-etatista-intervencionista rendszerben merül fel. Egy szárazföldi ország úgy hiszi, hogy szüksége van egy, a tengerhez vezető „korridorra” vagy „folyosóra,” hogy távol tartsa külkereskedelmét azoknak az országoknak az intervencionista és etatista politikájának befolyásától, amelyeknek a területei elválasztják őt a tengertől. Ha a szabadkereskedelem uralkodna, nehéz volna megmondani, milyen előnyökre számíthatna egy szárazföldi ország egy „korridor” birtoklásától.

Súlyos következményekkel jár az átmenet az egyik „gazdasági zónából” (az etatista értelemben) a másikba. Elég csak a felső-elzászi pamutiparra gondolni, aminek kétszer kellett átessenie ezen, vagy Felső-Szilézia lengyel textiliparára stb. Ha egy terület politikai hovatartozásának megváltozása előnyökkel vagy hátrányokkal jár a lakosai számára, akkor lényegében korlátozott a szabadságuk arra, hogy megszavazzák, melyik államhoz kívánnak valójában tartozni. Csak akkor beszélhetünk tényleges önrendelkezésről, ha minden egyén döntése a saját szabad akaratából fakad, nem pedig a veszteségtől való félelemből vagy a nyereség reményéből. Egy liberális elvek

mentén szerveződő kapitalista világ nem ismer elkülönült „gazdasági” zónákat. Egy ilyen világban a föld felszínének teljes területe egyetlen gazdasági területet alkot.

Az önrendelkezés joga csak azok számára előnyös, akik a többséget alkotják. Ahhoz, hogy a kisebbségek is védelmet élvezzenek, szükségesek bizonyos belföldi intézkedések, melyek közül először azokat vizsgáljuk, amelyek az oktatáspolitikát érintik.

Napjainkban a legtöbb országban kötelező az iskolalátogatás, vagy legalábbis a magántanítás. A szülők kötelesek meghatározott éveken át iskolába küldeni a gyermekeiket, vagy az iskolai nyilvános oktatás helyett egyenlő tanítást kell nekik nyújtaniuk otthon. Felesleges belemenni az érvekbe, amiket megfogalmaztak a kötelező oktatás mellett és ellen, amikor a kérdés még mindig vita tárgya volt. A legkevésbé sem relevánsak a jelenlegi helyzetre. Egyedül egy érv van, ami bármennyi jelentőséggel bír ennek kapcsán, nevezetesen az, hogy a kötelező oktatás politikájához való ragaszkodás teljességgel összeegyeztethetetlen a maradandó béke felállítására irányuló törekvésekkel.

London, Párizs és Berlin lakosai kétségtelenül teljességgel hihetetlennek fognak találni egy ilyen kijelentést. Mégis mi az ördög köze van a kötelező oktatásnak a háborúhoz és a békéhez? Az embernek azonban nem szabad kizárólag Nyugat-Európa népeinek szemszögéből megítélnie ezt a kérdést, ahogyan azt megannyi mással is teszik. Londonban, Párizsban és Berlinben, való igaz, egykönnyen megoldható a kötelező oktatás problémája. Ezekben a városokban semmi kétség nem merülhet fel annak kapcsán, hogy milyen nyelven folyjon a tanítás. A népesség, ami ezekben a városokban lakik és küldi iskolába

a gyermekeit, többé-kevésbé homogén nemzetiségű. De még a Londonban élő, nem angol nyelvű emberek is úgy találják, hogy gyermekeik nyilvánvaló érdekében áll, hogy angolul, nem pedig más nyelven tanítsák őket, és nem különb a helyzet Párizsban és Berlinben.

A kötelező oktatás kérdésének azonban egészen más a jelentősége azokon a kiterjedt területeken, ahol egymás mellett és egymással elvegyülve, a soknyelvűség zavarában élnek más-más nyelvet beszélő népek. Itt döntő fontosságúvá válik a kérdés, hogy milyen nyelven folyjon az oktatás. A döntés az évek során meghatározhatja egy teljes terület nemzetiségét. Az iskola elidegenítheti a gyermekeket a nemzetiségtől, amelybe a szülei tartoznak, és teljes nemzetiségek elnyomásának eszközeként használható. Aki az iskolákat irányítja, annak hatalmában áll ártani más nemzetiségeknek és elősegíteni sajátját.

Nem megoldás erre a problémára azt javasolni, hogy küldjenek minden gyermeket abba az iskolába, amelyben szülei nyelvét beszélik. Mindenekelőtt, ha el is tekintünk a problémától, amit a vegyes nyelvi háttérű gyermekek jelentenek, nem mindig könnyű meghatározni a szülők nyelvét. A soknyelvű területeken sokaktól megköveteli a szakmájuk, hogy használják az országban beszélt összes nyelvet. Továbbá gyakran nem áll módjában valakinek – ismét megélhetésére való tekintettel – hogy nyíltan kijelentse, hogy az egyik vagy a másik nemzetiséghez tartozik. Az intervencionizmus rendszerében elveszítheti azokat a vásárlókat, akik más nemzetiséghez tartoznak, vagy az állását egy másik nemzetiségből származó vállalkozó alatt. Aztán pedig számos szülő akad, akik jobb szeretnék egy másik nemzetiség iskoláiba küldeni gyermekeiket,

mivel előnyben részesítik a többnyelvűség vagy a másik nemzetiségbe való asszimiláció előnyeit, mint a saját népükhöz való hűséget. Ha az ember a szülőkre hagyja annak eldöntését, hogy melyik iskolába küldjék a gyermekeiket, akkor kiteszi őket a politikai kényszer minden elképzelhető formájának. Minden vegyes nemzetiségű területen az iskola a legnagyobb fontosságú politikai nyereség. Nem lehet leválasztani róla a politikai jellegét mindaddig, amíg állami és kötelező intézmény marad. Valójában egyedül egy megoldás van: az államnak, a kormánzatnak, a törvényeknek semmilyen formában nem szabad foglalkoznia az iskolázással és az oktatással. Nem szabad közpénzeket használni ilyen célokra. A fiatalok felnevelését és tanítását teljességgel a szülőkre, magánegyesületekre és magánintézményekre kell hagyni.

Jobb, ha valamennyi ifjú formális oktatás nélkül nő fel, mint az, ha élvezhetik az iskolázás előnyeit, hogy aztán ki legyenek téve annak kockázatának, miután felnőttek, hogy megöljék vagy megcsonkítsák őket. Egy egészséges írástudatlan mindig jobb, mint egy megnyomortított írástudó.

De ha el is töröljük a kötelező oktatás által gyakorolt lelki kényszert, még mindig messze nem tettünk meg mindent annak érdekében, hogy eltöröljük a súrlódások minden forrását a soknyelvű területeken élő nemzetiségek között. Az iskola a nemzetiségek elnyomásának az egyik eszköze – talán a legveszélyesebb, a véleményünk szerint – de kétségtelenül nem az egyetlen. A gazdasági életbe való minden állami beavatkozás eszközül szolgálhat azon nemzetiségek tagjainak üldözéséhez, akik az uralkodó csoporttól eltérő nyelvet beszélnek. Ennek

okán, a béke megőrzése érdekében korlátozni kell az állam tevékenységét arra a szférára, amely a szó legszigorúbb értelmében elengedhetetlen.

Nem boldogulhatunk az államapparátus nélkül az egyén életének, szabadságának, tulajdonának és egészségének megőrzése végett. De még az e célokból elvégzett bírói és rendőri tevékenységek is veszélyessé válhatnak olyan területeken, ahol bármi alapja lehet a diszkriminációnak az egyik és egy másik csoport között a hivatali ügyletek lebonyolítása során. Az országokban, ahol semmi nem ösztönzi különösen a részrehajlást, csak ott nem lesz általánosságban semmi ok attól félni, hogy elfogult módon fog cselekedni egy köztisztviselő, akinek az élet, szabadság, tulajdon és egészség védelme céljából kellene alkalmazni a felállított törvényeket. Ahol azonban a vallásos, nemzeti vagy hasonló különbségek csoportokra osztották a népeiséget, melyek között olyan mély szakadék húzódik, hogy az kizár minden igazságosságot vagy emberiséget, és kizárólag a gyűlöletnek ad teret, egészen más a helyzet. Ekkor a bíró, aki tudatosan, vagy annál is gyakrabban tudattalanul elfogultan jár el, úgy gondolja, hogy egy magasabb kötelességnek engedelmessé válik, amikor hivatali hatalmát és előjogait saját csoportjának szolgálatába állítja.

Amennyiben az államapparátusnak nincs más feladata, mint az élet, szabadság, tulajdon és egészség védelme, lehetséges szabályozásokat alkotni, amelyek olyan szigorúan körbehatárolják a területet, amelyen belül szabadon cselekedhetnek a közigazgatási hatóságok és a bíróságok, hogy szinte semmi tér ne maradjon saját belátásuk vagy önkényes, szubjektív ítéletük gyakorlására. De amint a termelésirányítás egy részét az

állam kezébe helyezik, amint a kormányzat apparátusától követelik a magasabb fokú javak alkalmazásának eldöntését, onnantól lehetetlen alávetni az adminisztratív tisztviselőket kötelező érvényű szabályoknak és előírásoknak, amelyek bizonyos jogokat biztosítanak minden polgárnak. Egy büntetőjog, amit a gyilkosok megbüntetésére terveztek, meghúzhat egy vonalat – legalábbis bizonyos fokig – aközött, hogy mi és mi nem minősül gyilkosságnak, és ezzel korlátok közé szoríthatja a területet, amelyen belül a magisztrátus szabadon alkalmazhatja saját ítéletét. Természetesen minden jogász nagyon jól tudja, hogy még a legjobb törvény is megrontható konkrét esetekben, értelmezésében, alkalmazásában és adminisztrációjában. De egy állami hivatal esetén, amit megbíztak a szállítóeszközök, bányák vagy állami földek kezelésével, bármennyire is korlátozza az ember annak szabadságát más tekintetben (ami kifejtésre került a 2. fejezetben), a legtöbb, amit az ember tehet annak érdekében, hogy pártatlan maradjon nemzetpolitikai kérdésekben, hogy üres általánosságokba foglalva ad neki utasításokat. Sok téren jelentős mértékben szabad kezét kell hagyni neki, mivel nem tudható előre, milyen körülmények között kell majd tevékenykednie. Tehát tárva-nyitva az ajtó az önkényesség, az elfogultság és a hivatali hatalommal való visszaélés számára.

Még a más-más nemzetiségek által lakott területen is egyenes közigazgatásra van szükség. Nem lehet minden utcasarokra egy német és egy cseh rendőrt helyezni, akiknek csak saját nemzetiségük tagjait kell védelmezniük. És ha ez lehetséges is volna, még mindig felmerülne annak kérdése, hogy ki avatkozzon be, amikor mindkét nemzetiség tagjai érintettek egy helyzetben, ami beavatkozást követel. A hátrányok, amelyek

az egységes közigazgatás szükségességéből fakadnak ezeken a területeken, elkerülhetetlenek. De ha egyébként is nehézségekbe ütközik olyan elengedhetetlen állami feladatok elvégzése, mint az élet, szabadság, tulajdon és egészség védelme, nem szabadna azokat szörnyűséges méretűre hizlalni azzal, hogy más területekre is kiterjesztik az állami tevékenységek körét, amelyek természetüknél fogva még nagyobb teret adnak az önkényes ítéletnek.

A világ nagy területein nem csupán egy nemzetiség, egy rassz vagy egy vallás tagjai, hanem különböző népek tarka keveréke él. A termelés helyének változásából szükségszerűen fakadó migrációs mozgások eredményeképpen folyton-folyvást új territóriumok találják szembe magukat a vegyes népesség problémájával. Ha az ember nem akarja mesterségesen súlyosbítni a súrlódást, ami szükségszerűen fakad a különböző csoportok együttéléséből, kizárólag azokra a feladatokra kell korlátoznia az államot, amiket csakis ő képes elvégezni.

Nacionalizmus

Amíg monarchikus despoták uralkodtak a nemzetek felett, nem tudott elfogadásra lelni a javaslat, miszerint a nemzetiségek közötti határokhoz kellene igazítani az államhatárokat. Ha egy nagyúr bele akart olvasztani egy tartományt a birodalmába, a legkevésbé sem érdekelte, hogy lakosai – az alattvalók – egyetértettek-e az uralkodóváltozással. Az egyetlen relevánsnak tartott megfontolás az volt, hogy elegendő-e az elérhető katonai erő ahhoz, hogy meghódítsák és megtartsák a szóban forgó területet. A nyilvánosság előtt egy többé-kevésbé mesterségesen megalkotott jogi követeléssel igazolta eljárását. Az érintett terület lakosainak nemzetiségét egyáltalán nem vették figyelembe.

A liberalizmus felemelkedésével történt, hogy először kezdték el a katonai, történelmi és jogi megfontolásoktól független kérdésként vizsgálni azt, hogy miként húzzák meg az államhatárokat. A liberalizmus, ami egy bizonyos területen lakó emberek többségének akaratára alapítja az államot, kizár minden katonai megfontolást, ami egykor döntő fontosságú volt az államhatárok meghatározásában. Elutasítja a hódítás jogát. Képtelen megérteni, hogyan beszélhetnek az emberek „stratégiai határokról,” és teljességgel felfoghatatlannak tartja annak követelését, hogy az államba olvasszanak egy földterületet, hogy megszerezzenek egy várlejtőt. A liberalizmus nem ismeri el egy fejedelem történelmi jogát ahhoz, hogy megörököljön egy tartományt. Egy király kizárólag személyek felett uralkodhat – a liberális értelemben – nem pedig egy bizonyos földda-

rab felett, amelynek lakosait pusztá tartozéknak tekintik. A fejedelem Isten kegyelméből viseli egy terület titulását, mint „Franciaország királya.” A liberalizmus által felállított királyok nem a terület nevéből kapták a titulussukat, hanem a nép nevéből, akik felett alkotmányos királyként uralkodtak. Így volt Lajos Fülöp „Franciaország királya”; és így van „belga király,” is, ahogyan egyszer „hellének királya” is volt.

A liberalizmus teremtette meg a jogi formát, amellyel kifejezést nyerhet a nép kívánsága azt illetően, hogy szeretnének-e tartozni egy bizonyos államhoz, nevezetesen a népszavazást. Szavazás módján döntendő el, hogy melyik államhoz kívánnak tartozni egy bizonyos terület lakosai. De ha meg is valósulna az összes szükséges gazdasági és politikai feltétel (mint például azok, amelyek az oktatáspolitikával kapcsolatosak) annak megakadályozása végett, hogy pusztá színjátékká redukálják a népszavazást, ha lehetséges is volna egyszerűen szavazás útján kikérni minden közösség lakóinak az álláspontját annak meghatározásához, hogy melyik államhoz kívánnak tartozni, majd megismételni ezt a választást, akárhányszor változnak a körülmények, még mindig kétségtelenül maradnának megoldatlan problémák, amelyek a nemzetiségek közötti súrlódás lehetséges okai volnának. Az, hogy az embernek egy olyan államhoz kell tartoznia, amelyhez nem szeretne tartozni, nem kevésbé gyötrő akkor, ha ez egy szavazás eredménye, mint akkor, ha katonai hódítás eredményeképp kell azt eltűrnie. De ez kétszeresen súlyos annak az egyénnek, akit nyelvi korlát választ el polgártársai többségétől.

Egy nemzeti kisebbség tagjának lenni mindig azt jelenti, hogy az ember másodrangú polgár. A politikai kérdések megvitatását természetesen mindig az írott és beszélt szó útján kell

tenni – beszédekben, újságcikkekben és könyvekben. Azonban a politikai felvilágosítás és vita ezen eszközei nem állnak mindig egy nyelvi kisebbség rendelkezésére egyazon mértékben, mint azoknak, akiknek az anyanyelve – a mindennapi beszédben használatos nyelve – az, amelyen az eszmecsere zajlik. Egy nép politikai gondolkodása végső soron annak politikai irodalmában megfogalmazott eszmék tükörképe. Amikor azok jogszabály alakot öltenek, a politikai eszmecsere kimenetele közvetlenül jelentőssé válik a polgárnak, aki idegen nyelvet beszél, mivel engedelmeskednie kell a törvénynek; azonban úgy érzi, hogy kizárták őt a törvényhozó hatóság akaratának formálásában való tényleges részvételből, vagy legalábbis, hogy nem megengedett neki egyazon mértékben alakítani azt, mint azoknak, akiknek az uralkodó többség nyelve az anyanyelve. És amikor egy magisztrátus vagy bármilyen közigazgatási hivatalnok elé járul mint peres vagy kérelmező fél, olyan emberekkel találja magát szemben, akiknek a politikai eszméi idegenek számára, mert más ideológiai befolyások alatt alakultak ki.

De ettől eltekintve, maga a tény, hogy egy kisebbség tagjai, amikor megjelennek a törvényszékek és a közigazgatási hatóságok előtt, kötelesek számukra idegen nyelvet használni, máris sok tekintetben komoly hátrányokat ró rájuk. Ég és föld különbség van aközött, amikor az ember eljárásban vesz részt, hogy képes-e közvetlenül beszélni a bírákhoz, vagy arra kényszerül, hogy egy tolmács szolgálatára támaszkodjon. Egy nemzeti kisebbség tagjának napról napra úgy kell éreznie magát, mintha idegenek között élne, és hogy – ha a törvény betűje tagadja is – egy másodrangú polgár.

Mindezek a hátrányok roppant elnyomásnak érződnek még egy liberális alkotmánnyal bíró államban is, amelyben a kormányzat tevékenysége a polgárok életének és tulajdonának védelmezésére korlátozódik. Egy intervencionista vagy egy szocialista államban azonban meglehetősen elviselhetlenné változnak. Ha a közigazgatási hatóságuknak jogukban áll mindenhol beavatkozni szabad belátásuk szerint, ha a bírók és hivatalnokok számára biztosított mozgástér annyira tágas, hogy helyet hagy a politikai előítéleteknek, akkor egy nemzeti kisebbség tagja a többségbe tartozó állami tisztviselők önkényes ítéletének és elnyomásának alárendelve találja magát. Az, hogy mi történik akkor, amikor az iskola és az egyház nem független, hanem az állami szabályozás alanya, már kifejtésre került.

Itt kell keresni a gyökerét az agresszív nacionalizmusnak, amit működni látunk napjainkban. Teljességgel hibásak a próbálkozások, amelyek természetes, nem pedig politikai okokra próbálják visszavezetni a nemzetek közötti ellenségeségeket. A népek közötti, természetesnek vélt ellenszenv, amire rendszerint bizonyítékként hivatkoznak, úgyszintén fennáll az egyes nemzeteken belül is. A bajor gyűlöli a poroszt; a porosz pedig a bajort. Nem kevésbé vadabb a gyűlölet, ami az egyes csoportok között uralkodik mind Franciaországban, mind Lengyelországban. A németek, a lengyelek és a franciák ugyanakkor képesek békében élni az országukon belül. Ami különleges politikai jelentőséggel ruházza fel a lengyel ellenszenvét a némettel szemben, és a németét a lengyellel szemben, az mindkét nép törekvése arra, hogy magukhoz ragadják azoknak a határterületeknek a politikai irányítását, amelyekben a

németek és a lengyelek egymás mellett élnek, és arra használják, hogy elnyomják a másik nemzetiség tagjait. Ami mindent felemésztő tűzzé táplálta a nemzetek közötti gyűlöletet, az a tény, hogy az emberek az iskolákat akarják használni arra, hogy elidegenítsék a gyermekeket atyáik nyelvétől, valamint a bíróságokat és a közigazgatási hivatalokat, politikai és gazdasági intézkedéseket, valamint nyílt vagyonekkobzást arra, hogy üldözzék az idegen nyelvet beszélőket. Mivel az emberek készek erőszakos eszközökhöz folyamodni, hogy előnyös körülményeket teremtsenek saját nemzetük politikai jövőjének, felállították az elnyomás rendszerét a többnyelvű területeken, ami veszélyezteti a világbékét.

Addig, amíg nem valósították meg teljesen a liberális programot a egyes nemzetiségű területeken, a különböző nemzetek tagjai közötti gyűlölet mindinkább vadabbá fog válni, és újabb háborúkat és forradalmakat fog lángra lobbantani.

Imperializmus

Az elmúlt századok abszolút királyainak hódítás iránti vágya hatalmi szférájuk kiterjesztésére és vagyonuk növelésére törekedett. Egyetlen fejedelem sem elégedett meg hatalmával, mert csakis erővel tudta megőrizni uralmát a belső és külső ellenségekkel szemben. Egyetlen fejedelem sem elégedett meg vagyonával, mert szüksége volt a pénzre katonái ellátásához és kísérete fenntartásához.

Egy liberális államnak csekély jelentőségű a kérdés, hogy ki kell-e terjeszteni territóriumá határát. Nem szerzhető vagyon új területek bekebelezésével, mivel a területből származó „bevételt” arra kell használni, hogy fedezzék igazgatásának költségeit. Egy liberális államnak, ami nem dédelget agresszív terveket, haderejének megerősítése jelentéktelen. Így a liberális parlamentek ellenálltak minden törekvésnek, ami növelni kívánta az ország háborús képességeit, és elleneztek minden harcias és bekebelezéspárti politikát.

De a béke liberális politikája, amit az elmúlt [tizenkilencedik] század hatvanas éveinek elején, amikor a liberalizmus az egyik győzelmet aratta a másik után, máris garantálnak hittek, legalábbis Európában, azon a feltételezésen nyugodott, hogy minden terület népességének jogában állna eldönteni, melyik államhoz kívánnak tartozni. Azonban e jog biztosítása végett, mivel az abszolutista hatalmaknak nem állt szándékában békésen lemondani előjogaikról, először szükséges volt számos igen komoly háború és forradalom. Az idegen uralom megdöntését Olaszországban, a németek megőrzését a Schleswig-

Holstein tartományban a fenyegető denacionalizációval szemben, a lengyelek és a délszlávok felszabadítását csak fegyveres erővel lehetett megkísérelni. A megannyi eset közül, ahol a fennálló politikai rend szembetalálta magát az önrendelkezés jogának követelésével, egyedül egy helyen lehetett békésen megoldani a problémát: a liberális Anglia felszabadította a Jón-szigeteket. Mindenhol máshol háborúkat és forradalmakat eredményezett ugyanaz a helyzet. Az egyesített német állam megalkotásának törekvései a katasztrofális modern francia-porosz háborúhoz vezettek; a lengyel kérdés megoldatlan maradt, mert a cár az egyik forradalmat fojtotta el a másik után; a balkáni kérdést csak részben sikerült megoldani; és a Habsburg-monarchia problémái megoldásának lehetetlensége az uralkodó dinasztia akaratával szemben végül elvezetett az incidenshez, ami a Világháború közvetlen okává vált.

A modern imperializmust az különbözteti meg az abszolút fejedelmek terjeszkedő hajlamaitól, hogy mozzgó szellemei nem az uralkodó dinasztia tagjai, és nem is a nemesség, a bürokrácia vagy a tisztek hadtestei, akik személyes meggazdagodásra vágnak a meghódított területek kifosztásával, hanem az embertömegek, akik a nemzeti függetlenség megőrzésének legalkalmasabb eszközeként tekintenek rá. Az antiliberális politikák összetett hálózatában, amelyek olyan tágra bővítették az állam szerepkörét, hogy szinte semmi helyet nem hagytak az állami beavatkozástól szabad emberi tevékenységnek, hiábavaló akár csak egy mérsékelt kielégítő megoldásban reménykedni azoknak a területeknek a politikai problémáira, amelyekben számos nemzetiség tagjai laknak egymás mellett. Ha ezeket a területeket nem teljesen liberális elvek mentén kormányozzák, a nemzeti csoportok jogegyenlőségének még

csak megközelítése is kizárt dolog. Akkor csak uralkodók és uraltak vannak. Az egyetlen választási lehetőség, hogy a kalapács vagy az üllő legyen az ember. Így a lehető legerősebb nemzetállamra való törekvés – ami képes kiterjeszteni uralmát minden vegyes nemzetiségű területre – a nemzeti önfenntartás elengedhetetlen követelményévé válik.

De a nyelvi vegyes területek problémája nem korlátozódik a régi országokra. A kapitalizmus új földterületeket nyit meg a civilizáció számára, amelyek előnyösebb termelési körülményeket biztosítanak, mint azoknak az országoknak a nagy részei, amelyeket már régóta laknak. A tőke és a munka a legkedvezőbb helyekre vándorolnak. Ez a migrációs mozgás messze felülmúlja a világ népeinek összes eddigi vándorlását. Csupán néhány nemzet emigránsai költözhetnek olyan területekre, ahol a politikai hatalom honfitársai kezében rejlik. Ahol azonban nem ez a helyzet, a migráció ismét megteremti mindazon konfliktust, ami általánosságban kialakul a soknyelvű területeken. Bizonyos esetekben, amiket itt nem részletezünk, némiképp más a helyzet a tengerentúli gyarmatosítás területein, mint Európa rég felállított országaiban. Ennek ellenére a konfliktusok, amik a nemzeti kisebbségek elégtelen helyzetéből fakadnak, végső soron azonosak. Minden ország vágya arra, hogy megóvja honfitársait ettől a sorstól, egyrészt az európaiak által letelepedésre alkalmas gyarmatok megszerzésére törekvéshez vezet, másrészt pedig a politikához, ami behozatali vámokkal védelmezi a kedvezőtlenebb körülmények között zajló belföldi termelést a felsőbbrendű külföldi ipar versenyétől annak reményében, hogy szükségtelessé tegyék a munkások kivándorlását. Bizony, annak érdekében,

hogy a lehető legnagyobb mértékben kiterjessék a védett piacot, olyan területek megszerzésére is törekednek, amelyeket nem tartanak alkalmasnak az európaiak letelepedésére. A tizenkilencedik század hetvenes éveinek végére tehetjük a modern imperializmus kezdetét, amikor is Európa ipari országai elkezdtek felhagyni a szabadkereskedelem politikájával és versengeni kezdtek Afrika és Ázsia gyarmati „piacaiért.”

Angliára vonatkozóan használták először az „imperializmus” kifejezést, hogy megnevezzék a területi terjeszkedés modern politikáját. Anglia imperializmusa, való igaz, nem is annyira új területek bekebelezésére törekedett, hanem sokkal inkább arra, hogy egységes kereskedelempolitikai területet alkossanak az angol király birtokába tartozó különböző területekből. Ez annak a különös helyzetnek az eredménye volt, amelyben Anglia a világ legszélesebb körű gyarmati telepek anyaországának szerepében találta magát. Mindenesetre a cél, amit az angol imperialisták el akartak érni egy vámunió megalkotásával, ami magába foglalja a domíniumokat és az anyaországot, ugyanaz volt, amit Németország, Olaszország, Franciaország, Belgium és más európai országok gyarmatszerzései voltak hivatottak szolgálni, nevezetesen védett exportpiacok megalkotása.

Az imperializmus politikájának nagy kereskedelmi céljait sehol sem sikerült elérni. Megvalósíthatlan maradt a teljes brit vámunió álma. Az európai országok által az utóbbi évtizedekben bekebelezett területek, valamint azok, amelyekben sikerült „engedményeket” szerezniük, annyira alárendelt szerepet játszanak a nyersanyagoknak és a félkész javaknak a világpiac számára történő biztosításában, valamint az ipari termékek en-

nek megfelelő fogyasztásában, hogy a körülmények semmilyen lényeges változását nem lehet előidézni efféle berendezkedésekkel. Ahhoz, hogy elérjék a célokat, amikre az imperializmus törekedett, nem elegendő az, hogy Európa nemzeti elfoglalják az ellenállásra képtelen vademberek által lakott területeket. Olyan területekért kellett folyamodniuk, amelyek azoknak a népeknek a birtokában voltak, akik képesek és készek voltak megvédeni magukat. És itt futott zátonyra – vagy fog egyhamar zátonyra futni – az imperializmus politikája. Abesszíniában, Mexikóban, a Kaukázusban, Perzsiákban, Kínában – mindenhol azt látjuk, hogy visszavonulóban vannak, vagy legalábbis máris nagy nehézségekkel küszködnek az imperialista agresszorok.

6.

Gyarmatpolitika

A megfontolások és célok, amik az európai hatalmak gyarmatpolitikáját irányították a nagy felfedezések kora óta, a legszögesebb ellentétben állnak a liberalizmus minden elvével. A gyarmatpolitika alapvető elképzelése az volt, hogy kihasználják a fehér faj katonai felsőbbrendűségét más fajokkal szemben. Az európaiak a civilizációjuk által kezükbe adott minden fegyverrel és találmánnyal indultak útnak, hogy leigázzák a gyengébb népeket, elrabolják tulajdonukat és rabigába hajtásák őket. Voltak, akik megpróbálták tisztára mosni és elkenődni a gyarmatpolitika valódi indítékát azzal a kifogással, miszerint egyetlen célja az volt, hogy lehetővé tegyék a primitív népek számára, hogy élvezzék az európai civilizáció áldásait. Ha fel is tételezzük, hogy ez volt a valódi célja a kormányoknak, akik hódítókat küldtek a világ távoli részeire, a liberálisnak ez még mindig nem szolgáltat elegendő okot arra, hogy hasznosnak vagy előnyösnek tartsa az efféle gyarmatosítást. Ha, ahogy hisszük, az európai civilizáció valóban felsőbbrendű Afrika primitív törzseinél vagy Ázsia civilizációjánál – bármennyire is tiszteletreméltóak az utóbbiak a maguk módján – akkor képesnek kellene lennie bebizonyítania felsőbbrendűségét azzal, hogy inspirálja ezeket a népeket arra, hogy önszántukból kövessék a példáját. Lehetne gyászosabb bizonyítéka az európai civilizáció meddőségének, mint az, hogy kizárólag tűzzel és karddal lehet elterjeszteni?

A történelem egyik fejezete sem annyira vérrel áztatott, mint a gyarmatosítás történelme. Haszontalanul és értelmetle-

nül folyt a vérontás. Virágzó földeket semmisítettek meg; teljes népeket pusztítottak el és irtottak ki. Ezt sehogyan sem lehet elkendőzni vagy igazolni. Az európaiak uralma Afrikában és Ázsia fontos részein abszolút. Ez a legszögesebb ellentétben áll a liberalizmus és a demokrácia összes elvével, és semmi kétség nem férhet ahhoz, hogy az eltörlésére kell törekednünk. Az egyetlen kérdés, hogy miként lehet eltörleni ezt a túrhetetlen helyzetet a lehető legkevésbé káros módon.

A legegyszerűbb és legradikálisabb megoldás az volna, ha az európai kormányok elrendelnék tisztviselőik, katonáik és rendőrségük kivonulását ezekről a területekről, és magukra hagynák lakosaikat. Nem számít, hogy ezt azonnal teszik-e, vagy az őslakosok szabadon lefolytatott népszavazása előzi meg a gyarmatok feladását. Hiszen semmi kétségünk nem lehet egy valóban szabad szavazás eredménye felől. A tengeren túli gyarmatok európai uralma nem számíthat alattvalói beleegyezésére.

Ennek a radikális megoldásnak az azonnali következménye, ha nem is teljes anarchia, akkor legalábbis folyamatos konfliktus volna az európaiak által elhagyott területeken. Nyugodtan biztosra vehetjük, hogy az őslakosok ez idáig csak gonoszságot tanultak az európaiakról, és semmi jó dolgot. Ez nem az őslakosok, hanem az európai hódítóik hibája, akik semmit nem tanítottak nekik, csak gonoszságot. Fegyvereket és mindenféle pusztító gépezeteket vittek a gyarmatokba; a legrosszabb és legkegyetlenebb embereket küldték ki tisztviselőknek és tiszteknek; kardokkal állították fel gyarmati uralmukat, amelynek véres kegyetlensége a bolsevikok zsarnoki rendszerével vetélkedik. Ne lepődjenek meg az európaiak, ha a rossz példa, amit ők maguk mutattak a gyarmatokon, gonosz

gyümölcsöt terem. Semmi joguk nincsen képmutatóan panaszkodni az őslakosok közerkölcsének alacsony szintje miatt. Ahogyan az az érv is alaptalan volna, hogy az őslakosok még nem elég érettek a szabadságra, és szükségük van még legalább néhány év további oktatásra az idegen uralkodók ostora alatt, mielőtt magukra lehetne hagyni őket. Hiszen részben épp ez az „oktatás” a felelős a szörnyű körülményekért, amik napjainkban uralkodnak a gyarmatokon, bár következményei nem fognak teljesen testet öltetni egészen addig, amíg az európai seregek és tisztviselők ki nem vonulnak.

De talán azt fogják bizonygatni, hogy a felsőbbrendű faj tagjaiként az európaiak kötelessége elkerülni az anarchiát, ami feltételezhetően kitörne a gyarmatok evakuálása után, és ennélfogva kötelesek fenntartani uralmukat az őslakosok érdekében és hasznára. Az érv megerősítése végett talán élenként ábrázolják a körülményeket, amik Közép-Afrikában és Ázsia számos részén uralkodtak az európai uralom előtt. Emlékezhetünk a rabszolgavadászatra, amit az arabok folytattak Közép-Afrikában, és a féktelen erőszakra, amit megannyi indiai despotia engedett meg magának. Természetesen sok a képmutatás ebben az érvelésben, és nem szabad elfelejteni például, hogy az afrikai rabszolga-kereskedelem csak azért virágozhatott, mert az európaiak leszármazottjai az amerikai gyarmatokon vásárlóként jelentek meg a rabszolgapiacokon. De egyáltalán nem szükséges taglalnunk az efféle okfejtés érveit és ellenérveit. Ha mindössze annyit lehet felhozni a gyarmatok feletti európai uralom fenntartása mellett, hogy az állítólag az őslakosok érdekében történik, akkor azt kell mondania az embernek, hogy jobb volna, ha ezt az uralmat teljesen beszüntetnék. Senkinek sincs joga beleártani magát mások ügyeibe, hogy elősegítse az

érdeküket, és senkinek sem szabadna azt színlelni – miközben saját érdekeit tartja szem előtt – hogy önzetlenül csakis mások érdekében cselekszik.

Van azonban egy másik érv is az európai hatalom és befolyás fenntartása mellett a gyarmati területeken. Ha az európaiak sosem vonták volna uralmuk alá a trópusi gyarmatokat, ha nem tették volna gazdaságukat jelentős mértékben függővé a trópusi nyersanyagok és tengerentúli mezőgazdasági termékek behozatalától, amelyekért ipari javakkal fizettek, még mindig igen békésen meg lehetne vitatni a kérdést, hogy érdeemes-e bevonni ezeket a területeket a világpiac hálózatába. De mivel a gyarmatosítás már belekényszerítette ezeket a területeket a világszintű gazdasági közösség keretébe, egészen más a helyzet. Európa gazdasága ma jelentős mértékben Afrika, valamint Ázsia számos területének a világgazdaságban való részvételén alapul, amik mindenféle nyersanyagot szolgáltatnak. Ezeket a nyersanyagokat nem erőszakkal ragadják el az őslakosoktól. Nem sarcként viszik el őket, hanem önkéntes csere révén adják őket át Európa ipari termékeiért cserébe. Tehát a kapcsolatok nem bármiféle egyoldalú előnyön alapulnak; épp ellenkezőleg, kölcsönösen előnyösek, és a gyarmatok lakói épp annyi előnyre tesznek szert belőlük, mint Anglia vagy Svájc lakói. Ezeknek a kereskedelmi kapcsolatoknak bármimű megállítása súlyos gazdasági veszteségekkel járna mind Európa, mind a gyarmatok számára, és súlyosan csökkentené az embertömegek életszínvonalát. Ha a teljes földet átölelő gazdasági kapcsolatok lassú kiterjesztése és a világgazdaság fokozatos fejlődése az elmúlt százötven év növekvő gazdagságának egyik legfontosabb forrása volt, ennek a tendenciának a

megfordítása példátlan mértékű gazdasági katasztrófát jelentene a világnak. Ez a katasztrófa kiterjedésében és következményeiben messze felülmúlná a Világháború gazdasági következményeihez kapcsolódó krízist. Hagyni kellene vajon, hogy mind Európa, mind a gyarmatok jóléte tovább zuhanjon, hogy lehetőséget biztosítsunk az őslakosoknak saját politikai soruk meghatározásához, amikor ez egyébként sem a szabadságukhoz, hanem csupán uralkodóik felcseréléséhez vezetne?

Ennek a megfontolásnak kell döntő szerepet tulajdonítani a gyarmatpolitikai kérdések megítélésében. Az európai tisztviselőknek, katonáknak és rendőröknek ott kell maradniuk ezen a területeken, amennyiben jelenlétük szükséges azoknak a jogi és politikai körülményeknek a fenntartásához, amelyek biztosítják a gyarmati területek részvételét a nemzetközi kereskedelemben. Lehetségesnek kell maradnia annak, hogy folytatódhasson a kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági tevékenység a gyarmatokon, hogy kiaknázhassák a bányákat és elszállíthassák az ország termékeit a vasutakon és a folyókon a partokra, onnan pedig Európába és Amerikába. Az, hogy ez folytatódhasson, mindenkinek az érdeke, nem csak Európa, Amerika és Ausztrália lakosainak, hanem Ázsia és Afrika őslakosainak is. Ahol a gyarmati hatalmak nem lépik túl ezeket a határokat, nem lehet ellenvetéseket felhozni tevékenységükkel szemben a liberális szemszögből.

De mindenki tudja, milyen súlyosan vétkezett az összes gyarmati hatalom ez ellen az elv ellen. Aligha szükséges felidézni a retteneteket, amiket elkövettek a belga Kongóban a megbízható angol tudósítók beszámolóí szerint. Tétélezzük fel, hogy ezek a rémtettek nem álltak a Belga kormány szándé-

kában, és kizárólag a Kongóba küldött funkcionáriusok túlkapasainak és gonoszságának tulajdoníthatók. De maga a tény, hogy szinte mindegyik gyarmati hatalom olyan kereskedelmi rendszert állított fel a tengerentúli birtokain, amely előnyös helyzetbe juttatja az anyaország javait, azt mutatja, hogy napjaink gyarmatpolitikáját olyan megfontolások vezérlik, amelyek teljességgel ellentétesek azokkal, amiknek uralkodniuk kellene ezen a területen.

Ahhoz, hogy összhangba kerüljenek Európa és a fehér faj érdekei a gyarmatokon élő színes bőrű fajok érdekeivel minden gazdaságpolitikai kérdésben, a Nemzetek Szövetségének kezébe kell adni mindazon tengerentúli territórium igazgatásának legfelsőbb hatalmát, amelyekben nincsen parlamentáris kormányzati rendszer. A Szövetségnek gondoskodnia kell arról, hogy a lehető leghamarabb biztosítsa az önkormányzást ott, ahonnan hiányzik, és hogy az anyaország hatalma a tulajdon, a külföldiek polgári jogainak és a kereskedelmi kapcsolatok védelmére korlátozódjon. Mind az őshonosoknak, mind más nemzetek tagjainak meg kell adni a jogot, hogy közvetlenül a Szövetség elé járulhassanak a panaszaikkal, ha az anyaország bármely intézkedése meghaladja azt, ami megkövetelt a kereskedelem és általánosságban a gazdasági tevékenység biztosításához ezeken a területeken, a Nemzetek Szövetségét pedig fel kell ruházni a joggal ahhoz, hogy rendezni tudja ezeket a panaszokat.

Ezeknek az elveknek az alkalmazása lényegében azt jelentené, hogy az európai országok tengerentúli territóriumai először a Szövetség megbízása alá tartoznának. De még ennek is csupán átmeneti fázisnak kellene lennie. A végső célnak a

gyarmatok teljes felszabadításának kell lennie a despotikus uralom alól, amelyben élnek.

A bonyolult probléma – ami az idő előrehaladtával egyre bonyolultabbá válik – ezen megoldásával nem csak Európa és Amerika gyarmat nélküli nemzeteinek, hanem a gyarmati hatalmaknak és az őslakosoknak is meg kell elégedniük. A gyarmati hatalmaknak rá kell ébredniük arra, hogy hosszútávon képtelenek lesznek fenntartani az uralmukat a gyarmatok felett. Azzal, hogy belépett a kapitalizmus ezekre a területekre, az őslakosoknak önállóvá kell válniuk; nincs többé kulturális különbség a felsőbb osztályok, valamint a tisztek és tisztviselők között, akiket az anyaország megbízott a közigazgatással. A hatalomeloszlás katonai és politikai szemszögből ma egészen különbözik attól, ami mindössze egy nemzedékkel ezelőtt volt. Kudarcnak bizonyult az európai hatalmak, az Egyesült Államok és Japán próbálkozása arra, hogy gyarmati territóriumként kezeljék Kínát. Egyiptomban visszavonulóban vannak az angolok; Indiában máris védekező helyzetbe kerültek. Köztudott, hogy Hollandia képtelen volna megtartani Kelet-Indiát egy valóban komoly támadással szemben. Ugyanez igaz Afrika és Ázsia francia gyarmataira. Az amerikaiak nincsenek megelégedve a Fülöp-szigetekkel, és készen állnak feladni őket, amint alkalmuk nyílik. A gyarmatok átruházása a Nemzetek Szövetségének gondnokságára biztosítaná a gyarmati hatalmak számára tőkebefektetésük érintetlen tulajdonjogát és óvná őket attól, hogy áldozatokot kelljen hozniuk az őslakosok felkelésének elfojtása során. Az őslakosok is csak hálásak lehetnének egy olyan javaslatnak, ami biztosítaná a függetlenségüket a békés evolúció útján, ezzel pedig garantálná, hogy

semmilyen hódításra éhes szomszédjuk nem fenyegetné a politikai függetlenségüket a jövőben.

7.

Szabadkereskedelem

A védővám és a szabadkereskedelem következményeinek elméleti demonstrációja a klasszikus közgazdaságtan talpköve. Ez annyira világos, annyira nyilvánvaló, annyira vitathatatlan, hogy ellenfelei képtelenek voltak megfogalmazni bármi ellenérvet, amiről ne lehetne azonnal bemutatni, hogy teljességgel hibás és abszurd.

Ennek ellenére ma védővámokkal – sőt, még az importok nyílt tilalmával is – találkozhatunk szerte a világon. Még Angliában, a szabadkereskedelem anyaföldjén is felemelkedőben van a protekcionizmus. A nemzeti autarkia elve minden egyes nappal újabb támogatókra lel. Még a csupán néhány milliós népességű országok, mint Magyarország és Csehszlovákia is megpróbálják a magas vámok és az importok tilalmának eszközével függetleníteni magukat a világ többi részétől. Az Egyesült Államok külkereskedelmének alapelve, hogy minden olyan termékre, amit alacsonyabb költségekkel gyártottak külföldön, a különbözettel egyenlő összegű behozatali váموkat szabjanak ki. Az teszi groteszkké ezt az egész helyzetet, hogy minden ország szeretné csökkenteni az importjait, ugyanakkor növelni akarja az exportjait. Ezeknek az intézkedéseknek a következménye, hogy megbolygatják a nemzetközi munkamegosztást, és ennél fogva általánosan csökkentik a munka termelékenységét. Az egyetlen oka annak, hogy ez az eredmény nem vált még érzékelhetőbbé, hogy a kapitalista rendszer előrelépései mindig elegendőek voltak ahhoz, hogy túlsúlyozzák azt. Azonban nem férhet kétség ahhoz, hogy ma mindenki gazdagabb volna, ha a védővámok nem üznék el

mesterségesen a termelést a kedvezőbb helyekről a kedvezőtlenebbekhez.

A teljes szabadkereskedelem rendszerében ott alkalmaznák a tőkét és a munkát, ahol a legkedvezőbbek a körülmények a termeléshez. A kevésbé kedvező termelési területeket nem használnák ki addig, amíg lehetőség van valahol kedvezőbb körülmények között termelni. Amennyiben a szállítási eszközök fejlődése, a technológiai fejlesztések és a kereskedelemben újonnan belépő országok alaposabb felfedezése következtében olyan helyekre lelnék, amelyek kedvezőbbek a termelés számára, mint amiket jelenleg használnak, a termelés ezekre a területekre vándorol. A tőke és a munka a kedvezőtlenebb területekről a kedvezőbb területekre vándorol.

Azonban a tőke és a munka vándorlása előfeltételezi nem csupán a teljes kereskedelmi szabadságot, hanem az egyik országból a másikba való mozgásuk mindennemű akadályának hiányát. Közel sem így álltak a dolgok akkor, amikor először kidolgozták a klasszikus szabadkereskedelmi tant. Az akadályok egész sora állt mind a tőke, mind a munka szabad mozgásának útjában. A körülmények ismeretének hiánya, az általános jogbizonytalanság és számos hasonló okok folytán a tőkések vonakodtak befektetéseket eszközölni más országokban. Ami pedig a munkásokat illeti, lehetetlennek találták szülőföldjük elhagyását, nem csak azért, mert nem ismertek idegen nyelveket, hanem jogi, vallásos és más nehézségek folytán is. A tizenkilencedik század elején, való igaz, általánosságban igaz volt, hogy a tőke és a munka szabadon mozoghatott az országokon belül, de akadályok álltak az országok közötti mozgásuk útjában. Az egyetlen oka annak, hogy megkülönböztetik a gazdaságelméletben a belkereskedelmet és a külkereskedelmet,

abban a tényben rejlik, hogy az előbbi esetén a tőke és a munka szabad mozgása uralkodik, míg ez nem igaz a nemzetek közötti kereskedelemre. Így a kérdés, amit meg kellett oldania a klasszikus elméletnek, megfogalmazható a következőképpen: Milyen következményekkel jár a fogyasztói javak szabad kereskedelme az egyik és egy másik ország között, ha korlátozott a tőke és a munka mobilitása közöttük?

Erre a kérdésre Ricardo doktrínája adta meg a választ. A termelési ágazatok úgy oszlanak meg a különböző országok között, hogy minden ország azokra az iparágakra szenteli az erőforrásait, amelyekben a legnagyobb fölényrel rendelkezik más országokhoz képest. A merkantilisták attól féltek, hogy egy ország, amelynek kedvezőtlenek a termelési körülményei, többet importálna, mint amennyit exportálna, így végül pénz nélkül maradna; és azt követelték, hogy még időben vessenek védővámokat és tilalmakat az importokra, hogy megakadályozzák ennek a szörnyű helyzetnek a megjelenését. A klasszikus doktrína bemutatja, hogy alaptalanok voltak ezek a merkantilista félelmek. Hiszen még annak az országnak sem kell tartania attól, hogy kevesebbet exportál, mint amennyit importál, ahol a termelési körülmények mindegyik iparágban kedvezőtlenebbek, mint más országokban. A klasszikus doktrína zseniális, vitathatatlan és soha senki által nem is vitatott módon demonstrálta, hogy még a viszonylag kedvezőbb termelési körülményekkel rendelkező országoknak is előnyösnek kell találniuk, hogy a viszonylag kedvezőtlenebb termelési körülményekkel rendelkező országokból importálják azokat az árucikkeket, amelyeknek a megtermelésére, való igaz, alkalmasab-

bak volnának, azonban nem annyira, amennyire alkalmasabbak más árucikkek megtermelésére, amelyek előállítására szaksosodnak.

Így a szabadkereskedelem klasszikus elmélete azt mondja az államférfinak: vannak viszonylag kedvezőbb, és vannak viszonylag kedvezőtlenebb természetes termelési körülményekkel rendelkező országok. Az állami beavatkozás hiányában a nemzetközi munkamegosztás önmagában elősegíti, hogy minden ország megtalálja a helyét a világgazdaságban, függetlenül attól, milyenek a termelési körülményei más országokhoz viszonyítva. Természetesen a viszonylag kedvezőbb termelési körülményekkel bíró országok gazdagabbak lesznek, mint mások, de ezt a tényt egyébként sem változtathatják meg a politikai intézkedések. Ez egyszerűen a természetes termelési tényezők közötti különbségek következménye.

Ez volt a helyzet, amivel a régebbi liberalizmus szembetűntette magát, és erre a helyzetre a szabadkereskedelem klasszikus tanával válaszolt. De Ricardo kora óta jelentősen megváltoztak a világ körülményei, és a probléma, amivel szembetűntette magát a szabadkereskedelmi doktrína a Világháború kitörését megelőző hatvan évben, egészen más volt, mint amivel a tizennyolcadik század végén és a tizenkilencedik század elején kellett foglalkoznia. A tizenkilencedik század részben eltörölte az akadályokat, amelyek a kezdetekor a tőke és a munka szabad mobilitása előtt álltak. A tizenkilencedik század második felében sokkal könnyebb volt egy tőkés számára külföldön befektetni a tőkáját, mint Ricardo korában. Jelentősen szilárdabb alapokra helyezték a jogrendet; elterjedt a különböző országok, szokások és viselkedések ismerete; a részvénytársaság pedig lehetővé tette, hogy megosszák a külföldi vállalatokkal

járó kockázatokat számos ember között, ezzel csökkentve azokat. Persze túlzás volna azt mondani, hogy a huszadik század kezdetén a tőke olyan mobilisan mozoghatott az egyik országból a másikba, mint az országon belül. Még mindig voltak bizonyos különbségek; azonban nem volt többé érvényes a feltetelezés, hogy a tőkének az országokon belül kell maradnia. Ez a munkára sem volt többé igaz. A tizenkilencedik század második felében milliók hagyták el Európát, hogy jobb munkalehetőségeket találjanak a tengerentúlon.

Miután a klasszikus szabadkereskedelmi doktrína által feltelezett körülmények – a tőke és a munka immobilitása – többé nem álltak fenn, úgyszintén szükségszerűen elvesztette érvényességét a különbségtétel a belkereskedelmi és külkereskedelmi szabadság következményei között. Ha a tőke és a munka olyan szabadon mozoghat az egyik és a másik ország között, mint azok határain belül, akkor nincs többé értelme különbséget tenni a belföldi kereskedelem és a külkereskedelem szabadságának hatása között. Hiszen ami elmondható az előbbiről, az úgyszintén igaz az utóbbira is: a szabadkereskedelem eredménye az, hogy csak azokat a helyeket használják a termeléshez, ahol viszonylag kedvezőek a körülmények ahhoz, míg használaton kívül maradnak azok, ahol viszonylag kedvezőtlenek a termelési körülmények. A tőke és a munka a kevésbé kedvező termelési körülményekkel rendelkező országokból azokba vándorol, ahol kedvezőbbek a termelési körülmények, vagy pontosabban a régi, sűrűn lakott európai országokból Amerikába és Ausztráliába, amelyek kedvezőbb körülményeket biztosítanak a termeléshez.

Azoknak az európai nemzeteknek, akiknek régi európai területükön kívül gyarmatosításra alkalmas tengerentúli területek is rendelkezésükre álltak, ez azt jelentette, hogy népességük egy része immár a tengerentúlon telepedett le. Anglia esetén például néhány gyermeke immár Kanadában, Ausztráliában vagy Dél-Afrikában élt. Az emigránsok, akik elhagyták Angliát, megtarthatták angol állampolgárságukat és nemzetiiségüket az új otthonukban. Németország esetén azonban egészen más volt a helyzet. Az emigrált német idegen ország területére érkezett és idegen nemzet tagjai között találta magát. Egy idegen állam polgára lett, és várható volt, hogy egy, két vagy maximum három nemzedéken belül eltűnik a német néphez való kapcsolata és beteljesül az idegen nemzetbe való asszimilálódás folyamata. Németország azzal a problémával találta szembe magát, hogy könnyen viszonyuljon-e ahhoz, hogy tőkéjének és népének egy része a tengerentúlra vándorol.

Nem szabad az embernek annak a feltételezésnek a hibájába esnie, hogy ugyanazok voltak a kereskedelempolitikai problémák, amikkel Anglia és Németország szembesült a tizenkilencedik század második felében. Anglia számára az volt a kérdés, hogy hagyja-e gyermekeit a domíniumaiba vándorolni, és nem volt oka bárhogyan is korlátozni az emigrációjukat. Németország számára azonban az volt a kérdés, hogy némán végig kell-e néznie, ahogy állampolgárai a brit gyarmatokba, Dél-Amerikába és más országokba vándorolnak, ahol ezek az emigránsok idővel feladják állampolgárságukat és nemzetiiségüket, ahogyan tették azt eddig is százezrek, sőt milliók. Mivel nem akarta, hogy ez megtörténjen, a Német Birodalom, ami a hatvanas és a hetvenes évek során egyre inkább

megközelítette a szabadkereskedelem politikáját, a hetvenes évek végén protekcionizmusra váltott a behozatali vámok bevezetésével, melyeket arra terveztek, hogy óvja a német mezőgazdaságot és a német ipart a külföldi versenytől. Ezeknek a vámoknak a védelme alatt a német mezőgazdaság képessé vált egy fokig elviselni a kelet-európai és a tengerentúli versenyt, amit jobb termőfölddel dolgozó farmok támasztottak, és a német ipar így kartelleket alakíthatott, ami a világpiacon ár fölött tartotta a belföldi árakat, lehetővé téve, hogy az így szerzett profitokkal olcsóbban értékesíthessen külföldön, mint a versenytársak.

De a végső célt, amire a protekcionizmushoz való visszatéréssel törekedtek, képtelenek voltak elérni. Minél magasabbra növekedtek a megélhetési és termelési költségek a védővámok közvetlen következményeképpen Németországban, annál rosszabb lett a kereskedelmi helyzete. Való igaz, Németország el tudott érni egy hatalmas ipari fellendülést az új kereskedelempolitikai kor első három évtizedében. De ez a fellendülés a védővámok nélkül is megtörtént volna, mivel elsősorban annak volt köszönhető, hogy új módszereket vezettek be a német vasiparba és vegyiparba, ami lehetővé tette az ország bőséges természetes erőforrásainak jobb felhasználását.

Az antiliberális politika, a munkaerő szabad nemzetközi mozgásának eltörlésével és a tőke mobilitásának jelentős korlátozásával egy bizonyos fokig eltörlte a különbséget a tizenkilencedik század elejének és végének nemzetközi kereskedelme között, és visszatért a körülményekhez, amelyek akkor uralkodtak, amikor először megfogalmazták a szabadkereskedelem tanát. Ismét korlátokba ütközik a tőke és mindenekelőtt a munka mozgása. A napjainkban fennálló körülmények

között a fogyasztói javak akadályozatlan kereskedelme nem idézhetne elő semmiféle vándorlást. Ismét olyan állapotot eredményezne, ahol a világ egyes népei azon termelési ágazatokban és típusokban vesznek részt, amelyek számára viszonylag a legjobb körülmények uralkodnak saját országukban.

De bármi is legyen a nemzetközi kereskedelem kifejlődésének előfeltétele, a védővámok egyedül *egyvalamit* képesek elérni: megakadályozni, hogy ott végezzék a termelést, ahol számára a legjobbak a természeti és társadalmi körülmények, helyette pedig előidézni, hogy ott végezzék, ahol rosszabbak a körülmények. A protekcionizmus eredménye tehát mindig az emberi munka termelékenységének csökkenése. Aki támogatja a szabadkereskedelmet, az közel sem tagadja, hogy a probléma, amit a világ nemzetei a protekcionizmus eszközével próbálnak orvosolni, valóban probléma. Egyedül azt állítja, hogy az imperialisták és a protekcionisták által javasolt eszköz képtelen eltörölni ezt a problémát. Ennélfogva egy másik utat javasol. A maradandó béke elengedhetetlen feltételeinek megteremtéséhez a nemzetközi helyzet egyik vonása, amit a liberális meg kíván változtatni, az a tény, hogy olyan nemzetek emigránsainak, mint Németország és Olaszország, akikkel mostohán bántak a világ felosztása során, olyan területeken kell élniük, ahol – azok antiliberalis politikája miatt – nemzetiségük elvesztésére kényszerülnek.

8.

A mozgás szabadsága

Időnként a liberalizmus szemére vetették, hogy programja túlnyomórészt negatív. Ez szükségszerűen következik, állítják, a szabadság természetéből, amit csak úgy lehet felfogni, mint szabadság *valamitől*, mivel a szabadság követelése lényegében valamiféle követelés elutasításából áll. Másrésztől, gondolják, az autoritárius pártok programja pozitív. Mivel a „negatív” és „pozitív” kifejezések egy igen konkrét értékítéletet takarnak, az efféle beszéd máris magába foglal egy próbálkozást, hogy lopva diszkreditálja a liberalizmus politikai programját.

Nem szükséges itt újból megismételni, hogy a liberális program – a termelőeszközök magántulajdonlására alapuló társadalom – nem kevésbé pozitív, mint bármi más elképzelhető program. Ami negatív a liberális programban, az mindannak elutasítása és tagadása, a küzdelem mindaz ellen, ami ezzel a pozitív programmal ellenzékben áll. Ebben a védekező pozícióban a liberalizmus programja – és ami azt illeti, bármilyen mozgalomé – attól az állásponttól függ, amit ellenfelei képviselnek. Ott, ahol a legerősebb az ellenállás, a liberalizmus támadásának úgyszintén a legerősebbnek kell lennie; ahol viszonylag gyenge vagy teljességgel hiányzik, a körülményekhez mérten néhány rövid szó is elég. És mivel az ellenállás, amivel a liberalizmusnak szembe kellett szállnia, változásokon esett át a történelem során, a liberális program védekező aspektusa úgyszintén megannyi változáson esett át.

Ez abban az álláspontban ölt legnyilvánvalóbban testet, amit a mozgás szabadságának kérdésében foglal el. A liberális megköveteli, hogy mindenkinek jogában álljon ott lakni, ahol

szeretne. Ez nem egy „negatív” követelés. A termelési eszközök magántulajdonlására alapuló társadalom lényegének része, hogy mindenki ott dolgozhasson és használhassa fel a jövedelmét, ahol a legjobbnak látja. Ez az elv csak akkor ölt negatív formát, ha olyan erőkkal találkozik, amelyek a mozgás szabadságának korlátozására törekednek. Ebben a negatív aspektusában a mozgás szabadságához való jog az idő előrehaladtával teljes változáson esett át. Amikor megjelent a liberalizmus a tizenharmadik és a tizenkilencedik században, a kivándorlás szabadságáért kellett küzdenie. Ma a bevándorlás szabadságáért folyik a küzdelem. Akkoriban olyan törvényeket kellett elleneznie, amelyek korlátozták egy ország lakosait abban, hogy a városba költözzenek, és ami súlyos büntetéssel fenyegette azokat, akik el akarták hagyni szülőföldjüket, hogy jobb életet keressenek idegen földeken. A bevándorlás azonban szabad és akadályozatlan volt akkoriban.

Ma, amint az köztudott, egészen más a helyzet. A tendencia néhány évtizeddel kezdődött a kínai kulik bevándorlása ellen hozott törvényekkel. Ma a világ minden országában, ami vonzónak tűnhet bevándorlás céljából, többé-kevésbé szigorú törvények tiltják meg teljesen vagy korlátozzák súlyosan azt.

Ezt a politikát két nézőpontból kell megfontolni: először mint szakszervezeti politika, aztán pedig mint nemzetvédelmi politika.

Olyan kényszerítő lépéseken kívül, mint a boltbezárás, a kötelező sztrájk és az erőszakos meggátolása azoknak, akik hajlandóak dolgozni, az egyetlen módja annak, hogy a szakszervezetek bármi befolyással bírjanak a munkaerőpiacra, a munkaerő kínálatának korlátozása. De mivel nem áll a szakszerve-

zetek hatalmában csökkenteni a világon élő munkások számát, az egyetlen lehetséges alternatíva számukra a munkahe-lyekhez való hozzáférés korlátozása, és ezzel a munkások szá-mának csökkentése az egyik iparágban vagy az egyik országban a többi iparágban foglalkoztatott vagy a többi országban élő munkások kárára. Gyakorlati politikai okokból csak korláto-zott mértékben képesek valamelyik iparág dolgozói kizárni ab-ból az ország többi munkását. Másrésztől semmilyen különös politikai nehézséggel nem jár a külföldi munkaerő belépésé-nek korlátozása.

A termelési körülmények, és ennél fogva a munka termelé-kenysége kedvezőbbek, következményképpen pedig maga-sabbak a bérek az Egyesült Államokban, mint Európa hatal-mas területein. A bevándorlási korlátok nélkül az európai munkások hatalmas számban vándorolnának az Egyesült Ál-lamokba, hogy munkát keressenek. Ezt roppant mód megne-hezítik az amerikai bevándorlási törvények. Így az Egyesült Ál-lamokban magasabban tartják a munkabéreket a szintnél, amit elérnének, ha teljes bevándorlási szabadság uralkodna, míg Európában alacsonyabbak a bérek ennél a szintnél. Az ameri-kai munkás nyer; az európai munkás veszít.

Azonban tévedés volna kizárólag a bérekre gyakorolt azon-nali hatásuk szemszögéből vizsgálni a bevándorlási korlátok következményeit. Ennél messzebbre nyúlnak. Annak követ-kezményképpen, hogy a munkaerő viszonylagos túlkínálata jelentkezik a viszonylag kedvezőtlen termelési körülmények-kel rendelkező helyeken, és viszonylagos munkaerőhiány je-lentkezik a viszonylag kedvezőbb termelési körülményekkel bíró helyeken, tovább bővül a termelés az előbbi helyen, és korlátozottabb a termelés az utóbbi helyen annál, ami a teljes

migrációs szabadság esetén uralkodna. Így ezen szabadság korlátozásának következményei ugyanazok, mint a védővámoké. A világ egyik részén nem használják ki a viszonylag előnyösebb termelési lehetőségeket, míg a világ egy másik részén a kevésbé kedvező termelési körülményeket aknázzák ki. Az emberiség szemszögéből nézve az eredmény az emberi munka termelékenységének csökkenése, az emberiség számára elérhető javak alacsonyabb kínálata.

Ennélfogva a kezdettől fogva kudarcra ítéltettek a próbálkozások, amik gazdasági szemszögéből próbálják igazolni a bevándorlás korlátozását. A legkisebb kétség sem lehet afelől, hogy a migrációs korlátok csökkentik az emberi munka produktivitását. Amikor a szakszervezetek az Egyesült Államokban vagy Ausztráliában megakadályozzák a bevándorlást, nem csak a világ többi országa munkásainak érdeke ellen küzdenek, hanem mindenki más érdeke ellen is, hogy különleges kiváltságot biztosítsanak saját maguknak. Ami azt illeti, egyáltalán nem biztos, hogy az emberi munka termelékenységének általános növekedése, ami a teljes migrációs szabadság bevezetése következtében jelentkezne, nem volna olyan nagy, hogy ne kompenzálná teljesen az amerikai és ausztráliai szakszervezeteket a veszteségeikért, amit az idegen munkások bevándorlása révén szenvednének.

Az Egyesült Államok és Ausztrália munkásai nem volnának képesek elérni a bevándorlás korlátozását, ha ne lenne egy másik érv is, amihez folyamodhatnak a politikájuk támogatásához. Elvégre bizonyos liberális elvek és eszmék hatalma még ma is olyan nagy, hogy lehetetlen küzdeni ellenük, ha nem helyeznek magasabbnak és fontosabbnak vélt megfontolásokat

a maximum termelékenység elérésének érdeke fölé. Már láthattuk, miként hivatkoznak a „nemzeti érdekre” a védővámok igazolása céljából. Ugyanezt a megfontolást hívják segítségül a bevándorlás korlátozása mellett.

Ha eltörölnének minden migrációs korlátot, bevándorlók hatalmas hordája öntené el Európa viszonylag túlnépesedett területéről, állítják, Ausztráliát és Amerikát. Olyan hatalmas számban érkeznének, hogy lehetetlen volna az asszimilációjukban reménykedni. Ha az Amerikába érkező régi bevándorlók egyhamar átvették az angol nyelvet, az amerikai viselkedést és szokásokat, ez részben annak a ténynek volt köszönhető, hogy nem egyszerre érkeztek hatalmas létszámban. A bevándorlók kis csoportjai, akik egy hatalmas földterület számos különböző pontján telepedtek le, egyhamar integrálódtak az amerikai népbe. Az egyes bevándorlók félig már asszimilálódtak, amikor a következő bevándorló amerikai földre lépett. Ennek a gyors nemzeti asszimilációnak az egyik legfontosabb oka az a tény volt, hogy az idegen országokból származó bevándorlók nem érkeztek túl nagy létszámban. Ez, gondolják, immár megváltozna, és annak valódi veszélyével fenyegetne, hogy elpusztítaná az angolszászok felemelkedését – vagy pontosabban kizárólagos uralmát – az Egyesült Államokban. Ettől kiváltképp Ázsia mongol népei esetén kell tartani.

Ezek a félelmek talán eltűntek az Egyesült Államokra vonatkozóan. Ausztrália esetén kétségtelenül nem azok. Ausztráliának körülbelül ugyanakkora a népessége, mint Ausztriának; területe azonban százszor nagyobb, mint Ausztriának, és természetes erőforrásokkal is összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben bővelkedik. Ha teljesen megnyitnák Auszt-

ráliát a bevándorlók számára, nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy népessége néhány év alatt többnyire japánokból, kínaiakból és malájokból állna.

Az idegenkedés, amit a legtöbben éreznek más nemzetek, és kiváltképp más rasszok tagjai iránt, nyilvánvalóan túlságosan is erős ahhoz, hogy megengedje az efféle ellenségességek bárminemű békés megoldását. Aligha számíthatunk arra, hogy az ausztrálok önként engedni fogják a nem angol nemzetiségű európaiak bevándorlását, és teljesen kizárt dolog, hogy megengedjék az ázsiaiaknak is, hogy munkát és permanens otthont keressenek a kontinensükön. Az angol származású ausztrálok ragaszkodnak ahhoz, hogy annak a ténye, hogy az angolok voltak az elsők, akik megnyitották azt a területet letelepedés céljából, különleges joggal ruházta fel az angol népet a teljes kontinens kizárólagos birtoklására mindörökké. A világ többi nemzetének tagjai azonban a legkevésbé sem kívánják vitatni az ausztrálok jogát ahhoz, hogy elfoglaljanak bármilyen földterületet, amit már használatra fogtak Ausztráliában. Mindössze igazságtalannak vélik, hogy az ausztrálok nem engedik a kedvezőbb termelési körülmények kihasználását, amelyek parlagon hevernek, és arra kényszerítik őket, hogy saját országaik kedvezőtlenebb körülményei között folytassák a termelést.

Ez a kérdés bír a legnagyobb jelentőséggel a világ jövőjére nézve. Bizony, a civilizáció sorsa függ a kielégítő megoldásától. Az egyik oldalon európaiak és ázsiaiak sokasága, bizony százmilliói állnak, akik arra kényszerülnek, hogy kedvezőtlenebb termelési körülmények között dolgozzanak, mint amit azokon a területeken találnának, ahonnan kizárták őket. Azt követelik, hogy nyissák meg előttük a tiltott paradicsom kapuit, hogy

megnövelhessék munkájuk termelékenységét és így magasabb életszínvonalat biztosíthassanak maguknak. A másik oldalon állnak azok, akik elég szerencsések és sajátjuknak nevezhetik a kedvezőbb termelési körülményekkel rendelkező földet. Nem kívánják – mint munkások, nem pedig a termelési eszközök tulajdonosai – feladni a magasabb béreket, amit ez a pozíció garantál nekik. Azonban a teljes nemzet egyhangúan fél az idegenek beözönlésétől. A kedvező földterületek jelenlegi lakosai attól félnek, hogy egy nap a kisebbségbe kerülnek saját országukban, és hogy el kellene szenvedniük a nemzetiségi üldözés mindazon retteneteit, amiknek például a németek vannak kitéve Csehszlovákiában, Olaszországban és Lengyelországban.

Tagadhatatlan, hogy ezek jogos félelmek. Az állam kezében rejlő óriási hatalom miatt egy nemzeti kisebbségnek a legrosszabbra kell számítania egy különböző nemzetiségű többségtől. Amíg az állam azokkal az óriási hatalmakkal rendelkezik, amikkel napjainkban bír és amit a közvélemény az állam jogának tart, annak a gondolata, hogy olyan államban kelljen élni az embernek, amelynek kormányát egy idegen nemzetiség tartja a kezében, teljességgel rettentő. Félelmetes olyan államban élni, amelyben minden pillanatban üldözés áldozata lehet az ember – az igazságosság álarca mögé rejtőzve – a többség keze alatt. Rettenetes még iskolás gyermekként is hátrányokat szenvedni az ember nemzetisége miatt, és minden bírói és közigazgatási hatóság szemében a rossz oldalon állni a nemzeti kisebbségbe való tartozás miatt.

Ha az ember ebből a nézőpontból vizsgálja a konfliktust, úgy tűnik, hogy semmi más megoldást nem hagy, csak a háborút. Abban az esetben pedig az a várható kimenetel, hogy a

nemzeti kisebbség fog vereséget szenvedni, hogy például a százmilliókat számláló ázsiai nemzetek sikeresen ki fogják űzni a fehérek utódait Ausztráliából. De nem kívánunk ilyen feltételezésekbe bocsátkozni. Hiszen egészen biztos, hogy az efféle háborúk – és feltételeznünk kell, hogy egy ilyen hatalmas méretű világprobléma nem oldható meg egyszer s mindenkorra csupán *egyetlen* háborúval – a legrettenetesebb katasztrófába vezetnék a civilizációt.

Nyilvánvaló, hogy semmilyen megoldás nincs a bevándorlás problémájára mindaddig, amíg az ember ragaszkodik az intervencionista állam eszményéhez, ami beavatkozik az emberi tevékenység minden területébe, vagy a szocialista államéhoz. Kizárólag a liberális program bevezetése révén tűnhetne el teljesen a bevándorlás napjainkban megoldhatatlannak látszó problémája. Egy liberális elvek mentén kormányzott Ausztráliában milyen bonyodalmak adódhatnának a tényből, hogy a kontinens egyes részein japánok, más részein pedig angolok alkotják a többséget?

Az Európai Egyesült Államok

Az Amerikai Egyesült Államok a legnagyobb hatalmú és a leggazdagabb nemzet a világon. Sehol sem volt képes a kapitalizmus szabadabban és kevesebb állami beavatkozással kifejlődni. Az Amerikai Egyesült Államok lakosai ennél fogva sokkal gazdagabbak, mint a föld bármely másik országának lakosai. Országuk több mint hatvan éven át nem vett részt semmilyen háborúban. Ha nem vívtak volna népiirtó háborút a föld őslakosai ellen, ha nem vívtak volna szükségtelen háborút Spanyolország ellen 1898-ban, ha nem vettek volna részt a Világháborúban, csupán néhány vénember tudna első kézből beszámolni arról, mit is jelent a háború. Kétséges, hogy tudják-e maguk az amerikaiak, mennyit is köszönhetnek a ténynek, hogy a liberalizmus és a kapitalizmus politikájának sokkal nagyobb részét valósították meg az ő országukban, mint bármelyik másikon. Még a külföldiek sem tudják, mi tette gazdaggá és hatalmasná az annyira irigyelt köztársaságot. De – azokat leszámítva, akik haraggal töltve mélységes megvetést tanúsítanak az amerikai kultúra „materializmusa” iránt – mindenki egyetért abban, hogy semmi sem kívánatosabb annál, hogy az országuk olyan gazdag és hatalmas legyen, mint az Egyesült Államok.

Különböző helyeken azt javasolják, hogy ezt a célt egy „Európai Egyesült Államokkal” lehet elérni a legegyszerűbben. Európa egyes országai önmagukban véve túlságosan gyéren lakottak, és nem áll rendelkezésükre elegendő föld ahhoz, hogy felvegyék a versenyt a felsőbbrendűségért vívott nemzetközi küzdelemben az Egyesült Államok egyre növekvő hatalmával

szemben, Oroszországgal szemben, a Brit Birodalommal szemben, Kínával szemben és más hasonló méretű csoportosulásokkal szemben, amiket megalkothatnak a jövőben, talán Dél-Amerikában. Tehát katonai és politikai unióba kell konszolidálódniuk, egy védelmi és támadó szövetségbe, ami egyedülként képes biztosítani Európa számára az eljövendő évszázadokon át a világpolitikai jelentőséget, amit a múltban élvezett. Ami miatt különleges támogatást élvez a Páneurópai Unió gondolata, az a felismerés, ami minden nap egyre világosabb mindenki szemében, hogy semmi sem lehet abszurdabb, mint a védővamos politika, amit Európa nemzetei folytatnak napjainkban. Csak a nemzetközi munkamegosztás további fejlődése növelheti a jólétet és teremtheti meg a javak bőségét, ami szükséges a tömegek életszínvonalának, és ennél fogva kulturális szintjének emelkedéséhez. Minden ország, de kiváltképp a kisebb európai nemzetek gazdaságpolitikája pontosan arra törekszik, hogy elpusztítsa a nemzetközi munkamegosztást. Ha összehasonlítjuk a körülményeket, amelyek között az amerikai ipar működik, annak 120 milliónál is több gazdag fogyasztójával, nem akadályozva vámok vagy hasonló korlátok által, azokkal a körülményekkel, amikkel a német, a csehszlovák vagy a magyar ipar találja szembe magát, azonnal nyilvánvalóvá válik azoknak a törekvéseknek a teljes abszurditása, amik apró autarktikus gazdasági területeket akarnak teremteni.

Kétségtelenül léteznek a veszedelmek, amik ellen az Európai Egyesült Államok eszméjének bajnokai küzdeni kívánnak, és minél hamarabb eltűnnek, annál jobb. De az Európai Egyesült Államok megalkotása nem volna alkalmas eszköz ezen cél eléréséhez.

A nemzetközi kapcsolatok bárminemű reformjának annak a helyzetnek az eltörlésére kell törekednie, amelyben mind-egyik ország minden lehetséges eszközt felhasználva próbálja növelni területét a többi ország kárára. A nemzetközi határok problémájának, ami napjainkban olyan hatalmas fontosságúvá nőtte ki magát, el kell veszítenie minden jelentőségét. A nemzeteknek fel kell ismerniük, hogy a legfontosabb külpolitikai kérdés a maradandó béke felállítása, és meg kell érteniük, hogy ezt kizárólag úgy lehet elérni világszerte, ha a lehető leg-szűkebbre korlátozzák az állam számára megengedett tevékenységi kört. Csak akkor nem lesz olyan elsöprő fontosságú az állam szuverenitása alá tartozó terület mérete és kiterjedése az egyén életére nézve, hogy természetesnek tűnjön most és a múltban egyaránt, hogy vérpatakok folyjanak a határok feletti vitákban. A szűklátókörűséget, ami semmit nem lát saját álla-mán és saját nemzetén túl, és ami nem fogja fel a nemzetközi együttműködés fontosságát, kozmopolita szemléletnek kell helyettesítenie. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha úgy ala-kítják ki a nemzetek társaságát, a nemzetközi szuperállamot, hogy egyetlen népet és egyetlen egyént se nyomjanak el a nemzetiség és a nemzeti sajátosságok alapján.

A nacionalista politika, ami mindig azzal kezdi, hogy szomszédja elpusztítására törekszik, végső soron mindenki elpusztításához vezet. Az efféle provincializmus meghaladásához és a valódi kozmopolita orientációjú politikával való helyettesítéséhez először elengedhetetlen, hogy a világ nemzetei megért-sék, hogy érdekeik nem zárják ki kölcsönösen egymást, és hogy minden nemzet azzal szolgálja legjobban saját érdekét, ha elősegíti az összes nemzet fejlődését és szigorúan tartózkodik attól, hogy valaha erőszakot használjon más nemzetek vagy

azok részei ellen. Tehát ami szükséges, az nem a nemzeti sovinizmus helyettesítése egy sovinizmussal, aminek valami nagyobb, nemzetek fölötti entitás a tárgya, hanem annak felismerése, hogy mindenféle sovinizmus hibás. A nemzetközi politika régi, militarista módszerei helyébe új, békés módszereknek kell lépniük, amelyek az együttműködésre, nem pedig a kölcsönös hadviselésre törekednek.

A Páneurópa és az az Európai Egyesült Államok bajnokai azonban más célokat tűztek ki maguknak. Nem egy újfajta államot akarnak felállítani, amelynek politikája eltér az eddig uralkodó imperialista és militarista államoktól, hanem a régi imperialista és militarista állameszmét kívánják rekonstruálni. A Páneurópa nagyobb lesz, mint az egyes államok, amelyek alkotják; nagyobb hatalmú lesz, mint ők, ennél fogva katonailag hatékonyabb és alkalmasabb lesz az ellenállásra olyan nagyhatalmakkal szemben, mint Anglia, az Amerikai Egyesült Államok és Oroszország. Így egy európai sovinizmus veszi át a francia, a német vagy a magyar sovinizmus helyét; az összes európai nemzet által alkotott egyesített front áll majd az „idegekkel” – a britekkel, az amerikaiakkal, az oroszokkal, a kínaiakkal és a japánokkal – szemben.

Na most, egy sovinizta politikai tudatnak és egy sovinizta hadpolitikának az alapja lehet nemzeti, de nem lehet földrajzi. A közös nyelv szorosan összekapcsolja egyazon nemzetiség tagjait, míg a nyelvi sokszínűség szakadékot teremt a nemzetek között. Enélkül a tény nélkül – az ideológiákat leszámítva – sosem lett volna képes kialakulni a sovinizta gondolkodás. Egy földrajztudós, térképpel a kezében, kétségtelenül egységesként tekinthet az európai kontinensre (Oroszország kivételé-

vel), ha úgy akarja; de ez nem teremt a régió lakosai között bárminemű közösségtudatot vagy szolidaritást, amire az államférfi alapíthatná a terveit. Egy Rajna menti lakossal megértethető, hogy saját érdekeit védelmezi, ha a kelet-poroszl németekért vonul csatába. Talán még azt is meg lehet értetni vele, hogy az egész emberiség érdeke az ő érdeke is. De sosem lesz képes megérteni, hogy míg a portugálok mellett áll, mivel ők is európaiak, Anglia érdeke egy ellenség, vagy a legjobb esetben is egy semleges idegen érdeke. Nem lehet kitörölni az emberek elméjéből (és melleleg a liberalizmusnak semmi szándékában nem is áll kitörölni) a benyomást, amit egy hosszú történelmi fejlődés hagyott, ami azt eredményezte, hogy egy német szíve gyorsabban lüktet minden alkalommal, amikor megemlíti Németországot, a német népet vagy mindazt, ami jellemzően német. Ez a nemzeti érzület már azelőtt létezett, hogy bárminemű politikai próbálkozást tettek volna arra, hogy rá alapozzák a német államot, a német politikát és a német sovénizmust. Minden jó szándékú tervezet, ami államok föderációjával akarja helyettesíteni a nemzetállamokat, akár közép-európai, páneurópai, pánamerikai vagy bármiféle hasonló mesterséges alapon, egyazon fundamentális hibától szenved. Nem veszik figyelembe a tényt, hogy az „Európa” vagy „Páneurópa,” valamint az „európai” és „páneurópai” szavak nem hordozzák ugyanazt az érzelmi konnotációt, és ennél fogva képtelenek előidézni azokat az érzületeket, amelyeket olyan szavak hívnak elő, mint a „Németország” és a „német.”

Akkor láthatjuk ezt a kérdést a legtisztább fényben, ha arra a problémára irányítjuk a figyelmünket, ami döntő szerepet játszik az összes ilyen projektben: egy államföderáció kereske-

delempolitikájában való megegyezés problémájára. A jelenlegi körülmények között meg lehet győzni egy bajort arról, hogy mondjuk Szászország német munkásainak védelme elégséges indok egy vámra, ami költségesebbé teszi számára, a bajor számára valami árucikk megvásárlását. De sosem lesz képes az ember rábírní egy lengyelt vagy egy magyart annak elfogadására, hogy a világpiacon többet kell fizetnie bármilyen árucikkért, pusztán annak érdekében, hogy a franciák, a németek vagy az olaszok tovább folytathassák a termelést az országukban. Kétségtelenül rá lehet venni az embereket a protekcionista politika támogatására azzal, ha a nemzeti szolidaritás érzésére való apellálást összekapcsolják a nacionalista tanal, miszerint a különböző nemzetek érdekei kölcsönösen kizárják egymást; de nincs semmi hasonló, ami egy államföderáció számára a protekcionizmus rendszerének ideológiai alapjaként szolgálhatna. Nyilvánvalóan abszurd szétszakítani a világgazdaság egyre növekvő egységét számos apró nemzeti területre, amelyek a lehető legnagyobb mértékű autarkiaira törekednek. De nem lehet azzal ellenezni a nemzeti szintű gazdasági elszigetelődés politikáját, hogy ugyanazzal a politikával helyettesítik, amit immár a különböző nemzetek által alkotott, nagyobb politikai entitás gyakorol. A protekcionizmus és az autarkia tendenciáját egyedül úgy lehet ellenezni, ha megértik az ártalmasságukat és az összes nemzet érdekharmoniját.

Amint bebizonyításra került, hogy a világgazdaság számos apró, autarktikus területre való szétbomlása káros hatással van minden nemzetre, szükségszerűen következik a konklúzió a szabadkereskedelem pártján. Ahhoz, hogy bebizonyítsák, hogy fel kellene állítani egy páneurópai autarkikus zónát a védvámok menedéke alatt, először be kellene bizonyítani, hogy

a portugálok és a románok érdeke, bár harmóniában áll egymással, mind ellentétes a brazilok és az oroszok érdekeivel. Alá kellene támasztani, hogy előnyös a magyaroknak, ha feladják belföldi textiliparukat a németek, a franciák és a belgák javára, azonban károsítaná a magyarok érdekét az angol vagy az amerikai textíliák importálása.

Az európai államok föderációjának megalkotását pártoló mozgalom a sovinizta nacionalizmus minden formája tarthatatlanságának helyes felismeréséből fakad. De amivel ennek a mozgalomnak a támogatói helyettesíteni kívánják, az megvalósíthatatlan, mivel hiányzik belőle egy elengedhetetlen alap az emberek tudatában. És ha el is lehetne érni a páneurópai mozgalom célját, a világ a legkisebb mértékben sem járna jobban vele. Egy egyesült európai kontinens küzdelme a területén kívüli nagy világhatalmakkal szemben épp annyira végzetes volna, mint az európai országok jelenlegi küzdelme egymás között.

Nemzetek Szövetsége

Ahogy a liberális szemében nem az állam a legmagasabb eszmény, úgy nem is az a kényszer legjobb apparátusa. Az állam metafizikai elmélete kijelenti – megközelítve e tekintetben az abszolút királyok hiúságát és önteltségét – hogy minden egyes állam szuverén, tehát az a végérvényes és legmagasabb fellebbviteli bíróság. De a liberális szemében nem ér véget a világ az államhatároknál. A nemzethatárok jelentősége a szemében mellékes és alárendelt. Politikai gondolkodása körülöleli az egész emberiséget. Teljes politikai filozófiájának kezdőpontja a meggyőződés, miszerint a munkamegosztás nemzetközi, nem pedig pusztán nemzeti. A kezdetektől megérti, hogy nem elegendő békét teremteni minden országon belül, és sokkal fontosabb, hogy minden ország békében éljen egymás mellett. A liberális tehát a politikai szerveződés kiterjesztését követeli, amíg az el nem éri a tetőpontját egy világállam formájában, ami egyenlő alapon egyesíti a világ összes nemzetét. Ezért úgy látja, hogy minden nemzet törvényét alá kell rendelni a nemzetközi jognak, és ezért követeli a nemzetek fölötti törvényszékeket és közigazgatási hatóságokat, hogy biztosítsák a békét a nemzetek között úgy, ahogyan minden ország bírói és végrehajtói szerveit is megbízták a béke fenntartásával a területükön belül.

Egy efféle nemzetek fölötti világszervezet felállításának követelését nagyon sokáig csupán néhány gondolkodó hangoztatta, akiket utópistának gondoltak és figyelmen kívül hagytak. Való igaz, a napóleoni háborúk vége után a világ újra meg újra szemtanúja lehetett a látványnak, hogy a vezető hatalmak

államférfijai tárgyalóasztalhoz ültek, hogy közös megegyezésre jussanak, és a tizenkilencedik század közepe után egyre több nemzetek feletti intézményt hoztak létre, amelyek közül a legnevezetesebbek a Vöröskereszt és az Egyetemes Postaegyesület. Azonban mindez nagyon távol állt egy valódi nemzetek feletti szervezet megteremtésétől. Még a hágai békekonferenciák sem hoztak szinte semmi előrelépést ez ügyben. Csak a Világháború rettenetei voltak azok, amik először lehetővé tették, hogy széles körű támogatásra leljen a minden nemzetet magába foglaló szervezet gondolata, ami képes volna megelőzni a jövőbeli konfliktusokat. A háború végét követően a győztesek lépéseket tettek egy szövetség megteremtése érdekében, amit „A Nemzetek Szövetségének” neveztek, és amiről világszerte úgy tartják, hogy a csírája annak, ami egy valóban hatásos nemzetközi szervezet lehet a jövőben.

Mindenesetre semmi kétség nem férhet ahhoz, hogy ami ma ezen a néven zajlik, az semmiféleképpen nem a nemzetek feletti szervezet liberális eszményképének megvalósítása. Először is a világ néhány legfontosabb és legnagyobb hatalmú nemzete nem is része a Szövetségnek. Az Egyesült Államok, nem említve kisebb nemzeteket, még mindig kívül áll. A Nemzetek Szövetsége továbbá kezdettől fogva szenved attól, hogy megkülönbözteti a tagállamok két kategóriáját: azokat, akik teljes körű jogokat élveznek, és azokat, akik – mivel a Világháború vesztes oldalán álltak – nem teljes jogú tagok. Nyilvánvaló, hogy ez a státuszegyenlőtlenség a nemzetek közösségében a háború magvát hordozza magában ugyanúgy, ahogy minden kasztokra osztás teszi egy országon belül. Mindezek az elégtelenségek együttvéve siralmasan meggyengítették a Szövetséget és tehetetlenné tették azokkal a jelentős kérdésekkel

szemben, amelyekkel szembetalálta magát. Csak arra kell gondolni, hogyan járt el az Olaszország és Görögország közötti konfliktusban, vagy a Moszul-kérdés kapcsán, és kiváltképp azokban az esetekben, amelyekben az ő döntésén múlt az elnyomott kisebbségek sorsa.

Minden országban, de kiváltképp Angliában és Németországban vannak csoportok, akik azt hiszik, hogy annak érdekében, hogy a jelenlegi hamis Nemzetek Szövetsége valódivá – tényleges nemzetek feletti állammá – alakulhasson, a lehető legelnézőbb módon kell kezelni jelenlegi gyengeségeit és hibáit. Az efféle opportunizmus semmi jóhoz nem vezet, bármilyen kérdésről legyen is szó. A Nemzetek Szövetsége – és ezt kétségtelenül beismerné mindenki, kivéve a hivatalaiban alkalmazott funkcionáriusok és személyzet – alkalmatlan intézmény, ami sehogyan sem felel meg mindannak, ami megkövetelhető egy világszervezettől. Ahelyett, hogy minimalizálnánk vagy figyelmen kívül hagynánk ezt a tényt, ismételten és kiemelten hangsúlyozni kell, hogy figyelmet szenteljenek mindarra a változásra, aminek meg kell történnie ahhoz, hogy valódi Nemzetek Szövetségévé alakítsák ezt a hamisítványt. Semmi sem okozott nagyobb károkat a nemzetek feletti világszervezet gondolatának, mint az intellektuális zavar, ami abból a hitből fakad, hogy a jelenlegi Szövetség teljesen vagy szinte teljesen megvalósítja azt, amit minden őszinte liberálisnak követelnie kell. Lehetetlen felépíteni egy valódi Nemzetek Szövetségét, ami képes biztosítani a maradandó békét, arra az elvre, miszerint minden tradicionális, történelmileg meghatározott országhatárt megváltoztathatatlanul rögzítettként kell kezelni. A Nemzetek Szövetsége megtartotta az összes eddigi

nemzetközi jog fundamentális hibáját: a nemzetek közötti viták rendezésének eljárási szabályainak felállítása során a legkevésbé sem érdeklí bármi más vitarendezési norma, mint a *status quo* megőrzése és a fennálló egyezmények végrehajtása. Ilyen körülmények között azonban nem lehet megőrizni a békét, kivéve, ha az egész világ mozdulatlanba dermed.

Való igaz, a Szövetség fenntartja – bár roppant óvatosan és számos kikötéssel – a jövőbeli határigazítások lehetőségét, hogy igazságot szolgáltatassanak bizonyos nemzetek és nemzetek részeinek követeléseinek. Úgyszintén ígéri – ismét nagyon óvatosan és feltételeken – a nemzeti kisebbségek védelmezését. Ez remélni engedi, hogy ebből a roppant alkalmatlan kezdetből valóban kifejlődhet egyszer egy világállam, ami méltó a nevére, ami képes volna biztosítani a nemzetek számára a békét. De ezt a kérdést nem Genfben fogják eldönteni a jelenlegi Szövetség ülésein, és kétségtelenül nem az egyes tagországok parlamentjeiben. A szóban forgó probléma ugyanis egyáltalán nem szervezés vagy a nemzetközi kormányzati technika kérdése, hanem a legnagyobb ideológiai kérdés, amivel az emberiség valaha szembetalálta magát. Annak kérdése, hogy sikerrel járunk-e világszerte megalkotni azt a gondolkodásmódot, ami nélkül a béke megőrzésére irányuló minden megállapodás és minden döntőbírói eljárás csupán értéktelen papírfecni marad a döntő pillanatban. Ez a gondolkodásmód nem kevesebb, mint a liberalizmus kikötések és feltétel nélküli elfogadása. A liberális gondolkodásnak kell áthatnia minden nemzetet, a liberális elveknek kell átjárnia minden politikai intézményt, ha meg akarjuk teremteni a béke előfeltételeit és el akarjuk törölni a háború okait. Amíg a nemzetek ragaszkodnak a védővámokhoz, a bevándorlási korlátokhoz, a kötelező oktatáshoz,

az intervencionizmushoz és az etatizmushoz, folyamatosan új konfliktusok fogják sújtani az emberiséget, amelyek bármikor nyílt háborúba csaphatnak át.

II.

Oroszország

A törvénytisztelő polgár egyszerre szolgálja önmagát és embertársát a munkájával, és így békésen integrálja magát a társadalmi rendbe. A rabló azonban nem becsületes munkára, hanem mások munkája gyümölcsének erőszakos eltulajdonítására törekszik. A világnak évezredek óta kellett hódolnia a katonai hódítók és a feudális urak igájának, akik egyszerűen magától értetődőnek vették, hogy mások szorgalmának gyümölcse azért van, hogy az uralkodók elfogyaszthassák. A civilizáció irányába tartó evolúció és a társadalmi kötelek megerősödése megkövetelte mindenekelőtt a világ feletti uralomra törekvő katonai és feudális kasztok intellektuális és fizikai befolyásának legyőzését, és az örökletes uralkodó eszményének a burzsoáziával való helyettesítését. A katonai eszmény kiszorítása, amely csak a harcost tiszteli és megveti a becsületes munkát, egyáltalán nem került teljes megvalósításra. Minden nemzetben vannak mind a mai napig olyanok, akiknek az elméjét teljességgel megszállták a katonai korok eszméi és képei. Vannak nemzetek, melyekben még mindig felszínre törnek és felemelkednek a fosztogatásra és erőszakra irányuló atavisztikus impulzusok, amikről az ember azt gondolta volna, hogy már rég felülkerekedtek rajtuk. De összességében azt mondhatjuk a fehérek országairól Közép- és Nyugat-Európában, valamint Amerikában, hogy azt a mentalitást, amit Herbert Spencer „katonainak” nevezett, felváltotta azt, amit „iparosnak” keresztelt. Ma csupán *egyetlen* nagy nemzet ragaszkodik a katonai eszméhez, nevezetesen az oroszok.

Természetesen még az oroszok között is vannak, akik nem ezt az attitűdöt vallják. Sajnálatos, hogy nem tudtak felülkerekedni honfitársaikon. Attól a pillanattól kezdve, hogy Oroszország képpé vált befolyást gyakorolni az európai politikára, folyamatosan úgy viselkedett, mint egy rabló, aki lesben áll, arra a pillanatra várva, amikor rávetheti magát az áldozatára és megfoszthatja a tulajdonától. Az orosz cárok soha nem ismerték el birodalmuk terjeszkedésének más korlátait, mint amiket a körülmények kényszerítő ereje diktált. A bolsevikok álláspontja a legkevésbé sem különbözik uralmuk területi expanzióját illetően. Ők sem ismernek el más szabályt, mint azt, hogy az új területek meghódítása során az embernek meg kell tennie mindent, amit csak mer, ügyelve az erőforrásaira. A szerencsés körülmény, ami megóvta a civilizációt attól, hogy elpusztítsák az oroszok, az a tény volt, hogy Európa nemzeti erői elég erősek voltak ahhoz, hogy visszaverjék az orosz barbárok hordáinak támadásait. Az oroszok tapasztalata a napóleoni háborúban, a krími háborúban és az 1877-78-as török hadjáratban megmutatta nekik, hogy a seregük a katonáik nagy létszáma ellenére is képtelen volna sikeresen megtámadni Európát. A Világháború pusztán megerősítette ezt.

De a bajonetteknel és az ágyúknál is veszélyesebbek az elme fegyverei. Való igaz, a válasz, amit az orosz eszmékre adtak Európában, mindenekelőtt annak a ténynek köszönhető, hogy Európa már azelőtt csordultig volt ezekkel az eszmékkel, mielőtt elhagyták volna Oroszországot. Bizony pontosabb volna azt mondani, hogy ezek az orosz eszmék eredetileg nem is oroszok voltak, bármennyire is illeszkedtek az orosz nép jelleméhez, hanem Európától kölcsönözték őket az oroszok. Olyan hatalmas mértékű az oroszok intellektuális meddősége,

hogy sosem voltak képesek kifejezését adni saját legbensőbb természetüknek.

A liberalizmusnak, ami teljességgel a tudományra alapul, és aminek politikája nem képvisel semmi mást, mint a tudomány eredményeinek alkalmazását, ügyelnie kell, hogy ne tegyen tudománytalan értékítéleteket. Az értékítéletek a tudomány birodalmán kívül esnek, és mindig szintisztán szubjektívek. Ennélfogva nem osztályozhatók a nemzetek az értékük alapján, és nem beszélhetünk róluk úgy, hogy azok értékesebbek és kevésbé értékesek. Ennek megfelelően az a kérdés, hogy alsóbbrendűek-e az oroszok, teljességgel megfontolásainkon kívül esik. Egyáltalán nem állítjuk, hogy azok volnának. Amit állítunk, az mindössze az, hogy nem *kívánnak* belépni az emberi társadalmi együttműködés sémájába. Az emberi társadalommal és a nemzetek közösségével kapcsolatban az álláspontjuk annak a népnek az álláspontja, aminek nem áll szándékában más, mint annak elfogyasztása, amit mások halmoztak fel. Olyan emberek, akik között élő erőként működnek Dosztojevskij, Tolsztoj és Lenin eszméi, nem teremthetnek maradandó társadalmi rendet. Vissza kell hogy térjenek a teljes barbárság állapotába. Oroszországot sokkal gazdagabban látta el a természet termékeny talajjal és mindenféle ásványi erőforrással, mint az Egyesült Államokat. Ha az oroszok ugyanazt a kapitalista politikát gyakorolnák, mint az amerikaiak, ma ők lennének a világ leggazdagabb népe. A despotizmus, az imperializmus és a bolsevizmus a legszegényebbé tette őket. Most a világ minden tájáról próbálnak tőkét és kölcsönöket szerezni.

Ennek megértéséből világosan következik, milyen vezérelvnek kell irányítania a civilizált nemzetek politikáját Oroszországot illetően. Hadd legyenek oroszok az oroszok. Hadd tegyék, amit akarnak az országukban. De nem szabad hagyni nekik, hogy átlépjék az országuk határait az európai civilizáció elpusztítása végett. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy be kell tiltani az orosz írások behozatalát és lefordítását. A neurotikusok annyi örömet lelhetnek bennük, amennyit csak kívánnak; az egészségesek egyébként is kerülni fogják őket. Azt sem jelenti, hogy az oroszoknak meg kell tiltani a propagandájuk terjesztését és a kenőpénzek osztogatását úgy, ahogy a cárok tették szerte a világon. Ha a modern civilizáció képtelen volna megóvni magát a bérencek támadásával szemben, akkor egyébként sem volna képes sokáig fennmaradni. Ez azt sem jelenti, hogy az amerikaiaknak vagy az európaiaknak meg kell tiltani, hogy meglátogassák Oroszországot, ha vonzódnak hozzá. Hadd lássák saját szemükkal, saját kockázatukra és saját felelősségükre a tömeggyilkosság és a tömegnyomor hazáját. Ez azt sem jelenti, hogy a tőkéseknek meg kell tiltani, hogy kölcsönöket adjanak a szovjeteknek, vagy hogy befektessék a tőkéjüket Oroszországban. Ha olyan ostobák, hogy elhiszik, hogy valaha is visszakapnak belőle bármennyit, hadd tegyék.

De Európa és Amerika kormányainak be kell szüntetniük a szovjet destrukcionizmus támogatását azzal, hogy exportprémiumokat fizetnek a szovjet Oroszországba tartó exportokért és ezzel elősegítik a szovjet orosz rendszert a pénzügyi hozzájárulásaikkal. Fel kell hagyniuk a szovjet Oroszországba való kivándorlást és tőkeexportot támogató propagandával.

Azt az orosz embereknek kell eldönteniük maguk között, hogy meg akarnak-e szabadulni a szovjet rendszertől. A kancsuka és a börtöntábor hazája napjainkban nem jelent fenyegetést a világra. Az összes háborús és pusztítási vágyukkal, az oroszok képtelenek többé komolyan veszélyeztetni Európa békéjét, így nyugodtan magukra lehet hagyni őket. Az egyetlen, aminek ellen kell állni, az minden hajlamunk arra, hogy támogassuk vagy elősegítsük a szovjetek destrukcionista politikáját.

IV.

A liberalizmus és a politikai pártok

I.

A liberálisok „doktrinérizmusa”

A klasszikus liberalizmus szemére vetették, hogy túlságosan makacs és nem hajlandó eléggé a kompromisszumra. A rugalmatlansága volt az oka annak, hogy legyőzték a különböző fiatal antikapitalista pártokkal vívott küzdelemben. Ha felismerte volna, mint ezek a pártok tették, a kompromisszum és a népszerű szlogeneknek való behódolás fontosságát a tömegek támogatásának elnyerése érdekében, megtarthatta volna legalább némi befolyását. De sosem foglalkozott azzal, hogy felépítsen magának egy pártszervezetet és egy pártgépezetet úgy, ahogyan az antikapitalista pártok tették. Sosem tulajdonított bármi fontosságot a politikai taktikáknak a választási kampányokban és a parlamentáris eljárásokban. Sosem folyamodott a cselszövő opportunizmushoz vagy a politikai alkudozáshoz. Ez a hajthatatlan doktrinérizmus szükségszerűen elhozta a liberalizmus hanyatlását.

A fenti mondatokba foglalt ténytudás állítások teljességgel összhangban állnak az igazsággal, de aki azt hiszi, hogy ez szemrehányásnak minősül a liberalizmus ellen, az teljesen félreérti annak alapvető szellemiségét. A liberális gondolkodás alap-

vető meglátásai közül a végső és a legmélyebb az, hogy az eszmék alkotják az alapot, amelyen a társadalmi együttműködés teljes szerkezete áll és fennmarad, valamint hogy nem lehet maradandó társadalmi szerkezetet építeni hamis és téves eszmékre. Semmi sem helyettesíthet egy ideológiát, ami elősegíti az emberi életet a társadalmi együttműködés támogatásával – a legkevésbé nem hazugságok, nevezzék azokat akár „taktikának,” akár „diplomáciának” vagy „kompromisszumnak.” Ha az emberek nem teszik önként, a társadalmi szükségszerűségek megértéséből azt, amit tenni kell a társadalom fenntartásához és az általános jólét elősegítéséhez, senki sem vezetheti őket a helyes útra ravasz cselekkkel és furfangokkal. Ha hibáznak és tévútra lépnek, az embernek tanítással kell felvilágosítani őket. De ha nem lehet felvilágosítani őket, ha ragaszkodnak a hibákhoz, akkor semmit nem lehet tenni a katasztrófa megelőzése érdekében. Talán felhasználható a demagóg politikusok összes fondorlata és hazugsága azoknak az ügyének az elősegítéséhez, akik – akár jóhiszeműen, akár rosszakarón – a társadalom elpusztítására törekednek. De a társadalmi haladás ügyét, a társadalmi kötelek további fejlődésének és fokozásának az ügyét nem lehet hazugsággal és demagógiával elősegíteni. Semmilyen földi hatalomnak, semmilyen ravasz furfangnak vagy leleményes megtévesztésnek nem sikerülhet rászedni az embereket arra, hogy elfogadjanak egy társadalmi doktrínát, amit nem csupán nem fogadnak el, hanem nyíltan megvetnek.

Az egyetlen nyitva álló lehetőség azok számára, akik vissza szeretnék vezetni az emberiséget a liberalizmushoz, ha meggyőzik polgártársaikat a liberális program megvalósításának szükségességéről. Ez a felvilágosítási munka a kizárólagos feladat, amit a liberális elvégezhet és el kell hogy végezzen annak

érdekében, hogy erejéhez mérten mindent megtegyen a pusztítás megakadályozása végett, ami felé sebesen halad a társadalom napjainkban. Itt nincs helye bárminemű engedménynek a közkedvelt vagy szokásos előítéletek és tévedések javára. Azokban a kérdésekben, amik el fogják dönteni, hogy egyáltalán fennmaradjon-e a társadalom, hogy prosperáljanak vagy pusztuljanak emberek milliói, nincs helye semmi kompromisszumnak, fakadjon akár gyengeségből, akár mások érzékenységének hibás tiszteletéből.

Ha ismét hagyni fogják, hogy a liberális elvek vezessék a nagy nemzetek politikáját, ha a közvélemény forradalma ismét felszabadítaná a kapitalizmust, a világ képes volna fokozatosan kiemelni magát a helyzetből, amelybe az egyesített antikapitalista frakciók politikája taszította. Nincs más kivezető út korunk politikai és társadalmi káoszából.

A legsúlyosabb illúzió, amibe beleringatták magukat a klasszikus liberálisok, az optimizmus volt az iránnyal kapcsolatban, ami felé a társadalmi evolúció szükségszerűen halad. A liberalizmus bajnokai – a tizennyolcadik század és a tizenkilencedik század első felének szociológusai és közgazdászai, valamint támogatóik – szemében biztosnak tűnt, hogy az emberiség el fogja érni a tökéletesség egyre magasabb állapotát, és semmit nem lehet tenni, ami megállíthatná ezt a haladást. Szilárdan meg voltak győződve arról, hogy a társadalmi együttműködés és egymásrautaltság általuk felfedezett alapvető törvényeinek racionális megértése egyhamar általánossá fog válni, azután pedig egyre szorosabbak lesznek az emberiséget békésen egyesítő társadalmi kötelékek, fokozatosan emelkedni fog az általános jólét, és a civilizáció a kultúra egyre ma-

gasabb fokát fogja elérni. Semmi sem rendíthette meg az optimizmusukat. Ahogy a liberalizmus elleni támadás egyre hevesebbé vált, ahogy a liberális eszmék politikai felemelkedése minden oldalon kihívókra talált, azt gondolták, hogy amivel küzdeniük kell, azok csupán egy haldokló rendszer által, visszavonulása során leadott utolsó lövések, és nem igényelnek komoly tanulmányozást és ellentámadást, mivel egyébként is egyhamar össze fog omlani magától.

A liberálisok azon a véleményen voltak, hogy minden ember rendelkezik az intellektuális képességgel ahhoz, hogy helyesen érveljen a társadalmi együttműködés bonyolult kérdéseiről, és annak megfelelően cselekedjen. Annyira lenyűgözte őket a világossága és nyilvánvalósága az érvelésnek, amely a politikai eszméikhez vezette őket, hogy egészen képtelenek voltak megérteni, miért ne tudná mindenki felfogni őket. Sosem értettek meg két tényt: az egyik, hogy a tömegekből hiányzik a logikai gondolkodás képessége; és a másik, hogy a legtöbb ember szemében, ha képesek is voltak felismerni az igazságot, egy azonnal élvezhető, pillanatnyi, speciális előny fontosabbnak tűnik, mint egy nagyobb maradandó előny, amiről le kell mondani cserébe. Az emberek még azokkal az intellektuális adottságokkal sem rendelkeznek, amik szükségesek a társadalmi együttműködés – végtére is roppant komplikált – kérdéseinek végiggondolásához, és határozottan nincs meg bennük az akaraterő ahhoz, hogy meghozzák az ideiglenes áldozatokat, amiket megkövetel minden társadalmi cselekvés. Az intervencionizmus és a szocializmus szlogenjei, kiváltképp a magántulajdon részleges eltulajdonításának javaslatai mindig a tömegek lelkes támogatására lelnek, akik közvetlen és azonnali nyereségre számítanak belőlük.

Politikai pártok

Sehogyan sem lehet súlyosabban félreérteni a liberalizmus jelentését és természetét, mint azzal, ha úgy véljük, hogy lehetséges volna biztosítani a liberális eszmék győzelmét az eszközökkel, amiket napjaink többi politikai pártja alkalmaz.

A kaszt és státus társadalmában, amelyet nem egyenlő jogú polgárok alkotnak, hanem amit más-más kötelességekkel és előjogokkal bíró rangokra osztottak, nincsenek politikai pártok a szó modern értelmében. Amíg nem kérdőjelezzük meg a különböző kasztok speciális kiváltságait és immunitásait, béke uralkodik közöttük. Azonban amint vitatni kezdik a kaszt és státus privilégiumait, kezdetét veszi a küzdelem, és csak akkor kerülhető el a polgárháború, ha az egyik vagy a másik fél felismeri a gyengeségét és fegyverek használata nélkül megadja magát. Minden egyénnek a legelején meghatározza az efféle konfliktusokban elfoglalt álláspontját az, hogy melyik kasztba tartozik. Való igaz, lehetnek renegátok, akik annak reményében, hogy az ellenség oldalán nagyobb személyes előnyre tehetnek szert, saját kasztjuk tagjai ellen küzdenek, akik ennél fogva árulóként tekintenek rájuk. De az ilyen kivételes eseteket leszámítva nem találja magát szembe az egyén annak kérdésével, hogy melyik szemben álló csoport oldalára kellene állnia. Saját kasztjának tagjai mellett áll és az ő sorsukban osztozik. A helyzetükkel elégedetlen kaszt vagy kasztok fellázadnak az uralkodó rend ellen, és a többi kaszt ellenállásával szemben kell elnyerniük a követeléseiket. A konfliktus végső kimenetele – ha nem marad minden úgy, mint azelőtt, mivel legyőzték

a lázadókat – az, hogy a régi rend helyébe egy új lép, amelyben más jogokkal bírnak a különböző kasztok, mint előtte.

A liberalizmus eljövételével megjelent az összes speciális kiváltság eltörlésének követelése. A kaszt és státus társadalma helyébe egy új rendnek kellett lépnie, amelyben csak egyenlő jogú polgárok lennének. Ami támadás alatt állt, az többé nem csupán a különböző kasztok bizonyos kiváltságai, hanem maga a létezése minden kiváltságnak. A liberalizmus megsemmisítette a rang és a státus akadályait és felszabadította az embert a korlátok alól, amelyekkel körbevette őt a régi rend. A kapitalista társadalomban, a liberális elvekre alapított kormányzati rendszerben volt az, hogy az egyén az első alkalommal lehetőséget kapott arra, hogy közvetlenül részt vegyen a politikai életben, és az első alkalommal kérték fel arra, hogy személyes döntést hozzon a politikai célokat és eszméket illetően. Az előző korok kaszt- és státustársadalmában az egyedüli politikai konfliktusok azok voltak, amik a különböző kasztok között jelentkeztek, amelyek mind szilárd ellenállást támasztottak a többivel szemben; vagy – az efféle konfliktusok hiányában – azok között, akiknek megengedték a politikai életben való részvételt, frakciókonfliktusok uralkodtak a befolyásra, hatalomra és vezetői pozícióra vágyó körökön és klikkeken belül. Csakis ott létezhetnek politikai pártok, amelyeket olyan emberek társulásai alkotnak, akik szeretnék megvalósítva látni a törvényhozással és a közigazgatással kapcsolatos eszméiket, ahol minden polgár egyenlő jogokat élvez – a liberális eszménynek megfelelően, amit sehol sem valósítottak meg teljesen. Ugyanis teljességgel elképzelhető, hogy nézeteltérések adódjanak azzal kapcsolatban, hogy milyen módon le-

het a legjobban elérni a békés társadalmi együttműködés biztosításának liberális célját, és ezeket a véleménykülönbségeket eszmék csatájaként kell megvívni.

Így egy liberális társadalomban szocialista pártok is létezhetnek. Még azok a pártok sem volnának elképzelhetetlenek egy liberális rendszerben, amelyek bizonyos csoportoknak kívánnak speciális jogi helyzetet biztosítani. De ezeknek a pártoknak el kell fogadniuk a liberalizmust (legalábbis ideiglenesen, amíg nem győzedelmeskednek) abban az értelemben, hogy a politikai küzdelmük során kizárólag az elme fegyvereihez folyamodhatnak, amelyek a liberalizmus szerint az egyetlen elfogadható eszközök ilyen konfliktusokban, annak ellenére, hogy a szocialisták vagy a speciális kiváltságok bajnokai az antiliberális pártok tagjaiként végső soron elutasítják a liberális filozófiát. Így a marxizmus előtti „utópista” szocialisták közül néhányan a liberalizmus keretein belül küzdöttek, és a liberalizmus aranykorában Nyugat-Európában a modern alkotmányos állam keretein belül próbálta elérni a papság és a nemesség a céljait.

A pártok, amiket napjainkban látunk, egészen másmilyenek. Való igaz, programjuk néhány része a teljes társadalmat érinti és állítása szerint azzal foglalkozik, hogy miként lehet elérni a társadalmi együttműködést. De amit a programjuk ezen része állít, az csupán egy koncesszió, amit a liberális ideológia csikart ki belőlük. Amire valójában törekednek, azt programjaik másik részében fogalmazták meg, ami az egyetlen rész, amire figyelmet szentelnek, és ami kiengesztelhetetlen ellentmondásban áll azzal a résszel, amit az általános jólét kifejezésébe bugyoláltak. Napjaink politikai pártjai nem csupán az előző korok bizonyos kiváltságos rendjeinek a bajnokai, akik

meg szeretnék őrizni és ki szeretnék terjeszteni az előjogokat, amiknek a megtartását meg kellett engednie a liberalizmusnak, mert nem volt teljes a győzelme, hanem egyes csoportoknak is, akik speciális privilégiumok megszerzésére törekednek, azaz kasztot kívánnak alakítani. A liberalizmus mindenkire szól és mindenki számára egyaránt elfogadható programot javasol. Senkinek sem ígér privilégiumokat. Azzal, hogy a speciális érdekekre törekvésről való lemondást sürgeti, áldozatokat is követel, bár persze csak ideigleneseket, amik egy viszonylag apró előnyről való lemondással járnak annak érdekében, hogy egy nagyobbra tegyenek szert. De a speciális érdekek pártjai kizárólag a társadalom bizonyos részeihez szólnak. Egyedül ezt a részt, amelyet szolgálni kívánnak, szeretnék különleges előnyökben részesíteni a társadalom többi részének kárára.

Az összes modern politikai párt és az összes modern pártideológia a liberalizmussal szembeni reakcióból ered a kiváltságos státusra törekvő speciális érdekcsoportok részéről. A liberalizmus felemelkedése előtt természetesen voltak kiváltságos rendek a speciális érdekekkel és előjogaikkal, valamint kölcsönös konfliktusaikkal, de akkoriban a státustársadalom ideológiája kifejezhette magát egy teljesen naiv és zavartalan módon. A konfliktusokban, amelyek akkoriban zajlottak a speciális privilégium bajnokai és ellenségei között, soha nem volt kérdéses a teljes rendszer társadalomellenes jellege, ahogyan semmi szükség sem volt fenntartani annak szociális alapon való igazoltságának színlelését. Tehát nem lehet közvetlen párhuzamot vonni a kiváltságos rendek régi rendszere, valamint napjaink speciális érdekeket képviselő pártjainak tevékenysége és propagandája között.

Ezeknek a pártoknak a valódi jellegének megértéséhez ésszen kell tartanunk, hogy eredetileg kizárólag azért hozták létre őket, hogy védelmezzék a speciális kiváltságokat a liberalizmus tanításaival szemben. Pártdoktrínájuk a liberalizmuséval ellentétben nem egy átfogó, figyelmesen átgondolt társadalomelmélet politikai alkalmazása. A liberalizmus politikai ideológiája egy alapvető eszmerendszerből fakad, amit először tudományos elméletként dolgoztak ki anélkül, hogy gondoltak volna annak politikai jelentőségére. Ezzel szöges ellentétben, az antiliberalis pártok által követelt speciális jogok és privilégiumok már a kezdetektől megvalósultak a fennálló társadalmi intézményekben, és ezek igazolása végett fogtak neki ahhoz, hogy kidolgozzanak egy ideológiát, amit jelentéktelen, néhány rövid szóval elintézhető feladatnak tartottak. A gazdák csoportjai úgy gondolják, elegendő rámutatni a mezőgazdaság elengedhetetlenségére. A szakszervezetek a munka elengedhetetlenségére hivatkoznak. A középosztály pártjai egy olyan társadalmi réteg létezésének fontosságára hivatkoznak, amely az arany középutat képviseli. Látszólag kevésbé zavarja őket, hogy az efféle apellálások semmivel sem járulnak hozzá annak bizonyításához, hogy szükségesek vagy előnyösek a nagyközönség számára a speciális privilégiumok, amikre törekednek. A csoportok, amiket maguk mellé kívánnak állítani, egyébként is követni fogják őket, ami pedig a többieket illeti, hiábavaló volna minden próbálkozás arra, hogy az ő soraikból próbáljanak támogatókat toborozni.

Így a speciális érdekek összes modern pártja, függetlenül attól, mennyire térnek el egymástól a céljaik vagy milyen erőszakosan küzdenek egymás ellen, egységes frontot alkotnak a

liberalizmus elleni küzdelemben. A liberalizmus elve, miszerint hosszútávon minden ember jól felfogott érdeke kompatibilis, mindegyikük számára olyan, mint a vörös posztó a bikának. Ők úgy látják, hogy kiengesztelhetetlen érdekkonfliktusok uralkodnak, amiket egyedül azzal lehet lerendezni, ha az egyik frakció győzelmet arat a többi felett, az előbbi előnyére és az utóbbiak hátrányára. A liberalizmus, állítják ezek a pártok, nem az, aminek színleli magát; ő sem más, mint egy pártprogram, ami egy bizonyos csoport, a burzsoázia, azaz a tőkés és a vállalkozók speciális érdekeinek a bajnoka az összes többi csoport érdekével szemben.

A tény, hogy ez a vád alkotja a marxizmus propagandájának egy részét, nagyban elősegítette annak sikerét. Ha úgy vesszük, hogy a doktrína, miszerint az összes termelési eszköz magántulajdonlására alapuló társadalomban kiengesztelhetetlen konfliktus uralkodik a különböző osztályok érdekei között, a marxizmus alapvető dogmája, akkor az európai kontinens összes jelenleg aktív pártját marxistának kellene tartani. Az osztályellentétek és az osztálykonfliktus tanát a nacionalista pártok is elfogadják, amennyiben azon a véleményen vannak, hogy valóban léteznek ezek az ellentétek a kapitalista társadalomban, és le kell folyniuk az általuk előidézett konfliktusoknak. Mindössze az különbözteti meg őket a marxista pártoktól, hogy az általuk javasolt módon felépített státustársadalomhoz való visszatéréssel szeretnének felülkerekedni az osztálykonfliktuson, valamint azzal, hogy a nemzetközi arénát teszik meg csatatérnek, ahogyan annak szerintük lennie kell. Nem vitatják az állítást, hogy megjelennek az efféle konfliktusok a termelési eszközök magántulajdonlására alapuló társadalomban. Mindössze azt állítják, hogy nem szükséges az efféle

ellentétek megjelenése, és azok eltörlése érdekében irányítani és szabályozni kívánják a magántulajdont az állami beavatkozás eszközével; az intervencionizmussal akarják helyettesíteni a kapitalizmust. De végső soron ez semmiben sem különbözik attól, amit a marxisták mondanak. Ők is azt ígérik, hogy egy új társadalmi rendbe vezetik el az emberiséget, amelyben nem lesznek többé osztályok, osztályellentétek vagy osztálykonfliktusok.

Ahhoz, hogy megértsük az osztályháború doktrínájának jelentését, észben kell tartanunk, hogy az ellen a liberális tan ellen irányul, miszerint a termelési eszközök magántulajdonlásának elvére alapított szabad társadalomban harmónia uralkodik annak minden tagjának jól felfogott érdeke között. A liberálisok azt állították, hogy a kaszt és státus összes mesterseges megkülönböztetésének megsemmisítésével, az összes privilégium eltörlésével és a törvény előtti egyenlőség megvalósításával semmi más nem áll a társadalom összes tagjának béke és együttműködése útjában, mivel akkor meg fognak egyezni a jól felfogott hosszútávú érdekek. Az összes ellenvetés, amit a feudalizmus, a speciális privilégiumok, valamint a kaszt- és státuskülönbségek bajnokai megfogalmaztak ez ellen a doktrína ellen, egyhamar igen megalapozatlannak bizonyult és képtelen volt jelentős támogatásra lelteni. Azonban a katallaxia ricardoi rendszerében megtalálható a kapitalista rendszeren belüli érdekkonfliktus új elméletének a kiindulópontja. Ricardo úgy hitte, be tudja mutatni, hogy a fokozatos gazdasági fejlődés folyamán változás történik a rendszerén belüli három jövedelemforma, nevezetesen a nyereség, a járadék és a munkabér közötti kapcsolatban. Ez volt az, ami arra készítetett né-

hány angol szerzőt a tizenkilencedik század harmadik és negyedik évtizedében, hogy a tőkésék, a földbirtokosok és a bér munkások három osztályáról beszéljenek és kijelentsék, hogy kiengesztelhetetlen ellentét uralkodik ezek között a csoportok között. Később ezt a gondolatmenetet vette át Marx.

A *Kommunista kiáltvány*ban Marx még mindig nem tett különbséget a kaszt és az osztály között. Csak később, amikor megismerte Londonban a húszas és harmincas évek elfeledett publicistáit, és befolyásuk alatt nekikezdett Ricardo rendszerének tanulmányozásához, akkor ébredt rá arra, hogy a feladat ebben az esetben annak bemutatása, hogy még a kasztkülönbségek és privilégiumok nélküli társadalomban is változatlanul kiengesztelhetetlen konfliktusok uralkodnak. Ezt az érdeklentéket Ricardo rendszeréből következtette ki a tőkés, földbirtokos és munkás három osztályának megkülönböztetésével. Azonban a legkevésbé sem tartotta be szigorúan ezt a megkülönböztetést. Néha kijelenti, hogy csak két osztály van, a tulajdonos és a tulajdon nélküli; máskor a két vagy három nagy osztálynál többet is megkülönböztet. Azonban egyszer sem próbálta Marx vagy megannyi követője közül bárki definiálni az osztályok fogalmát és természetét. Jelentős tény, hogy „Az Osztályok” nevű fejezetnek a *Tőke* harmadik kötetében néhány mondat után vége szakad. Több mint egy nemzedék választja el a *Kommunista kiáltvány* első megjelenését, amelyben Marx először teszi az osztályellentétet és az osztályháborút teljes doktrínájának alappillérvé, és halálának idejét. Ez alatt a teljes idő alatt Marx az egyik kötetet írta a másik után, de sosem jutott el arra a pontra, hogy elmagyarázza, mit is kell érteni egy „osztály” alatt. Az osztályok kérdésének taglalása során

Marx sosem lépett túl egy dogma, vagy mondjuk inkább, hogy egy szlogen bizonyítás nélküli kijelentésénél.

Annak bebizonyításához, hogy igaz az osztályháború doktrínája, két tényt kellene megállapítani: egyrészt, hogy azonos érdekek uralkodnak minden osztály tagjai között; és másrészt, hogy ami előnyös az egyik osztály számára, az káros a másíknak. Ezt azonban sosem sikerült megvalósítani. Bizony még csak nem is próbálták. Pontosan mivel az „osztályelvtársak” egyazon „társadalmi helyzetben” vannak, nem azonosak az érdekeik, hanem versengenek. Például a munkásnak, akit az átlagosnál jobb körülmények között foglalkoztatnak, érdekében áll kizárni a versenytársakat, akik az átlagos szintre redukálhatnák a jövedelmét. Azokban az évtizedekben, amikor a proletariátus nemzetközi szolidaritásának doktrínáját prédikálták újra meg újra a nemzetközi marxista kongresszusok bőbeszédű határozataiban, az Egyesült Államok és Ausztrália munkásai a legnagyobb bevándorlási korlátokat állították fel. Az angol szakszervezetek az apró-cseprő szabályozások összetett hálózatának eszközével lehetetlenítették el a külsősök belépését a munkaágaikba. Köztudott, hogy mit műveltek a szakszervezetek e tekintetben minden országban az elmúlt évek során. Természetesen mondhatná az ember, hogy ennek nem kellett volna így történnie; a munkásoknak máshogy kellett volna tenniük; amit tettek, az helytelen. De nem lehet tagadni, hogy ez közvetlenül az érdeküket szolgálta – legalábbis pillanatnyilag.

A liberalizmus bemutatta, hogy az érdekek ellentéte, ami – egy széles körben elterjedt nézet szerint – állítólag uralkodik a különböző személyek, csoportok és rétegek között a termelési

eszközök magántulajdonlására alapuló társadalomban, valójában nem jelentkezik. A teljes tőke bárminemű növekedése abszolút mértékben megnöveli mind a tőkésnek, mind a földbirtokosok jövedelmét, valamint a munkásokét mind abszolút, mind viszonylagos mértékben. Ami a jövedelmüket illeti, bármi változás a társadalom különböző csoportjainak és rétegeinek – a vállalkozóknak, tőkésnek, földbirtokosoknak és munkásoknak – különböző érdekeiben egyszerre történik és egyazon irányba mozdul, ahogy áthaladnak a különböző fázisokon a fluktuációjuk során; ami változik, az csak a társadalmi össztermék részesedésének aránya. A földbirtokosok érdekei kizárólag akkor állnak szemben az összes csoport tagjainak érdekével, ha tényleges monopóliummal bírnak bizonyos ásványok fölött. A vállalkozók érdeke sosem térhet el a fogyasztók érdekétől. A vállalkozó annál inkább prosperál, minél inkább képes előre jelezni a fogyasztók vágyait.

Az érdekkonfliktusok csak akkor jelenhetnek meg, amennyiben az állam intervencionista politikája vagy más, kényszerítő hatalommal felfegyverkezett társadalmi erők beavatkozása korlátokat szab a termelőeszközök tulajdonosaik általi szabad felhasználására. Például mesterségesen felemelhető egy bizonyos árucikk ára a védővámokkal, vagy növelhető a munkások egy bizonyos csoportjának bére azzal, ha kizárják a pozíciójukból az összes versenytársat. A szabadkereskedelmi iskola híres érvelése, amit sosem cáfoltak meg és mindörökké megcáfolhatatlan marad, ilyen esetekre érvényes. Az efféle speciális privilégiumok természetesen csak akkor nyújthatnak előnyt annak a bizonyos csoportnak, amelynek érdekében létesítették azokat, ha a többi csoport képtelen volt hasonló kiváltságokat nyerni magának. De nem lehet azt

feltételezni, hogy lehetséges volna hosszútávon megvezetni az emberek többségét az efféle speciális privilégiumok valódi jelentőségéről és önként el fogják tűrni őket. Ha azonban az ember erőszak használatához folyamodik az elfogadtatásukhoz, erőszakos lázadást fog kiprovokálni – röviden, a társadalmi együttműködés békés folyamának megzavarását, amelynek megőrzése mindenkinek az érdekében áll. Ha az ember azzal kívánná megoldani a problémát, hogy ezeket a speciális privilégiumokat nem csak a társadalom egyik vagy néhány személyének, csoportjának vagy rétegének javára hozott kivételekként, hanem általános szabályként létesíti, például azzal, hogy importvámokhoz folyamodnak a belföldi piacon értékesített legtöbb árucikk védelme érdekében, vagy hasonló intézkedésekkel tiltják meg a belépést a legtöbb foglalkozásba, akkor az előnyöket, amikre az egyes csoportok szert tesznek, ellensúlyozzák a hátrányok, amiket el kell szenvedniük, végeredményképpen pedig mindenkit megkárosít a munka termelékenységének előidézett csökkenése.

Ha az ember elutasítja a liberalizmus ezen tanát, ha gúnyt űz az „összes ember érdekharmóniájának” vitatott elméletéből, akkor az sem igaz – ahogy azt hibásan feltételezi az összes antiliberalis bölcséleti iskola – hogy még mindig lehetne érdekszolidaritás a szűkebb körökön belül, mint például egyazon nemzet tagjai között (a többi nemzettel szemben), vagy egyazon „osztály” tagjai között (a többi osztállyal szemben). Az efféle állítólagos szolidaritás bemutatásához szükség volna egy speciális gondolatmenetre, amit senki sem állított fel vagy próbált valaha felállítani. Ugyanis minden érv, ami felhasználható volna arra, hogy bemutassa az érdekszolidaritás létét bármelyik csoport között, amellet sokkal többet is bebizonyít,

nevezetesen az egyetemes érdekszolidaritást az ökumenikus társadalomban. Azt, hogy miként lehet valójában feloldani azokat a látszólagos érdekkonfliktusokat, amelyek első ránézésre kibékíthetetlennek tűnnek, kizárólag azzal a gondolatmenettel lehet bemutatni, ami egy lényegében harmonikus közösségként kezeli a teljes emberiséget és nem hagy helyet bármiféle kiengesztelhetetlen ellenségességnek a nemzetek, osztályok, rasszok és hasonlóak között.

Az antiliberális pártok a hiedelmükkel ellentétben nem bizonyítják be azt, hogy érdekszolidaritás uralkodna a nemzeteken, osztályokon, rasszokon stb. belül. Valójában annyit tesznek, hogy szövetséget javasolnak ezeknek a bizonyos csoportoknak a tagjai számára az összes többi csoport elleni közös küzdelem céljából. Amikor érdekszolidaritásról beszélnek ezeken a csoportokon belül, nem megállapítanak egyényt, hanem sokkal inkább javaslatot tesznek. Valójában nem azt mondják, hogy „az érdekeik azonosak,” hanem azt, hogy „az érdekeiket azonossá kell tenni egy, az egységes cselekvéshez alakított szövetséggel.”

A speciális érdekek modern pártjai a kezdettől fogva egészen nyíltan és egyértelműen kijelentik, hogy politikájuk célja, hogy speciális kiváltságokkal ruházzanak fel egy bizonyos csoportot. A mezőgazdasági pártok védővámokat és más előnyöket (pl. állami támogatásokat) szeretnének a gazdáknak; a közszolgálati pártok a bürokratáknak szeretnének privilégiumokat biztosítani; a regionális pártok egy bizonyos terület lakosainak szeretnének speciális előnyöket szerezni. Ezek a pártok nyilvánvalóan nem törekednek másra, mint a társadalom egyetlen csoportjának az előnyére anélkül, hogy figyelembe

vennék a teljes társadalmat vagy az összes többi csoportot, bármennyire is próbálják annak kijelentésével palástolni a szándékaikat, hogy a teljes társadalom jóléte csak azzal érhető el, ha elősegítik a mezőgazdasági, a közszolgálati stb. érdekeket. Bizony, kizárólag a társadalom egyetlen szegmensével törődnek, és annak kizárólagos érdekében végzett erőfeszítésük és törekvésük egyre nyilvánvalóbbá és cinikusabbá vált az évek során. Amikor a modern antiliberális mozgalmak még csak gyerekcipőben jártak, körültekintőbben kellett kezelniük ezeket az ügyeket, mivel a nemzedék, ami a liberális filozófia keblein nőtt fel, megtanulta társadalomellenesnek látni a különböző csoportok speciális érdekeinek leplezetlen pártfogását.

A speciális érdekek bajnokai csakis úgy képesek nagy pártokat alkotni, ha egyetlen harci egységet teremtenek azoknak a csoportoknak az együttes erejéből, amelyeknek speciális érdekei konfliktusban állnak egymással. Azonban az egyik csoportnak adott privilégiumoknak csak akkor van gyakorlati értéke, ha egy kisebbség kapja őket és nem túlsúlyozzák azokat a privilégiumok, amiket egy másik csoportnak biztosítottak. De hacsak nem kivételesen előnyösek a körülmények, jelenleg, míg a nemesség kiváltságainak liberális megvetése még mindig megtartja egykori befolyásának némi maradványát, nem reménykedhet egy kis csoport abban, hogy sikeresen képes megvalósítani az összes többi csoporttal szemben a követelését, hogy kiváltságos osztályként kezeljék őket. A speciális érdekcsoportok minden pártjának tehát az a feladata, hogy nagy pártokat alakítson a viszonylag apró csoportokból, melyeknek eltérő, és bizony közvetlenül ellenkező érdekei vannak. De annak a mentalitásnak a tükrében, ami arra készíti ezeket a ki-

sebb pártokat, hogy megfogalmazzák és védelmezzék a speciális kiváltságok iránti követelésüket, igen kivitelezhetetlen a különböző csoportok közötti nyílt szövetséggel elérni ezt a célt. Semmilyen ideiglenes áldozatot nem lehet kérni attól az embertől, aki kiváltságos pozíció megszerzésére törekszik saját csoportja, vagy akár csak saját maga számára; ha képes volna megérteni az ideiglenes áldozat meghozatalának okát, akkor kétségtelenül a liberális gondolkodásmódot követné ahelyett, hogy speciális kiváltságokért szállna harcba. Továbbá senki sem közölheti vele nyíltan, hogy nagyobb haszonra fog szert tenni a számára tervezett kiváltságokkal, mint amennyit veszíteni fog a másoknak biztosított kiváltságok miatt, mivel nem maradhatna sokáig rejtve a többiek elől bármi ilyen beszéd és írás, és arra készítetné őket, hogy tovább növeljék a követeléseiket.

Így a speciális érdekek pártjainak óvatosnak kell lenniük. Törekvésük legfontosabb részéről beszélve kétértelmű kifejezésekkel kell elhomályosítaniuk a valódi céljaikat. A protekcionista pártok nyújtják a legjobb példát erre a köntörfalazásra. Mindig ügyelniük kell, hogy úgy ábrázolják a javasolt védővámokat, mint amik a tágabb csoport érdekét szolgálják. Amikor a termelők szövetsége a védővámokat támogatja, a pártvezetők rendszerint ügyelnek, nehogy megemlítsék, hogy az egyes csoportok, sőt gyakran az egyes konszernek érdekei a legkevésbé sem azonosak és harmonikusak. A takácsot károsítják a gépekre és a fonalra kivetett vámok, és csak akkor fogja támogatni a protekcionista mozgalmat, ha számíthat arra, hogy a textilvámok elég magasak lesznek ahhoz, hogy kompenzálják a többi vám révén elszenvedett veszteségeit. A takarmánytermesztő gazda a takarmányra kivetett vámokat követeli, amit

elleneznek a marhatenyésztők; a borász borvámot követel, ami épp olyan hátrányos a gazdának, aki nem szőlőt termel, mint a városi fogyasztónak. Ennek ellenére a protekcionista úgy tűnnek, mintha egyetlen pártot alkotnának és közös program mögött állnának. Ezt kizárólag az teszi lehetővé, hogy homályba burkolják az igazságot.

Teljes értelmetlenség volna bármi próbálkozás olyan speciális érdekeket szolgáló párt létrehozására, ami a népesség többsége között kívánná egyenlően elosztani a privilégiumokat. A többség számára biztosított privilégium nem privilégium többé. Egy elsősorban mezőgazdasági országban, ami mezőgazdasági termékeket exportál, hosszú távon lehetetlenség volna egy agrárpárt, ami a gazdának törekszik speciális szívességeket nyújtani. Mit kellene követelnie? A védővámok nem segítenék a gazdákat, akiknek exportálniuk kell; állami támogatásokat pedig nem lehet a termelők többségének fizetni, mivel a kisebbség nem tudná biztosítani azokat. A kisebbségnek azonban, ami kiváltságokat követel magának, meg kell teremtenie annak illúzióját, hogy mögötte áll a nagy többség. Amikor az agrárpártok az ipari országokban előterjesztik a követeléseiket, beleértik a „mezőgazdasági lakosságba” a földtelen munkásokat, a nyaralótulajdonosokat és kis telkek tulajdonosait, akiknek nem áll érdekében a mezőgazdasági termékekre kivetett védővám. Amikor a munkáspártok állnak elő valami követeléssel egy munkáscsoport javára, mindig a munkások nagy tömegeiről beszélnek és elsiklanak a tény fölött, hogy a különböző termelési ágakban foglalkoztatott szakszervezeti tagok érdekei nem azonosak, hanem épp ellenkezőleg, valójában ellentétesek, és hogy még az egyes iparokon és koncerneken belül is éles érdekkonfliktusok uralkodnak.

Ez a kettő közül az egyik nagy gyengesége minden pártnak, ami speciális érdekeknek törekszik kiváltságokat szerezni. Egyrészt arra kényszerülnek, hogy csak egy kis csoportra támaszkodjanak, mivel a kiváltságok nem lesznek többé kiváltságok, ha a többséget ruházzák fel velük; másrésztől azonban csak a többség képviselőinek és bajnokának álcájába bújva reménykedhetnek a követeléseik megvalósításában. Annak a ténye, hogy a különböző országokban számos pártnak sikerült leküzdenie ezt a nehézséget a propagandájukkal, és sikerült minden társadalmi réteget vagy csoportot meggyőzni arról, hogy tagjai speciális előnyökre számíthatnak, ha győzelemre jut a párt, csak a vezetőségük diplomáciai és taktikai képességéről, valamint a szavazó tömegek ítélőképességének hiányáról és politikai éretlenségéről tanúskodik. Semmiféleképpen nem bizonyítja azt, hogy lehetséges tényleges megoldást találni a problémára. Az ember persze ígérhet egyszerre olcsóbb kenyeret a városlakóknak és magasabb gabonaárakat a gazdáknak, de nem tudja egyszerre betartani mindkét ígérését. Egyszerű megígérni az egyik csoportnak, hogy az ember támogatni fogja bizonyos állami kiadások növelését anélkül, hogy azt más állami kiadások csökkenése kísérné, és egyszerre alacsonyabb adókat ígérni egy másik csoportnak; de nem lehet betartani egyszerre mind a két ígérést. Ezeknek a pártoknak a technikája a társadalom termelőkké és fogyasztókká való kettéosztására alapul. Úgyszintén szokásuk az állam gyakori hiposztázisához folyamodni a költségvetési politika kérdéseiben, ami lehetővé teszi számukra, hogy az államkincstárból kifizetendő új kiadásokat hirdessenek anélkül, hogy különösebb ügyet vetnének arra, hogy miként fogják fedezni ezeket a

költségeket, és ugyanekkor panaszkodjanak a magas adóterhek miatt.

Ezeknek a pártoknak a másik alapvető hibája az, hogy korlátlanok a követelések, amelyekkel előhozakodnak az egyes csoportok érdekében. A szemükben egyedül egy határa van a követelendő mennyiségnek: a másik oldal ellenállása. Ezzel teljességgel jellemüknek megfelelően viselkednek mint pártok, amelyek speciális érdekcsoportok privilégiumaira törekednek. Azonban a pártok, amik nem követnek semmilyen meghatározott programot, viszont konfliktusba kerülnek egymással, miközben próbálják megvalósítani néhányak kiváltságok iránti végtelen vágyát és mások jogi hátráltatását, szükség-szerűen el fognak pusztítani minden politikai rendszert. Az emberek elkezdték egyre világosabban felismerni ezt a tényt és a modern állam válságáról, valamint a parlamentáris rendszer válságáról kezdtek el beszélni. Ami valójában zajlik, az a speciális érdekeket képviselő modern pártok ideológiájának krízise.

*A parlamentarizmus krízise és
az érdekcsoportokat képviselő országgyűlés gondolata*

A parlamentarizmus, ahogy az lassan kialakult Angliában és néhány gyarmatán a tizenhetedik század óta, valamint az európai kontinensen Napóleon bukása, illetve a júliusi és februári forradalmak óta, előfeltételezi a liberalizmus eszméjének általános elfogadottságát. Mindazokat, akik annak a megbízásnak a felelősségével lépnek be a parlamentbe, hogy döntsenek az ország kormányzásáról, át kell járnia a meggyőződésnek, miszerint megegyezik a társadalom összes részének és tagjának jól felfogott érdeke, és hogy a népesség egyes csoportjainak vagy osztályainak adott bármiféle speciális kiváltság káros a közjóra és el kell törölni azt. Egy parlament különböző pártjai, akiket felhatalmaztak azoknak a szerepköröknek az elvégzésével, amelyeket korunk összes alkotmánya rájuk ruház, természetesen lehetnek más véleményen bizonyos politikai kérdésekben, azonban a teljes nemzet, nem pedig bizonyos körzetek vagy társadalmi rétegek képviselőinek kell tartaniuk magukat. Az összes véleménykülönbségükön túl uralkodnia kell a meggyőződésnek, miszerint végső soron közös szándék és azonos cél köti össze őket, és kizárólag az képezi a vita tárgyát, hogy milyen eszközökkel érhetik el együttes céljukat. A pártokat nem választja el egy áthidalhatatlan szakadék vagy érdekkonfliktus, amit hajlandóak a legvégsőig elvinni még akkor is, ha ez a teljes nemzet szenvedésével és az ország tönkretételével jár. Ami megosztja a pártokat, az az álláspont, amit konkrét politikai kérdésekkel kapcsolatban képviselnek. Tehát csak két párt létezik: az, amelyik hatalmon van, és amelyik

hatalmon kíván lenni. Még az ellenzék sem azért szeretné megszerezni a hatalmat, hogy elősegítsen bizonyos érdekeket vagy párttagokkal töltsen meg a hivatalokat, hanem azért, hogy törvénnyé alakítsa az eszméit és az ország közigazgatásának gyakorlatába ültesse őket.

Csak ilyen feltételek mellett valósíthatók meg a parlamentek vagy a parlamentáris kormányzatok. Ezek egy ideig megvalósultak az angolszász országokban, ahol néhány nyomuk mind a mai napig megtalálható. Az európai kontinensen még a liberalizmus aranykorában is csupán viszonylag megközelítették ezeket a feltételeket. Az európai közgyűlésekben immár évtizedek óta sokkal inkább ezek szöges ellentéte uralkodik. Nagyszámú pártra lelhetünk, és mindegyik párt különböző alcsoportokra oszlik, amelyek rendszerint egységesnek mutatkoznak, a pártgyűléseken azonban olyan hevesen ellenszegülnek egymásnak, mint amilyen hévvel csatáznak a többi párttal a nyilvánosság előtt. Minden egyes párt és frakció kijelölve érzi magát arra, hogy bizonyos speciális érdekek egyedüli bajnoka legyen, amit minden áron győzelemre akar vinni. A lehető legtöbbet biztosítani a közkasszából a „mieinknek,” védővámokkal, bevándorlási korlátokkal, „szociális törvényhozással” és mindenféle kiváltsággal elősegíteni őket a társadalom többi részének kárára; ez politikájuk lényege és tartalma.

Mivel követeléseik elviekben korlátlanok, lehetetlen, hogy ezen pártok bármelyike valaha is elérje az összes elképzelt célját. Elképzélhetetlen, hogy valaha teljesen megvalósításra kerüljön az, amire az agrárpártok vagy a munkáspártok törekednek. Ennek ellenére minden párt akkora befolyásra törekszik, ami lehetővé teszi számára, hogy a lehető legnagyobb mérték-

ben kielégítse a vágyait, folyton ügyelve arra, hogy mindig képesek legyenek megindokolni a szavazóik előtt, miért nem lehetett megvalósítani az összes kívánságukat. Ezt vagy úgy lehet elérni, hogy megpróbálják a nyilvánosság előtt annak látogatását kelteni, hogy az ellenzékben vannak, miközben valójában az ő pártjuk van hatalmon, vagy azzal, hogy olyan erőkre próbálják ráhárítani a felelősséget, amikre nincsenek befolyással: a monarchikus államban a szuverén; vagy bizonyos körülmények között idegen hatalmak és hasonlók. A bolsevikok képtelenek boldoggá tenni Oroszországot, a szocialisták pedig Ausztriát, mert megakadályozza őket a „nyugati kapitalizmus.” Mintegy ötven éve az antiliberális pártok uralják Németországot és Ausztriát, azonban még mindig azt olvashatjuk a kiáltványaikban és nyilatkozataikban, még a „tudományos” bajnokaikéban is, hogy az összes fennálló gondot a „liberális” elvek dominanciájának köszönhetjük.

A speciális érdekek antiliberális pártjainak képviselőiből álló parlament képtelen végrehajtani feladatát és hosszútávon mindenkinek szükségszerűen csalódást okoz. Ezt értik ma az emberek – és értették immár számos éven át – az alatt, amikor a parlamentarizmus kríziséről beszélnek.

A krízis megoldásaként néhányan a demokrácia és a parlamentáris rendszer eltörlését, valamint a diktatúra bevezetését gyakorolják. Nem kívánjuk ismét taglalni a diktatúrával szembeni ellenvetéseket; ezt már elegendően részleteztük.

Egy második javaslat azzal kívánja orvosolni a közvetlenül a polgárok által választott tagokból álló közgyűlés állítólagos hiányosságait, hogy kiegészíti vagy teljesen helyettesíti azt a különböző kereskedelmi, ipari és szakmai ágak által alkotott vállalati testületek vagy céhek választotta küldöttekből álló

országgyűléssel. Az általános közgyűlés tagjaiból, mondják, hiányzik az objektivitás és a gazdasági ügyek ismerete. Amire szükség van, az nem egy általános politika, hanem sokkal inkább egy gazdaságpolitika. Az ipari és szakmai céhek képviselői képesek volnának megegyezésre jutni olyan kérdésekben, amelyeket vagy teljesen képtelenek megoldani a pusztán földrajzi alapon kialakított választókerületek küldöttjei, vagy csak hosszú késlekedés után lelik meg a megoldásukat.

A különböző foglalkozási egyesületeket képviselő küldöttekből álló közgyűlést illetőleg a kulcsfontosságú kérdés, amit tisztázni kell, hogy miként szavazzanak, vagy amennyiben minden tag egy szavazattal bír, hány képviselője legyen az egyes céheknek. Ez egy olyan kérdés, amit még az országgyűlés előtt meg kell válaszolni; azonban amint megoldásra lel, akár meg is lehet spórolni a gyűlés összehívásának gondját, mivel a szavazás eredménye ezzel előre el is dőlt. Való igaz, az egy egészen más kérdés, hogy valóban fenn is lehet tartani a céhek közötti hatalommegosztást, miután megállapításra került. A nép többségének számára – és ezzel kapcsolatban ne dédelgessünk tévképzeteket – ez mindig is elfogadhatatlan lesz. A többség által elfogadható parlament megteremtéséhez nem szükséges egy foglalkozások szerint felosztott országgyűlést megteremteni. Minden azon fog múlni, hogy a céhek képviselői által megvalósított intézkedések elég nagy elégedetlenséget idéznek-e elő ahhoz, hogy elvezessen a teljes rendszer erőszakos megdöntéséhez. A demokratikus rendszerrel szemben ez semmi garanciát nem biztosít arra, hogy meg fog történni az a politikai változás, amit a népesség elsőpró többsége követel. Ezzel el is mondtunk mindent, amit el kell mondani a foglalkozások alapján összeállított országgyűlés gondolatáról.

Ugyanis egy liberális számára eleve kizárt bármilyen rendszer, ami nem zárja ki a békés haladás mindennemű erőszakos megszakítását.

A céhek képviselői alkotta országgyűlés gondolatának számos támogatója úgy hiszi, hogy a konfliktusokat nem úgy kellene megoldani, hogy az egyik frakció megadja magát a másikkal szemben, hanem a nézeteltérések kölcsönös megoldásával. De mi történjen, ha a felek képtelenek sikeresen megegyezésre jutni? A kompromisszumok csak akkor merülnek fel, amikor egy kedvezőtlen helyzet fenyegető kísértete arra késztet minden vitafelet, hogy engedményeket tegyen. Senki sem gátolja meg a különböző pártokat, hogy egyetértésre jussanak, még abban a parlamentben sem, amit közvetlenül az egész nemzet által megválasztott képviselők alkotnak. Senki sem lesz képes kikényszeríteni a megegyezést egy országgyűlésben, amit a foglalkozási egyesületek tagjai által választott képviselők alkotnak.

Ennélfogva egy így kialakított közgyűlés képtelen volna olyan parlamentként funkcionálni, ami a demokratikus rendszer szerveként szolgál. Nem lehetne az a hely, ahol békésen lerendezik a politikai véleménykülönbségeket. Képtelen volna meggátolni a társadalom békés haladásának erőszakos félbeszakítását lázadás, forradalom és polgárháború által. A kritikus döntéseket ugyanis, amelyek meghatározzák a politikai hatalom eloszlását az államban, nem a kamarákban vagy az összeállítását meghatározó választások során hozzák. A hatalom eloszlását meghatározó döntő tényező a viszonylagos befolyás, amivel az alkotmány ruházza fel az egyes vállalati egyesületeket a közpolitika meghatározásában. Ezt a döntést azonban az országgyűlés kamaráin kívül hozzák és anélkül, hogy az

bármilyen szerves kapcsolatban állna a szavazásokkal, amelyekkel annak tagjait választják.

Tehát igen pontos megvonni a „parlament” nevet egy közgyűléstől, amely foglalkozások mentén szervezett vállalati egyesületek képviselőiből áll. A politikai szóhasználat hozzászokott az elmúlt két században ahhoz, hogy élesen megkülönböztesse a parlamentet és az efféle közgyűlést. Ha az ember nem kívánja összekavarni a politikatudomány fogalmait, jobban teszi, ha betartja ezt a megkülönböztetést.

Sidney és Beatrice Webb, valamint számos szindikalista és céhszocialista, azoknak az európaiaknak a javaslatát követve, akik már előtte is reformálni kívánták a felsőházat, azt javasolták, hogy hagyjuk egymás mellett létezni a két kamarát: azt, amelyet közvetlenül a teljes nemzet választott meg, és azt, amelyet a foglalkozások mentén felosztott választókerületek által megválasztott képviselők alkotnak. Azonban nyilvánvaló, hogy ez a javaslat sehogyan sem orvosolja a céhképviselési rendszer hibáit. A kétkamarás rendszer a gyakorlatban csak akkor működőképes, ha az egyik ház fölényben van és feltétlen hatalmában áll rákényszeríteni a másikra az akaratát, vagy ha – amikor a két kamara más-más álláspontot képvisel egy kérdésben – muszáj megpróbálniuk kompromisszumra jutni. Az efféle próbálkozások nélkül azonban a konfliktust a parlamenti kamarákon kívül kell lerendezni, az erőszakhoz folyamodás végső eszközével. Akárhogy is csűrje-csavarja az ember a kérdést, végül mindig ugyanazokhoz a leküzdhetetlen nehézségekhez jut vissza. Ezek az akadályok, amelyeken zátonyra fut az összes hasonló javaslat, nevezzék akár korporativizmusnak, akár céhszocializmusnak vagy bármilyen másnak. Elismerik az ef-

féle tervek megvalósíthatatlanságát, amikor végül megelégednek egy teljesen következménymentes innováció javaslatával: egy gazdasági tanács felállításával, ami kizárólag tanácsadóként szolgál.

A céhképviselők alkotta közgyűlés gondolatának bajnokai komoly tévképzetbe ringatják magukat, ha azt hiszik, hogy az ellentétek, amelyek napjainkban szétszaggatják a nemzeti egység szövetét, leküzdhetőek azzal, ha a foglalkozások mentén osztják fel a népességet és a népgyűlést. Nem lehet megszabadulni ezektől az ellentétektől azzal, hogy alkotmányos technikalitásokkal babrálnak. Csakis a liberális ideológia szabadíthat meg bennünket tőlük

A liberalizmus és az érdekcsoportok pártjai

A speciális érdekek pártjai, akik csakis úgy tekintenek a politikára, mint a kiváltságok és előjogok biztosításának eszköze csoportjaik számára, nem csupán ellehetetlenítik a parlamentáris rendszert; felbontják az állam és a társadalom egységét. Nem csupán a parlamentarizmus kríziséhez vezetnek, hanem egy általános politikai és társadalmi krízishez. A társadalom hosszútávon nem maradhat fenn, ha szigorúan meghatározott csoportokra oszlik, akik mind arra törekednek, hogy speciális privilégiumokat szerezzenek saját tagjaiknak, folyamatosan ügyelve, nehogy hátráltassák őket ebben, mindig készen arra, hogy feláldozzák a legfontosabb politikai intézményeket valami piti előny megszerzése érdekében.

A speciális érdekek pártjai számára minden politikai kérdés kizárólag a politikai taktika kérdésének tűnik. Végső céljuk a kezdetektől fogva rögzített. Céljuk, hogy megszerezzék – a népesség többi részének költségére – a lehető legnagyobb előnyöket és kiváltságokat az általuk képviselt csoportoknak. Pártplatformjuk feladata, hogy leplezze ezt a célt és az igazolás egyfajta látszatát adja neki, de semmi esetre sem az, hogy őszintén kinyilvánítsa azt a pártpolitika céljaként. A párt tagjai mindenestre tudják, mi a céljuk; nem kell elmagyarázni nekik. Hogy ennek mekkora részét kell a világ tudtára adni, az egy szintisztán taktikai kérdés.

Nem kíván mást az összes antiliberális párt, mint speciális szívességeket biztosítani saját tagjainak, teljesen figyelmen kívül hagyva a társadalom teljes szerkezetének ebből fakadó

szétbomlását. Egy pillanatig sem tűrik a kritikát, amivel a liberalizmus illeti a céljaikat. Nem tudják tagadni, amikor a követeléseiket logikai vizsgálat alá vonják, hogy tevékenységük végső soron társadalomellenes és pusztító hatással jár, és hogy még a legfelületesebb vizsgálat is bebizonyítja, hogy képtelen bárminemű társadalmi rend kiemelkedni olyan speciális érdekcsoportok pártjainak működéséből, amelyek folyamatosan egymás ellen dolgoznak. Való igaz, ezeknek a tényeknek a nyilvánvalósága képtelen volt népszerűtlenné tenni a speciális érdekek pártjait azok szemében, akikből hiányzik a képesség arra, hogy a közvetlen jelen mögé lássanak. Az emberek nagy tömegei nem gondolnak bele, mi fog történni holnapután vagy azután. Csak a mára gondolnak, vagy maximum a holnapra. Nem teszik fel a kérdést, hogy mi következne abból, ha a saját speciális érdekeikre való törekvés során az összes többi csoport is ugyanilyen könnyen viszonyulna az általános jóléthez. Nem csak abban reménykednek, hogy sikerül megvalósítaniuk saját követeléseiket, hanem abban is, hogy sikerül leverni másokét. Annak a néhány embernek, akik magasabb mércét alkalmaznak a politikai pártok tevékenységére, akik azt követelik, hogy még a politikai cselekvésben is kövessék Kant kategorikus imperatívuszát („kizárólag azon elv szerint cselekedj, ami egyszerre általános törvényként is érvényesülhet, tehát semmilyen ellentmondást nem eredményez, ha elképzeled, hogy a cselekvésed egyetemesen betartandó törvény volna,”), a speciális érdekek pártjainak ideológiája kétségtelenül semmit sem kínál.

A szocializmus jelentős előnyre tett szert a speciális érdekek pártjai által képviselt álláspont logikai hiányossága révén. Sokak szemében, akik képtelenek megérteni a liberalizmus

nagy eszményét, azonban túlságosan tisztán gondolkodnak ahhoz, hogy megelégedjenek bizonyos csoportok kiváltságos bánásmódjának követelésével, különleges jelentőséget nyert a szocializmus elve. A szocialista társadalom eszméje – ami bizonyos tekintetben kétségtelenül magasztos elgondolás, függetlenül a természetében rejlő szükségszerű hibákkal, amiket már részletesen megtárgyaltunk – elősegítette, hogy elrejtsek, és ugyanakkor, hogy megvédjék a speciális érdekpártok álláspontjának gyengeségét. Elterelte a kritikus figyelmét a párt tevékenységéről egy nagy problémára, ami – bármit is gondoljon róla az ember – komoly és kimerítő vizsgálatot érdemelt.

Az elmúlt évszázadban a szocialista eszmény így vagy úgy számos követőre lelt az őszinte és becsületes emberek körében. A legjobb és legnemesebb férfiak és nők közül sokan lelkesen elfogadták. Kimagasló államférfiak vezércsillaga lett. Domináns pozícióra tett szert az egyetemeken és inspirációforrásként szolgált a fiatalok számára. Annyira megtöltötte a gondolatait és táplálta az érzelmeit mind a jelen, mind a múlt nemzedékének, hogy a történelemírás egyszer igen jogosan fogja a szocializmus korának nevezni korunkat. Az elmúlt évtizedekben az emberek megtettek minden tőlük telhetőt az összes országban, hogy megvalósítsák a szocialista eszményt a vállalatok államosításával és önkormányzatosításával, valamint olyan intézkedések megvalósításával, amelyeket arra terveztek, hogy elvezessenek a tervgazdaságba. A szocialista irányítással szükségszerűen járó hibák – az emberi munka termelékenységére gyakorolt kedvezőtlen hatása és a gazdasági kalkuláció lehetetlensége a szocializmusban – mindenhol arra a pontra juttatta az állapotokat, amelyben gyakorlatilag a szoci-

alizmus irányába tett minden további lépés a nyilvánosság számára elérhető javak kínálatának túlságosan kirívó csökkenéséhez vezetne. Pusztán szükségyszerűségből meg kellett torpanni a szocializmushoz vezető úton; és a szocialista eszmény – miközben tovább folytatódott ideológiai felemelkedése – a gyakorlati politikában pusztán a munkáspártok kiváltságokra törekvésének álcájává változott.

Bemutatható, hogy ez igaz az összes különböző szocialista pártra, mint például a számos frakcióra a keresztényszocialisták köreiből. A tárgyalásunkat azonban a marxianus szocialisták esetére fogjuk korlátozni, akik kétségtelenül a legbefolyásosabb szocialista párt voltak és azok is mind a mai napig.

Marx és a követői nagyon is komolyan vették a szocializmust. Marx elutasította az összes intézkedést az egyes társadalmi csoportok és rétegek részéről, amelyeket a speciális érdekek pártjai követelnek. Nem vitatta a liberális érv igazát, miszerint az efféle beavatkozások eredménye csakis a munka termelékenységének általános csökkenése lehet. Amikor következetesen gondolkodott, írt és beszélt, mindig azt az álláspontot képviselte, miszerint értelmetlen a kapitalista rendszer mechanizmusával való minden babrálás az állam vagy más, hasonló kényszerítő erővel bíró társadalmi szervek beavatkozásának eszközével, mivel nem éri el a támogatóik által kitűzött célokat, hanem helyette csökkenti a gazdaság produktivitását. Marx meg akarta szervezni a munkásokat ahhoz a konfliktushoz, amely elvezetne a szocializmus megvalósításához, de nem abból a célból, hogy bizonyos speciális kiváltságokat érjenek el a társadalmon belül, ami még mindig a termelési eszközök magántulajdonlására alapul. Szocialista munkáspártot

akart, nem pedig – ahogy ő fogalmazott – „piti burzsoá” pártot, ami egyéni, részenkénti reformokra törekszik.

A skolasztikus rendszerének előítéleteihez való vak ragaszkodása meggátolta őt abban, hogy elfogulatlanul vizsgálja a dolgokat, és úgy hitte, hogy a munkások, akiket az intellektuális befolyása alatt álló írók „szocialista” pártokba szerveztek, megelégednének azzal, hogy csendben végignézzék a kapitalista rendszer doktrína szerinti evolúcióját, és nem fogják késeltetni a napot, amikor teljesen megérik a kizsákmányolók kizsákmányolására és szocializmussá „változik.” Nem látta, hogy a munkáspártokat, épp úgy, mint a speciális érdekek összes többi pártját, amelyek egyszerre mindenhol előbukkantak, míg elismerték a szocialista programot, mint ami elviekben helyes, a gyakorlati politikában egyedül az az azonnali cél foglalkoztatta, hogy speciális privilégiumokat szerezzenek a munkásoknak. Az összes munkás érdekszolidaritásának marxista elmélete, amit Marx egészen más politikai célokat szem előtt tartva dolgozott ki, kiválóan elősegítette annak a ténynek az elrejtését, hogy a munkások bizonyos csoportjai által elért győzelem költségét a munkások más csoportjainak kell állnia; azaz hogy az állítólagosan „munkáspárti” törvényhozás területén, valamint a szakszervezeti küzdelmekben a proletárok érdekei egyáltalán nem azonosak. Ilyen tekintetben a marxista tan ugyanazt a szolgálatot nyújtotta a munkások speciális érdekeit képviselő pártoknak, mint amit a vallásra való apellálás nyújtott a Német Centristák és más papi pártok számára; a nemzeti szolidaritásra való apellálás a nacionalista pártok számára; az agrárpártok számára az állítás, miszerint a különböző mezőgazdasági termelők csoportjainak érdekei azonosak; és a

protekcionalista pártoknak a doktrína, miszerint elengedhetetlenek az átfogó vámok a belföldi munkások védelméhez. Minél nagyobbra nőttek a szociáldemokrata pártok, annál inkább megerősödött a szakszervezetek rájuk gyakorolt befolyása, és annál inkább a szakszervezetek szövetségévé váltak, akik mindent a bezárt boltok és a béremelés szemszögéből láttak.

Az égvilágon semmi közös nincs a liberalizmusban és ezekben a pártokban. A liberalizmus szöges ellentétben áll mindennyükkel. Senkinek sem ígér speciális szívességeket. Mindenkitől áldozatokat követel a társadalom megőrzése érdekében. Ezek az áldozatok – vagy pontosabban az azonnal elérhető előnyök feladása – való igaz, pusztán ideiglenesek; egyhamar kifizetődnek nagyobb és maradandóbb nyereségek formájában. Ennek ellenére ideiglenesen bizony áldozatok. Emiatt a liberalizmus kezdettől fogva különös helyzetben találja magát a pártok közötti versenyen belül. Az antiliberális jelölt speciális privilégiumokat ígér a szavazók minden egyes csoportjának: magasabb árakat a termelőknek és alacsonyabb árakat a fogyasztóknak; magasabb fizetéseket a köztisztviselőknek és alacsonyabb adókat az adófizetőknek. Kész elfogadni minden vágyott kiadást az államkincstár vagy a gazdagok számlájára. Egyetlen csoport sem elég apró számára ahhoz, hogy ne próbálja elnyerni kegyeit azzal, hogy ajándékot ígér neki a „nagyközönség” zsebéből. A liberális jelölt csak annyit mondhat az összes szavazónak, hogy az efféle speciális szívességekre törekvés társadalomellenes.

Pártpropaganda és pártszervezet

Amikor a liberális eszmék terjedni kezdtek Közép- és Kelet-Európában a nyugat-európai szülőföldjükről, a tradicionális hatalmak – a monarchia, a nemesség és a klérus – bízva az elnyomás kezükben rejlő eszközeiben, teljes biztonságban érezték magukat. Nem tartották szükségesnek, hogy intellektuális fegyverekkel küzdjenek meg a liberalizmus és a Felvilágosodás mentalitása ellen. Az elégedetlenkedők elnyomása, üldözése és bebörtönzése kézenfekvőbbnek tűnt számukra. Dicsekedtek a hadsereg és a rendőrség erőszakos és kényszerítő gépezetével. Túl későn ébredtek rá nagy rettenettel, hogy az új ideológia kimarta ezeket a fegyvereket a kezükből azzal, hogy meghódította a tisztviselők és a katonák elméjét. A régi rendszer által a liberalizmus ellen vívott csatában elszenvedett veszteség kellett ahhoz, hogy megtanítsa híveinek az igazságot, miszerint a világon semmi sem nagyobb hatalmú az ideológiáknál és az ideológusoknál, és eszmék ellen csak eszmékkel küzdhet az ember. Ráébredtek arra, hogy ostobaság fegyverekre támaszkodni, hiszen a fegyveres emberek csak akkor vehetők be, ha készek engedelmeskedni, és minden hatalom és uralom alapja végső soron ideológiai.

Ennek a szociológiai igazságnak az elismerése volt az egyik fundamentális meggyőződés, amire alapították a liberalizmus politikaelméletét. Ebből a liberalizmus nem vont le más következtetést, mint azt, hogy hosszútávon az igazságnak és az igazságosságnak kell diadalmaskodnia, mivel az eszmék birodalmában nem férhet kétség a győzelmükhöz. És ami győzedelmes ebben a birodalomban, annak végső soron sikerrel kell

járnia a külvilágban is, hiszen semmiféle üldözés nem képes elfojtani. Ennélfogva felesleges különösen aggodalmaskodni a liberalizmus elterjesztése felől. A győzelme biztosra vehető.

A liberalizmus ellenfeleit e tekintetben is csak úgy érthetjük meg, ha észben tartjuk, hogy tetteik nem mások, mint az ellentétei annak, amit a liberalizmus tanít; azaz a liberális eszmével szembeni reakcióra és azok elutasítására alapulnak. Nem állt módjukban a liberális ideológiával szemben álló társadalmi és gazdasági doktrína átfogó és következetes korpuszát nyújtani, mivel a liberalizmus az egyetlen lehetséges következtetés, ami levonható egy ilyen doktrínából. Ugyanakkor egy programnak, ami csak egy vagy néhány csoportnak ígért valamit, semmi esélye nem volt általános támogatásra lelteni és a kezdettől fogva politikai kudarcra volt ítélve. Így ezeknek a pártoknak nem volt más lehetőségük, mint nyélbe ütteni valami helyzetet, ami teljesen a befolyásuk alá vonná és ott is tartaná a csoportokat, akiket megszólítottak. Gondoskodniuk kellett arról, hogy a liberális eszmék nem leljenek támogatókra az osztályok soraiban, akiktől függtek.

Erre a célra pártszervezeteket teremtettek, amelyek olyan szorosan markukban tartják az egyént, hogy az még csak gondolni sem mer a kilépésre. Németországban és Ausztriában, ahol pedáns alaposággal kidolgozták ezt a rendszert, valamint Kelet-Európa országaiban, ahol lemásolták azt, az egyén első sorban többé nem polgár, hanem párttag. Már gyermekként is a párt gondoskodik róla. A sportokat és a szociális tevékenységeket a pártok szervezik. A mezőgazdasági termelősövetkezeti rendszer, amelynek a beavatkozása egyedülként képes hozzásegíteni a gazdát a mezőgazdasági termelőknek járó ál-

lami támogatásokhoz; a szakmai osztályok előmenetelét szolgáló intézmények; valamint a munkások cseremunka és takarékszövetkezeti rendszere mind a pártok irányítása alatt áll. Minden ügyben, amelyet a hatóságok szabad belátására bíz-
nak, az egyénnek – hogy tiszteljék – szüksége van pártja támogatására. Ilyen körülmények között gyanakváshoz vezet a párt-
ügyekben való lezserség, a kilépés azonban komoly gazdasági hátrányokkal, vagy akár tönkremenetellel és kiközösítéssel járna.

A speciális érdekek pártjai egyedülálló bánásmódban részesítik a hivatásos osztályok kérdését. A jogász, az orvos, az író és a művész független szakmáit nem képviselik elegendő létszámban ahhoz, hogy lehetőségük nyíljon saját speciális érdekpártokat alkotni. Ennélfogva ők a legkevésbé fogékonyak a speciális osztályprivilegiumok ideológiájának befolyására. Ezeknek a csoportoknak a tagjai ragaszkodtak a legtovább és a legmakacsabbul a liberalizmushoz. Semmit nem nyerhettek a speciális érdekeik elősegítésére könyörtelenül és hajthatatlanul törekvő küzdelem alkalmazásából. Ez egy olyan helyzet volt, amire a legnagyobb aggodalommal tekintettek a szervezett nyomásgyakorló csoportok nevében tevékenykedő pártok. Nem tűrhették el az értelmiség folytatólagos ragaszkodását a liberalizmushoz, mivel attól féltek, hogy megfogyatkozhat saját létszámuk, ha a liberális eszmék, amiket ismét kidolgozott és elterjesztett néhány egyén ezekből a csoportokból, elegendő erőre tesz szert ahhoz, hogy elfogadásra és támogatásra leljen tagjaik sokasága által. Épp az imént tanulták meg, mekkora veszélyt jelentenek az efféle ideológiák a kaszt- és státustársadalom kiváltságos rendjeinek előjogaira. A speciális

érdekek pártjai ennél fogva nekiláttak szisztematikusan megszervezni magukat úgy, hogy tőlük függővé tegyék a „liberális” szakmák tagjait. Ezt egyhamar elérték azzal, hogy belefoglalták őket a pártgépezet mechanizmusába. Az orvosnak, a jogásznak, az írónak és a művésznek be kell lépnie és alá kell vetnie magát pácienseinek, kliensinek, olvasóinak és patrónusainak szervezetébe. Aki tartózkodik vagy nyíltan fellázad, azt engedelmességbe bojkottálják.

A független hivatásos osztályok alárendelésével megegyező eljárás, amit a tanári pozíciókba és a közszolgálati állásokba való kinevezés során követnek. Ahol teljesen kifejlődött a pártrendszer, ott csakis a párttagokat nevezik ki, vagy kizárólag a hatalmon levő párt tagjait, vagy az összes speciális érdekpárt tagjait, annak a megegyezésnek megfelelően, amire – bár lehet csak hallgatólagosan – egymás között jutottak. És végül még a független sajtót is irányítás alá vonják a bojkott fenyegetésével.

Ezeket a pártszervezeteket saját fegyveres bandáik felállítása koronázta meg. A nemzeti hadsereg mintája szerinti katonai szervezetet alkotva, előkészítették mobilizációs és harci terveiket, fegyverek állnak a rendelkezésükre és készek a támadásra. A zászlóikkal és rézfúvós zenekaraikkal vonulnak az utcákon és a véget nem érő agitáció és háború korszakának hajnalát hirdetik a világnak.

Ez idáig két körülmény járult hozzá e helyzet veszélyeinek enyhítéséhez. Először is, a párterők elértek egyfajta hatalmi egyensúlyt néhány fontosabb országban. Ahol ez hiányzik, mint Oroszországban és Olaszországban, ott – semmibe véve azt a néhány megmaradt liberális elvet, amit a világ többi része

még mindig elfogad – az államhatalmat használják arra, hogy elnyomják és üldözzék az ellenzéki pártok támogatóit.

A második körülmény, ami egyelőre még mindig meggátolja a legrosszabb megtörténtét, az az, hogy még a liberalizmus és a kapitalizmus iránti gyűlölettel áthatott nemzetek is számíthatnak a tőkebefektetésekre azokból az országokból, melyek a liberális és a kapitalista mentalitás klasszikus mintapéldái – mindenekelőtt az Egyesült Államokból. Ezek nélkül a hitelek nélkül az ez idáig gyakorolt tőkefelélés politikájának következményei máris sokkal nyilvánvalóbbak volnának. Az antikapitalizmus kizárólag úgy képes fenntartani magát, ha a kapitalizmuson élőködik. Ennélfogva egy bizonyos fokig figyelembe kell vennie a Nyugat közvéleményét, ahol mind a mai napig elfogadják a liberalizmust, bár egy roppant hígított formában. Abban a tényben, hogy a tőkés rendszerint csak olyanoknak kívánnak kölcsönöket adni, akiktől remélhetik a hitel visszafizetését, a destrukcionista pártok a „tőke világhuralmát” látják, ami miatt sírnak és sikítanak.

6.

A liberalizmus mint a tőke pártja?

Könnyen látható tehát, hogy nem lehet a liberalizmust egyazon osztályba sorolni, mint a speciális érdekek pártjait anélkül, hogy tagadnánk annak természetét. A liberalizmus olyasvalami, ami radikálisan különbözik tőlük. Ők csatára készülnek és az erőszakot magasztalják; a liberalizmus ezzel ellentétben békére és az értelem uralmára vágyik. Ennek köszönhető, hogy az összes párt, álljanak máskülönben bármennyire is szemben egymással, egységes frontot alkot a liberalizmus ellen.

Ellenségei azzal bélyegezték meg a liberalizmust, hogy az a tőkésék speciális érdekpártja. Ez jellemző a gondolkodásmódjukra. Egyszerűen képtelenek másképp tekinteni egy politikai ideológiára, mint ami bármi más volna bizonyos speciális privilégiumok támogatásánál az általános jóléttel szemben.

A liberalizmus nem tekinthető a speciális érdekek, kiváltságok és előjogok pártjának, mivel a termelési eszközök magántulajdonlása nem egy kiváltság, ami a tőkésék kizárólagos előnyét szolgálja, hanem egy intézmény, ami az egész társadalom érdekében áll, és ennél fogva mindenki előnyét szolgálja. Ez a véleménye nem csupán a liberálisoknak, hanem egy bizonyos fokig ellenfeleiknek is. Amikor a marxisták azt a nézetet vallják, hogy nem lehet megvalósítani a szocializmust addig, amíg a világ nem „érett” meg rá, mivel sosem múlik ki egy társadalmi rendszer, „amíg nem fejlődtek ki mindazok a termelőerők, amelyek számára elég tágas,” elismerik, legalábbis ideiglenesen, a magántulajdon intézményének társadalmi elenged-

hetetlenségét. Még a bolsevikok is, akik nem is olyan rég tűzel, karddal és akasztófával hirdették a marxizmusról alkotott interpretációjukat – miszerint az „érettség” már elérésre került – elismerik immár, hogy még mindig túl korai a próbálkozás. Ha azonban olyanok a körülmények, ha csak ideiglenesen is, hogy nem szabadulhatunk meg a kapitalizmustól és annak jogi „felépítményétől,” a magántulajdontól, akkor valóban elmondható az egy ideológiáról, ami a magántulajdont tartja a társadalom alapjának, hogy kizárólag a tőke tulajdonosainak önös érdekét szolgálja mindenki más érdekével szemben?

Való igaz, ha akár ideiglenesen, akár mindörökre elengedhetetlenként is kezelik az antiliberális ideológiák a magántulajdont, ennek ellenére úgy hiszik, hogy azt szabályozni és korlátozni kell az autoritárius rendeletek és hasonló állami beavatkozások eszközével. Nem a liberalizmust és a kapitalizmust, hanem az intervencionizmust javasolják. Azonban a közgazdaságtan demonstrálta, hogy az intervencionizmus elmentésben áll saját céljaival és megsemmisíti önmagát. Képtelen elérni a kihirdetett céljait. Ennek megfelelően tévedés azt feltételezni, hogy a szocializmus (köztulajdonlás) és a kapitalizmus (magántulajdonlás) között elképzelhető és megvalósítható a társadalmi együttműködés harmadik rendszere, nevezetesen az intervencionizmus. Az intervencionizmus megvalósítására törekvő próbálkozások szükségszerűen olyan állapotokhoz vezetnek, amelyek ellentétesek megalkotóik szándékaival, akik azzal az alternatívával találják szembe magukat, hogy vagy tartózkodnak minden beavatkozástól és magára hagyják a magántulajdont, vagy a szocializmussal helyettesítik azt.

Ez is egy olyan tézis, amit nem egyedül a liberális közgazdászok vallanak. (Természetesen a népszerű gondolat, miszerint

a közgazdászok pártvonalak mentén oszlanak meg, teljességgel téves.) Az összes elméleti okfejtésében Marx is kizárólag a szocializmus és a kapitalizmus alternatíváját látta, és csakis gúnynyal és megvetéssel viszonyult azokhoz a reformerekhez, akik a „piti burzsoá gondolkodás” börtönében elutasítják a szocializmust, ugyanakkor mégis át szeretnék alakítani a kapitalizmust. A közgazdászok soha meg sem próbálták bemutatni, hogy az állami beavatkozás által szabályozott és korlátozott magántulajdon rendszere megvalósítható volna. Amikor a „katedraszocialisták” ezt minden áron be akarták bizonyítani, azzal kezdték, hogy letagadták a tudományos tudás lehetőségét a gazdaság területén, és végül annak kijelentéséhez jutottak, hogy bármi, amit csak tesz állam, az kétségtelenül racionális kell hogy legyen. Mivel a tudomány demonstrálta az abszurditását a politikának, amit javasolni kívántak, megpróbálták érvényteleníteni a logikát és a tudományt.

Ugyanez igaz a szocializmus lehetőségességének és megvalósíthatóságának bizonyítására. A premarxista írók mindhiába fáradoztak annak kidolgozásával. Képtelenek voltak rá, ahogyan arra is teljességgel képtelenek voltak, hogy megtámadják az utópiájuk megvalósíthatóságával szemben megfogalmazott súlyos érvek érvényességét, amelyeket kritikusaik a tudomány felfedezéseire alapoztak. A tizenkilencedik század közepe felé úgy tűnt, a szocializmus eszméjét lényegében megsemmisítették. Aztán megjelent Marx. Nem fogalmazta meg – és bizony nem is lehet megfogalmazni – annak bizonyítását, hogy a szocializmus megvalósítható, hanem egyszerűen kijelentette – természetesen anélkül, hogy képes lett volna demonstrálni – hogy a szocializmus eljövetele elkerülhetetlen. Ebből az önké-

nyes feltételezésből, valamint az axiómából, ami számára magától értetődőnek tűnt, miszerint minden, ami az emberi történelemben később történt, haladás ahhoz képest, ami előtte volt, Marx levonta a következtetést, hogy a szocializmus ennél fogva tökéletesebb, mint a kapitalizmus, és hogy természetesen semmi kétség nem férhet megvalósíthatósága felől. Ennél fogva teljességgel tudománytalan a szocialista társadalom lehetségességének kérdésével foglalkozni, vagy akár csak tanulmányozni az efféle társadalmi rend kérdéseit. Aki így akart tenni, azt kiközösítették a szocialisták és kiátkozta a közvélemény, amit ők irányítottak. Figyelmen kívül hagyva ezeket a – kizárólag külső – nehézségeket, a közgazdaságtan elfoglalta magát egy szocialista rendszer elméleti megalkotásával és cáfolhatatlanul demonstrálta, hogy a szocializmus minden fajtája megvalósíthatatlan, mivel lehetetlen a gazdasági kalkuláció egy szocialista rendszerben. A szocializmus támogatói alig próbáltak bármi választ adni erre, és amit mégis megfogalmaztak cáfolat gyanánt, az teljességgel triviális és jelentéktelen volt.

Amit elméleti szinten bebizonyított a tudomány, azt megerősítette a gyakorlat az összes szocialista és intervencionista kísérlet kudarcával.

Ennél fogva semmi több, csupán a meggondolatlanok ítélőképességének hiányát kihasználó, megtévesztő propaganda kijelenteni, ahogy az emberek teszik, hogy a kapitalizmus védelme csupán a kapitalisták és a vállalkozók ügye, akiknek a speciális érdekeit – más csoportok érdekeivel szemben – elősegíti a kapitalista rendszer. A „vagyonosoknak” nincs több okuk támogatni a termelési eszközök magántulajdonlásának

intézményét, mint a „vagyonatlanoknak.” Ha azonnali *speciális* érdekük kerül szóba, aligha liberálisok. Az az elképzelés, miszerint ha megőrzik a kapitalizmust, a tulajdonos osztályok vagyona örökké a birtokukban marad, a kapitalista gazdaság természetének félreértéséből fakad, amelyben a tulajdon folyamatosan átkerül a kevésbé hatékony üzletemberek kezéből a hatékonyabbak kezébe. Egy kapitalista társadalomban az ember csak akkor tarthatja meg a vagyonát, ha folyamatosan újra megszerzi azt azzal, hogy bölcsen fekteti be. A gazdagoknak, akik máris nagy vagyonokkal rendelkeznek, nincs speciális okuk a mindenki számára nyitva álló, akadályozatlan verseny rendszerének megőrzését kívánni; főleg akkor, ha nem ők maguk keresték meg a vagyonukat, hanem megörökölték azt, több félnivalójuk van a versenytől, mint amit remélhetnek tőle. Speciális érdekük fűződik az intervencionizmushoz, aminek folytonos tendenciája megőrizni a fennálló vagyoneloszlást a birtokosaik kezében. Azonban semmi speciális bánásmódot nem remélhetnek a liberalizmustól, a rendszertől, amelyben ügyet sem vetnek a régóta bevett hagyományok tiszteletére, amit a régi vagyonosok érdekei pártolnak.

A vállalkozó csakis akkor prosperálhat, ha azt nyújtja, amit a fogyasztók követelnek. Amikor a világot tűzbe borítja a háborúvág, a liberális a béke előnyeit hirdeti; a vállalkozó azonban ágyúkat és gépfegyvereket gyárt. Ha ma a közvélemény az Oroszországba való tőkebefektetést pártolja, a liberális megpróbálhatja elmagyarázni, hogy annyira intelligens dolog tőkét fektetni abba az országba, amelynek kormánya nyíltan kijelenti, hogy a végső célja minden tőke eltulajdonítása, mint az, ha a tengerbe öntenék a javakat; de a vállalkozó nem hezitál ellátni Oroszországot, ha másokra terhelheti a kockázatokat,

legyen az akár az állam, akár egy kevésbé okos tőkés, aki hagyja, hogy megvezesse őt az orosz pénzek által manipulált közvélemény. A liberális küzd a kereskedelmi autarkiaira törekvő tendencia ellen; a német gyáros azonban gyárat alapít a keleti tartományban, ami kizárja a német javakat, hogy azt a piacot szolgálja, míg az a vámok védelme alatt áll. A tiszta gondolkodású vállalkozók és a tőkés talán úgy tekintenek az antiliberalis politikára, mint ami pusztító hatást gyakorol a teljes társadalomra; azonban vállalkozói és tőkés minőségükben arra kell törekedniük – ahelyett, hogy elleneznék azt – hogy hozzáigazítsák magukat az adott körülményekhez.

Nincs egyetlen osztály sem, ami saját önös érdekéből támogathatná a liberalizmust a teljes társadalom és a népesség többi rétegének kárára, egyszerűen mert a liberalizmus semmilyen speciális érdeket nem szolgál. A liberalizmus nem számíthat a segítségre, amit az antiliberalis pártok kapnak abból a tényből, hogy melléjük áll mindenki, aki szeretne magának valami privilégiumot biztosítani a társadalom többi részének kárára. Amikor a liberális a választók elé járul mint képviselőjelölt, és megkérdezik tőle azok, akiknek a szavazataira törekszik, mit szándékozik tenni az érdekükben vagy a csoportjuk érdekében, az egyetlen válasz, amit adhat: a liberalizmus mindenkit szolgál, de nem szolgál semmilyen speciális érdeket.

Liberálisnak lenni azt jelenti, hogy az ember ráébredt arra, hogy egy kis csoportnak adott speciális kiváltság mások kárára hosszútávon nem tartható fenn küzdelem (polgárháború) nélkül, másrésztől azonban a többségnek nem lehet privilégiumokat biztosítani, mivel azok kölcsönösen érvénytelenítik az

értéket, amit azoknak biztosítanak, akiknek speciális szívességet nyújtanak, és az egyetlen összeredmény a társadalmi munka produktivitásának csökkenése.

V.

A liberalizmus jövője

Minden eddigi civilizáció elpusztult, vagy legalábbis a stagnálás állapotába lépett jóval azelőtt, hogy eljutott volna az anyagi fejlődés azon szintjére, amit a modern európai civilizáció sikeresen elért. A nemzeteket elpusztították az idegen ellenségekkel vívott háborúk és a végzetes viszályok. Az anarchia kikényszerítette a munkamegosztás visszafejlődését; hanyatlásnak indultak a városok, a kereskedelem és az ipar; és gazdasági alapjuk pusztulásával az intellektuális és erkölcsi kifinomultság helyét átvette a tudatlanság és a brutalitás. A modern európaiaknak sikerült sokkal nagyobb mértékben megerősíteni az egyének és a nemzetek közötti társadalmi köteleket, mint előtte bármikor a történelem során. Ez a liberalizmus ideológiájának vívmánya volt, amelyet a tizenhetedik század végétől egyre nagyobb tisztasággal és pontossággal fejtettek ki, és amely fokozatosan befolyást nyert az emberek elméje felett. A liberalizmus és a kapitalizmus teremtette meg az alapokat, amelyen a modern életmódunkat jellemző összes csoda nyugszik.

Most civilizációnk elkezdte megérezni a halál szelét a levegőben. A dilettánsok hangosan kijelentik, hogy minden civilizáció, beleértve a miénket, szükségszerűen elpusztul; ez egy kérlelhetetlen törvény. Elérkezett Európa halálának órája, figyelmeztetnek a végzet prófétái, és hívőkre lelnek; mindenütt érezhető az őszi hangulat beköszönte.

De a modern civilizáció nem fog elpusztulni, hacsak nem pusztítja el önmagát. Semmilyen külső ellenség nem pusztíthatja el úgy, ahogyan a spanyolok pusztították el egyszer az aztékok civilizációját, mivel a földön senkinek sem mérhető az ereje a modern civilizáció zászlóvivőihöz. Kizárólag belső ellenségek fenyegethetik. Csak akkor érkezhetsz el a vége, ha a liberalizmus eszméit leváltja egy antiliberális ideológia, ami ellenséges a társadalmi együttműködéssel szemben.

Egyre inkább megértésre kerül, hogy az anyagi haladás kizárólag egy liberális, kapitalista társadalomban lehetséges. Ha nem is ismerik el nyíltan ezt az álláspontot az antiliberálisok, teljesen elfogadják a stabilitást és a nyugalmi állapotot magaslató dicshimnuszokban.

Az utóbbi nemzedékek által elért anyagi fejlődés, mondják, természetesen igen élvezetes és előnyös. Most azonban ideje véget vetni ennek. A modern kapitalizmus eszeveszett nyüzsgése helyébe a békés tűnődésnek kell lépnie. Időt kell teremteni az önvizsgálat számára, így más gazdasági rendszernek kell átvennie a kapitalizmus helyét, ami nem lohol szüntelen az újdonságok és innovációk után. A romantikus nosztalgiával tekint vissza a középkor gazdasági körülményeire – nem a középkorra, ahogy valójában volt, hanem egy képre, amit a képzelete alkotott róla anélkül, hogy az bármennyire is megfelelné a történelmi valóságnak. Vagy a távol-keletre tekint –

természetesen ismét nem a valódi távol-keletre, hanem fantáziája álomképére. Milyen boldogok voltak az emberek a modern technológia és a modern kultúra nélkül! Hogy adhattuk fel olyan könnyelműen ezt az édenkertet?

Aki a gazdasági szerveződés egyszerű formáihoz való visszatérést prédikálja, annak észben kell tartania, hogy egyedül a mi gazdasági rendszerünk biztosítja annak lehetőségét, hogy a számunkra megszokott életstílust élvezhesse annyi ember, amennyi most lakja a földet. A középkorhoz való visszatérés sok száz millió ember kiirtását jelenti. A stabilitás és nyugalom barátai, való igaz, azt mondják, hogy nem kell olyan messzire mennünk. Elég mindössze megelégednünk azzal, amit már elértünk, és lemondanunk a további fejlődésről.

Azok, akik a nyugalmi állapotot és a stabil egyensúlyt magasztalják, elfelejtik, hogy az emberben mint gondolkodó lényben benne rejlik egy természetes vágy anyagi körülményei javítására. Ezt az impulzust nem lehet eltörölni; ez a hajtóereje minden emberi cselekvésnek. Ha meggátoljuk az embernek, hogy a társadalom érdekében dolgozzon, amivel egyszerre saját szükségleteit is kielégíti, akkor egyedül egy lehetőség marad számára: hogy embertársai erőszakos elnyomásával és kifosztásával tegye magát gazdagabbá, másokat pedig szegényebbé.

Igaz, hogy mindaz az erőlködés és küszködés, ami az élet-színvonal növelésére törekszik, nem teszi boldogabbá az embereket. Ennek ellenére az emberi természet része, hogy folyamatosan anyagi körülményei javítására törekedjen. Ha megtiltják ennek a váagnak a kielégítését, az ember elbutul és elvadul. A tömegek nem fognak hallgatni a tanácsra, hogy le-

gyenek mértéktartóak és elégedettek; megeshet, hogy a filozófusok, akik ilyen intéseket prédikálnak, komoly önámításba ringatják magukat. Ha közlik az emberekkel, hogy felmenőiknek sokkal rosszabb volt a soruk, azt válaszolják, hogy nem értik, miért ne legyen ennek ellenére jobb az ő helyzetük.

Na most, akár jó, akár nem, akár elnyeri az erénycsősz jóváhagyását, akár nem, kétségtelen, hogy az emberek mindig körülményeik javítására törekednek és ez mindig így marad. Ez az ember kikerülhetetlen sorsa. A modern ember nyugtalansága és izgatottsága felpezsdíti az elmét, az idegeket és az érzékeket. Épp olyan könnyű visszavezetni őt a gyermekkor ártatlanságába, mint az emberi történelem elmúlt korszakainak passzivitásába.

De végül is mit ajánlanak a további anyagi fejlődésről való lemondásért cserébe? Nem fog boldogság és megelégedés, belső harmónia és béke uralkodni csak azért, mert az emberek többé nem kívánják szükségleteik kielégítésének további javítását. A haragtól megkeseredett írástudó azt képzei, hogy a szegénység és a vágyak hiánya különösen kedvező körülményeket teremt az ember spirituális képességeinek kifejlesztéséhez, de mindez nonszensz. Ezen kérdések taglalása során kerülni kell az eufemizmusokat és valódi nevükön kell nevezni a dolgokat. A modern vagyon mindenkifőltt a test kultuszában ölt testet: a higiéniaiban, a tisztaságban, a sportban. Míg napjaikban mindez talán a jómódúak luxusa – lehet, hogy az Egyesült Államokban nem, hanem mindenhol máshol – a nem túl távoli jövőben elérhetőek lesznek mindenki számára, ha a gazdasági fejlődés úgy folytatódik, mint eddig. Azt gondolják, hogy az ember belső életét bárhogyan is elősegíti, ha kizárják a

tömegeket annak a fizikai kultúrának az élvezetéből, amit a jó módúak máris élveznek? Az ápolatlan testben rejlik a boldogság?

A középkort dicsőítőknak csak azt lehet válaszolni, hogy semmit nem tudunk arról, boldogabb volt-e a középkori ember, mint a modern ember. De megkérdézhetjük azoktól, akik a távol-keletiek életmódját tekintik követendő példának, hogy Ázsia valóban az az édenkert-e, aminek ábrázolják.

A mozdulatlan gazdaság társadalmi eszményképének lelkes dicsérete a végső érv, amihez a liberalizmus ellensége folyamodhatnak, hogy igazolják doktrínáikat. Tartsuk azonban észben, hogy kritikájuk kezdőpontja az volt, hogy a liberalizmus és a kapitalizmus akadályozzák a termelőerők fejlődését, hogy azok felelősek a tömegek szegénységéért. A liberalizmus ellenségei azt állították, hogy amire törekednek, az egy társadalmi rend, amely képes több vagyont termelni, mint az, amit támadnak. Most pedig, miután sarokba szorította őket a közgazdaságtan és a szociológia ellentámadása, be kell ismerniük, hogy egyedül a kapitalizmus és a liberalizmus, csakis a magántulajdon és a vállalkozók akadályozatlan tevékenysége garantálhatja az emberi munka legmagasabb termelékenységét.

Gyakran mondják, hogy ami megosztja napjaink politikai pártjait, az végső filozófiai állásfoglalásuk alapvető ellentmondása, amit nem lehet racionális érvekkel lerendezni. Ezeknek az ellentéteknek a megvitatása tehát szükségszerűen eredménytelennek bizonyul. Mindegyik oldal változatlanul ragaszkodni fog meggyőződéséhez, mivel az egy átfogó világnézeten alapszik, amin nem változtathatnak az értelem által felvetett megfontolások. Különböző a célok, amikre az emberek törekednek. Így teljességgel kizárt dolog, hogy az emberek,

akik ezekre a különböző célokra törekednek, megegyezhetnének egy egységes eljárásban.

Semmi sem abszurdabb, mint ez a hit. Leszámítva néhány következetes aszkétát, akik szeretnék megfosztani az életet minden külső díszről, és akik végre sikeresen elérték a minden vágyról és cselekvésről való lemondás, és bizony az önmegsemmisítés állapotát, a fehér faj minden tagja, legyenek bármennyire is különbözőek a természetfölötti kérdésekről vallott nézeteik, egyetért abban, hogy előnyben részesítik azt a társadalmi rendszert, amelyben termelékenyebb a munka, mint azt, amelyben kevésbé termelékeny. Még azok sem szeretnék, hogy egyazon mennyiségű munka kevesebb jószágot eredményezzen, akik úgy hiszik, hogy az emberi vágyak kielégítésének folyamatos javulása semmi jóhoz nem vezet, és jobb lenne, ha kevesebb anyagi javakat termelnénk – bár kétséges, hogy nagy-e a száma azoknak, akik valóban ezen a véleményen vannak. Még ők is maximum annyit szeretnének, hogy kevesebbet dolgozzanak, és ennél fogva kevesebbet termeljenek, nem pedig azt, hogy egyazon munkamennyiség kevesebbet termeljen.

Napjaink politikai ellenségességei nem végső filozófiai kérdésekkel kapcsolatos nézeteltérések, hanem ellentétes válaszok arra a kérdésre, hogy miként lehet elérni a leggyorsabban és a legkisebb áldozattal azt a célt, amit mindenki legitimnek vall. Ez a cél, amire mindenki törekszik, az emberi szükségletek lehető legjobb kielégítése; a jólét és a bőség. Természetesen ez nem minden, amire az emberek törekednek, de ez minden, amit el lehet érni a külső eszközök és a társadalmi együttműködés segítségével. A belső áldásokat – a boldogságot, a

lelki békét, a megnyugvást – mindenkinek csakis önmagában kell keresnie.

A liberalizmus nem vallás, nem világnézet, nem speciális érdekcsoportok pártja. Nem vallás, mert nem követeli meg sem a hitet, sem az odaadást, mert nincsen benne semmi misztikus és mert nincsenek dogmái. Nem világnézet, mert nem próbálja megmagyarázni a kozmoszt, és mivel nem mond és nem is szeretne mondani semmit az emberi élet értelméről és céljáról. Nem a speciális érdekcsoportok pártja, miért nem biztosít és nem is szeretne biztosítani semmilyen különleges előnyt bármely egyénnek vagy csoportnak. A liberalizmus valami egészen más; a társadalom tagjai közötti kölcsönös kapcsolat doktrínája és ideológiája, valamint ugyanakkor ennek a doktrínának az alkalmazása az ember viselkedésére a tényleges társadalomban. Semmit sem ígér, ami meghaladja azt, ami elérhető a társadalomban és a társadalom által. Egyedül egyvalamit kíván adni az embereknek: az anyagi jólét békés, háborítatlan javulását mindenki számára, hogy óvja őket a fájdalom és a szenvedés külső okaitól, amennyiben az egyáltalán a társadalmi intézmények hatalmában áll. A szenvedés csökkentése és a boldogság növelése: ez a célja.

Egyetlen szekta és politikai párt sem hitte, hogy céljainak elérése során megkerülheti az emberek érzékszerveire apellálást. Zengenek a retorikai bombasztok, a dalok és a zenék, lobognak a zászlók, szimbólumként szolgálnak a színek és a virágok, a vezetők pedig személyükhöz igyekeznek kötni a követőiket. A liberalizmusnak mindehhez semmi köze. Nincs pártvirágja és pártszíne, nincsenek pártzenéi és pártbálványai, szimbólumai és szlogenjei. Szubsztanciája és érvei vannak. Ezeknek kell elvezetniük a győzelemhez.

Függelék

I.

*A liberalizmus irodalmáról*⁵

Azt megelőző, hogy túlságosan terjedelmesre sikerüljön ez a könyv, megpróbáltam rövidre fogni ezt a bibliográfiát. Ez indokoltnak tűnik, mivel már számos könyvben és dolgozatban alaposan foglalkoztam a liberalizmus alapvető kérdéseivel.

Az olvasónak, aki szeretné kimerítőbben megérteni ezeket a kérdéseket, a legfontosabb irodalom alábbi gyűjteményét mellékelem.

A liberális gondolatok megtalálhatók számos korábbi szerző műveiben. A tizennyolcadik század és a tizenkilencedik század elejének nagy angol és skót szerzői voltak az elsők, akik rendszerbe foglalták ezeket a gondolatokat. Aki szeretné megismerni a liberális mentalitást, annak hozzájuk kell visszatérnie:

DAVID HUME, *Essays Moral, Political, and Literary** (1741 és 1742),

ADAM SMITH, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations** (1776), valamint

JEREMY BENTHAM számos írása, a *Defence of Usury*-tól kezdve a halála után, 1834-ben kiadott *Deontology, or the Science*

⁵ [A csillaggal (*) jelölt művek magyar fordításban is olvashatóak.]

of *Morality* művéig. A *Deontology*-t kivéve minden művét kiadták egy gyűjteményben Bowring szerkesztésében 1838 és 1843 között.

JOHN STUART MILL a klasszikus liberalizmus epigonja, és – főleg későbbi évei során, felesége befolyása alatt – tele volt gyenge kompromisszumokkal. Lassan átállt a szocializmus oldalára és tőle származik a liberális és a szocialista gondolatok meggondolatlan összemosása, ami elvezetett az angol liberalizmus hanyatlásához és az angol nép életszínvonalának aláásásához. Ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – az embernek meg kell ismerkednie Mill főbb írásaival:

*Principles of Political Economy** (1848);

*On Liberty** (1859);

Utilitarianism (1862).

Mill alapos tanulmányozása nélkül lehetetlen megérteni az elmúlt két nemzedék eseményeit. Mill volt ugyanis a szocializmus lelkes szószólója. Ő dolgozott ki szerető gondoskodással minden érvet, ami megfogalmazható a szocializmus oldalán. Millhez viszonyítva a többi szocialista író – még Marx, Engels és Lassalle is – aligha bír bármi jelentőséggel.

Az ember nem értheti meg a liberalizmust a közgazdaságtan ismerete nélkül, hiszen a liberalizmus alkalmazott közgazdaságtan; tudományos alapokon nyugvó állam- és társadalompolitika. Ezen a téren a már említett írások mellett az embernek meg kell ismerkednie a klasszikus közgazdaságtan nagymesterével:

DAVID RICARDO, *Principles of Political Economy and Taxation** (1817).

A modern tudományos közgazdaságtan tanulmányozásának legjobb bevezetői:

H. OSWALT, *Vorträge über wirtschaftliche Grundbegriffe* (számos kiadás);

C. A. VERRIJN STUART, *Die Grundlagen der Volkswirtschaft* (1923).

A modern közgazdaságtan német mesterművei:

CARL MENGER, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* [*Principles of Economics*] (első kiadás, 1871);

EUGEN VON BÖHM-BAWERK, *Kapital und Kapitalzins* [*The Positive Theory of Capital*] (1884 és 1889).

A két legfontosabb mű, amivel Németország járult a liberális irodalomhoz, egyazon balsorsot szenvedte el, mint amit maga a német liberalizmus. WILHELM VON HUMBOLDT *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen* [*On The Sphere and Duties of Government*] (London, 1854) műve befejezve állt 1792-ben. Egyazon évben Schiller kiadott egy szemelvényt belőle a *Neuen Thalia*-ban, és más részletek is megjelentek a *Berliner Monatsschrift*-ben. Mivel azonban Humboldt kiadója félt a könyv megjelentetésétől, félretették, elfelejtették és csak a szerző halála után fedezték fel és publikálták.

HERMANN HEINRICH GOSSEN *Die Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs, und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln* műve kiadóra talált, de amikor megjelent 1854-ben, nem vonzotta az olvasókat. A mű és szerzője elfeledett maradt egészen addig, amíg az angol Adamson keze ügyébe nem került egy példány.

A liberális gondolkodás áthatja a német klasszikus költészetet, mindennekefelett GOETHE és SCHILLER műveit.

A politikai liberalizmus német történelme rövid és igen csekély sikereket ért el. A modern Németországot – és ez magába foglalja a weimari alkotmány védelmezőit épp úgy, mint annak ellenfeleit – egy világ választja el a liberalizmus szellemétől. Az emberek nem tudják többé, mi az a liberalizmus, de nagyon jól tudják, hogyan gyűlöljék azt. A liberalizmus gyűlölete az egyetlen, ami egyesíti a németeket. A liberalizmusról szóló újabb német írások közül megemlítendő LEOPOLD VON WIESE, *Der Liberalismus in Vergangenheit und Zukunft* (1917); *Staatsozialismus* (1916); és *Freie Wirtschaft* (1918) művei.

A liberális szellemnek szinte még a fuvallata sem jutott el soha Kelet-Európa népeihez.

Bár a liberális gondolkodás még Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban is hanyatlóban van, ezek a nemzetek még mindig liberálisnak nevezhetők a németekhez viszonyítva.

A régi liberális szerzők közül az embernek FRÉDÉRIC BASTIAT műveit – *Oeuvres complètes* (Párizs, 1855) – is érdemes olvasnia. Bastiat egy zseniális íróművész volt, így műveinek olvasása valódi élvezet. A hatalmas fejlődés fényében, amin a gazdaságelmélet átesett Bastiat halála óta, nem csoda, hogy tanításai idejétmúltak napjainkban. Azonban a protekcionista és rokon tendenciák ellen megfogalmazott kritikái mind a mai napig páratlanok. A protekcionisták és az intervencionisták képtelenek voltak egyetlen szónyi találó és objektív viszontválaszt megfogalmazni. Csak tovább dadogják, hogy Bastiat „feületes.”

Az újabb keletű angol politikai irodalom olvasása során az embernek nem szabad figyelmen kívül hagynia a tényt, hogy

Angliában ma a „liberalizmus” alatt gyakran mérsékelt szocializmust értenek. A liberalizmus rövid bemutatása olvasható az angol L. T. HOBHOUSE *Liberalism* (1911) és az amerikai JACOB H. HOLLANDER *Economic Liberalism* (1925) műveiben. Ezeknél is jobb bevezetések az angol liberálisok gondolkodásába a következők:

HARTLEY WITHERS, *The Case for Capitalism* (1920),

ERNEST J. P. BENN, *The Confessions of a Capitalist* (1925); *If I Were a Labor Leader* (1926); *The Letters of an Individualist* (1927). Az utóbbi könyv tartalmazza a gazdasági rendszer alapvető kérdéseit taglaló angol irodalom bibliográfiáját. *The Return to Laisser Faire* (1928).

A protekcionista politika kritikáját tárja az olvasó elé FRANCIS W. HIRST *Safeguarding and Protection* (1926) művében.

Úgyszintén tanulságos a nyilvános vita felvétele, amit New York-ban tartottak 1921 január 23-án E. R. A. Seligmann és Scott Nearing között, melynek témája: „that capitalism has more to offer to the workers of the United States than has socialism.”

A szociológiai gondolkodásba való bevezetést JEAN IZOULET, *La cité moderne* (1890) és R. M. MACIVER, *Community* (1924) biztosítják.

A gazdasági eszmék történelmét CHARLES GIDE és CHARLES RIST mutatja be: *Historie des doctrines économiques* (több kiadás); valamint ALBERT SCHATZ, *L'individualisme économique et social* (1907); és PAUL BARTH, *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie* (több kiadás).

A politikai pártok szerepét WALTER SULZBACH taglalja a *Grundlagen der politischen Parteibildung* (1921) művében.

OSKAR KLEIN-HATTINGEN, *Geschichte des deutschen Liberalismus* (1911/1912, két kötet) esszéje bemutatja a német liberalizmus történelmét, és GUIDO DE RUGGIERO ugyanezt teszi az európai liberalizmusra vonatkozóan a *The History of European Liberalism* művében.

Végül pedig a saját műveimre hivatkozom, amelyek szorosan kapcsolódnak a liberalizmus kérdéséhez:

Nation, Staat und Wirtschaft (1919)

Die Gemeinwirtschaft (1922)

Antimarxismus (1925)

Socialliberalismus (1926)

Interventionismus (1926)

Theorie der Preistaxen (1925)

Mises 1927 után írt nagyobb művei úgyszintén idevágóak:
Critique of Interventionism (1929), angol fordítás, Arlington House, 1977.

Epistemological Problems of Economics (1933). angol fordítás, D. Van Nostrand, 1962.

Omnipotent Government, Yale University Press, 1944.

*Bureaucracy**, Yale University Press, 1944.

Human Action, Yale University Press, 1949; 3rd edition, Regnery, 1966.

*The Anti-Capitalistic Mentality**, D. Van Nostrand, 1956.

Theory and History, Yale University Press, 1957.

The Ultimate Foundation of Economic Science, Yale University Press, 1962.

Interventionism: An Economic Analysis (1940), angol fordítás, Foundation for Economic Education, 1998.

A „liberalizmus” kifejezésről

Azok, akik ismerik a műveket, amelyek napvilágot láttak a *liberalizmus* tárgykörében az elmúlt évek során, valamint akik tisztában vannak a jelenlegi nyelvhasználattal, talán ellenkezni fognak, hogy amit jelen kötetben liberalizmusnak nevezünk, nem egyezik azzal, amit a kortárs politikai irodalomban értenek a kifejezés alatt. Ezt a legkevésbé sem vitatom. Épp ellenkezőleg! Én magam mutattam rá arra, hogy amit ma „liberalizmusnak” neveznek, főleg Németországban, az szöges ellentétben áll azzal, amit az eszmetörténelem liberalizmusnak kell hogy nevezzen, mert az alkotja a tizennyolcadik és tizenkilencedik századi liberális program lényegét. Azok, akik napjainkban „liberálisoknak” nevezik magukat, szinte mind elutasítják, hogy támogatásukat fejezzék ki a termelési eszközök magántulajdonlása mellett, és részben szocialista, részben intervencionista intézkedéseket pártolnak. Ezt azon az alapon próbálják igazolni, hogy a liberalizmus lényege, ahogy ők definiálják ezt a szót, nem a magántulajdon intézményéhez való ragaszkodás, hanem más dolgok, és hogy ezek a más dolgok a „liberalizmus” továbbfejlesztését követelik, így annak többé nem a termelési eszközök magántulajdonlását, hanem vagy a szocializmust, vagy az intervencionizmust kell támogatnia.

Arról, hogy mik is lehetnek ezek a „más dolgok,” még nem világosítottak fel bennünket ezeket az állliberálisok. Sokat halunk az emberiségről, a nagylelkúségről, a valódi szabadságról stb. Ezek kétségtelenül nagyon remek és nemes érzületek, és mindenki szívesen támogatja őket. És ami azt illeti, minden

ideológia támogatja is őket. Minden ideológia – néhány cinikus bölceleti iskolát leszámítva – úgy hiszi, hogy ő az emberiség, a nagylelkűség, a valódi szabadság stb. bajnoka. Ami megkülönbözteti az egyik társadalmi tant a másiktól, az nem az egyetemes emberi boldogság végső célja, amire mindannyian törekednek, hanem a mód, ahogyan el akarják érni ezt a célt. A liberalizmus karakterisztikus jellemzője, ahogyan ezt a szót használtuk ebben a könyvben, hogy a termelési eszközök magántulajdonlásának útján javasolja annak elérését.

De a terminológiai kérdések végső soron másodlagos fontosságúak. Ami számít, az nem a név, hanem a dolog, amit t akar. Bármennyire fanatikusan ellenezze az ember a magántulajdont, még mindig el kell ismernie legalább a lehetőségét annak, hogy valaki talán pártolja azt. És ha ennyit elismer, természetesen kell valami név, amivel jelölheti ezt a bölceleti iskolát. Az embernek meg kell kérdeznie azoktól, akik ma „liberálisnak” nevezik magukat, hogy milyen nevet adnának egy ideológiának, ami a termelőeszközök magántulajdonlásának megőrzését támogatja. Talán azt fogják válaszolni, hogy „manchesterizmusnak” szeretnék hívni ezt az ideológiát. A „manchesterizmus” kifejezést eredetileg gúnyos és gyalázkodó kifejezésként alkották meg. Ennek ellenére ez nem akadályozná meg, hogy a liberális ideológia megjelölésére használják, ha nem volna az a tény, hogy ezt a kifejezést eddig mindig arra használták, hogy a liberalizmus gazdasági, nem pedig általános programját jelöljék.

Mindenesetre a bölceleti iskolának, amely a termelési eszközök magántulajdonlását támogatja, úgyszintén biztosítani kell valamilyen nevet. És a legjobb, ha a hagyományos nevénel

maradunk. Csak zavart teremtene, ha az ember az új használatot követné, ami még a protekcionistaéknak, a szocialistáéknak és a háborúpártiakéknak is megengedi, hogy „liberálisnak” nevezzék magukat, ha úgy kívánják.

Feltehető inkább a kérdés, hogy a liberális gondolatok elterjedése érdekében nem-e kellene új nevet adni a liberalizmus ideológiájának, hogy a vele szemben – kiváltképp Németországban – táplált általános ellenszenv ne álljon az útjában. Ez a javaslat jó szándékú volna, de teljességgel ellentétes a liberalizmus szellemével. Ahogyan a liberalizmusnak belső szükség-szerűségéből tartózkodnia kell minden propaganda trükkötől és a többi mozgalom által pártolt összes alattomos eszköztől az általános elfogadás elnyeréséhez, úgy a régi nevének elhagyását is el kell kerülnie, csak azért, mert az népszerűtlen. Pontosan azért kell a liberalizmusnak ragaszkodnia a „liberális” szóhoz, mert az negatív konnotációval bír Németországban. Nem kell megkönnyíteni a liberalizmushoz vezető utat, mert ami a fontos, az nem az, hogy az emberek „liberálisnak” nevezzék magukat, hanem az, hogy liberálissá váljanak, hogy liberálisként gondolkodjanak és cselekedjenek.

Egy második ellenvetés, ami megfogalmazható a jelen könyv szóhasználata ellen az, hogy a liberalizmus és a demokrácia itt nem ellentétekként kerültek bemutatásra. Napjaink Németországában a „liberalizmus” alatt gyakran azt a doktrínát értik, amelynek politikai eszménye az alkotmányos monarchia, és a „demokrácia” alatt azt értik, amelynek politikai eszménye a köztársaság parlamentáris monarchiája. Ez a nézet még történelmileg is teljességgel tarthatatlan. A parlamentáris, nem pedig az alkotmányos monarchia volt az, amire a liberalizmus törekedett, és pontosan az a tény jelenti a kudarcát,

hogy amit el tudott érni a Német Birodalomban és Ausztriában, az csak egy alkotmányos monarchia volt. Az antiliberalizmus diadalma abban a tényben öltött testet, hogy a német Reichstag olyan gyenge volt, hogy bár udvariatlan, de pontos volna „gügyögők klubjának” nevezni, és a konzervatív pártvezér, aki azt mondta, hogy egy hadnagy és tizenkét ember elegendő volna a Reichstag feloszlatásához, igazat beszélt.

A liberalizmus az átfogóbb fogalom. Egy olyan ideológiát jelöl, ami magába foglalja a társadalmi élet teljes egészét. A demokrácia ideológiája a társadalmi kapcsolatok birodalmának kizárólag azon részét foglalja magába, ami az állam alkotmányára vonatkozik. Az oka annak, hogy miért kell a liberalizmusnak szükségszerűen követelnie a demokráciát, mint annak politikai folyománya, bemutatásra került e könyv első részében. Annak bemutatása, hogy miért szükségszerűen antidemokratikus az összes antiliberális mozgalom, beleértve a szocializmust, annak a vizsgálódásnak a feladata, ami ezen ideológiák jellegének átfogó elemzésére vállalkozik. A szocializmusra vonatkozóan megpróbálkoztam ezzel a *Szocializmus* könyvemben.

Könnyű tévedésbe esni itt egy németnek, mivel mindig a Nemzeti Liberálisokra és a Szociáldemokratákra gondol. De a Nemzeti Liberálisok még első ránézésre sem voltak – legalábbis ami az alkotmányos törvényt illeti – liberális párt. Ők voltak a régi „liberális” párt azon szárnya, akik azt vallották, hogy „elfogadják a tényeket, ahogy vannak”; azaz akik megváltoztathatatlan tényként elfogadták a vereséget, amit a liberalizmus szenvedett a porosz alkotmányos konfliktusban a „jobboldali” (Bismarck) és a „baloldali” (Lassalle) ellenségei-

vel szemben. A Szociáldemokraták csak addig voltak demokratikusak, amíg nem ők voltak az uralkodó párt; azaz addig, amíg nem érezték elég erősnek magukat ahhoz, hogy erőszakkal elnyomják az ellenlábasait. Amint a legerősebbnek gondolták magukat, bejelentették – ahogy azt a szerzőik mindig tanácsolták, amint elérik ezt a pontot – a diktatúrájukat. Csak miután a jobboldali pártok fegyveres csapatai véres vereségeket mértek rájuk, váltak ismét demokratikussá „további értesítésig.” A pártszerzőik ezt úgy fejezik ki: „A szociáldemokrata pártok tanácsaiban a demokráciát pártoló szárny diadalmaszkodott a szárny felett, ami a diktatúrát támogatta.”

Természetesen az egyetlen valóban demokratikusnak nevezhető párt az, ami minden körülmények között – még akkor is, ha a legerősebb és a kormányon van – a demokratikus intézményeket pártolja.